

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ - ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ – Κατεύθυνση Ευρωπαϊκής Ιστορίας

«ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΚΑΙ Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΔΙΕΤΙΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Όνοματεπώνυμο: Νίκιας Θοδωρής

Τριμελής Επιτροπή Αξιολόγησης:

Αναπληρωτής Καθηγητής Κ. Ράπτης
(Επόπτης)

Επίκουρη Καθηγήτρια Μ. Παπαθανασίου
(Α΄ Βαθμολογητής)

Λέκτορας Δ. Λαμπροπούλου
(Β΄ Βαθμολογητής)

ΑΘΗΝΑ 2018

«ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΕΣ ΚΑΙ Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΔΙΕΤΙΑ ΣΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ»

Κατάληψη σε Κυτήριο στην περιοχή της Φλωρεντίας το Σεπτέμβριο του 1920
Πηγή: <http://www.lastraonline.it/p/storia.php?idpag=1377>

Φωτογραφία εξωφύλλου Πάνω: Ένοπλοι Εργάτες μπροστά από τις πύλες εργοστασίου περιφρουρούν το εργοστάσιο κατά τη διάρκεια της κατάληψης του Σεπτεμβρίου.

Πηγή: https://en.wikipedia.org/wiki/Biennio_Rosso

Φωτογραφία εξωφύλλου Κάτω: Το μέλος της Εργοστασιακής Επιτροπής του εργοστασίου της FIAT-Centro στο Τορίνο και μέλος του Σοσιαλιστικού Κόμματος, Παρόντι, μαζί με άλλα μέλη της Εργοστασιακής Επιτροπής στο γραφείο του Ανιέλι της FIAT κατά τη διάρκεια της Κόκκινης Διετίας.

Πηγή: <http://www.usiait.it/img/anni20/1920biennio.htm>

Οπισθόφυλλο: Το Πρώτο Φύλλο της “L’ Ordine Nuovo”.

*“Λέμε στους εργάτες: «Θα πρέπει να περάσετε δεκαπέντε, είκοσι, πενήντα χρόνια
εμφυλίων και παγκοσμίων πολέμων, όχι μόνο για να αλλάξετε τις υπάρχουσες
συνθήκες, αλλά για να αλλάξετε κι εσείς, επίσης, και να προετοιμαστείτε για την
άσκηση της πολιτικής εξουσίας»”*

(Κ. Μάρξ, Για τη Δίκη των Κομμουνιστών στην Κολωνία, 1851)

Περιεχόμενα:

Συντομογραφίες οργανώσεων και πολιτικών κομμάτων.....	6
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
Μεθοδολογία και επεξήγηση όρων	7
Δομή της εργασίας	11
Σχετικά με τη βιβλιογραφία και τις πηγές	12
2. Η ΙΤΑΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΟΠΙΟΗΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ (1870-1914).....	14
2.1. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ	14
Οικονομική καθυστέρηση και δυνατότητες	14
Η ανάπτυξη των μεγάλων μετοχικών εταιρειών. Οι νέοι κλάδοι.....	16
Ο νότος και το αγροτικό ζήτημα	18
2.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΦΟΝΤΟ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (1871-1914)	20
Η πολιτική κληρονομιά του “Risorgimento”	20
Το εργατικό κίνημα προσπαθεί να βρει το “βηματισμό” του	22
Από το “Ιταλικό Εργατικό Κόμμα” (Partito Operaio Italiano - POI) στο “Σοσιαλιστικό Κόμμα της Ιταλίας” (Partito Socialista Italiano - PSI).....	24
Το κίνημα πατάει σταθερά στα πόδια του	27
Ο Τζιολίττι, η ιδιοφυΐα του “Tranformismo” και η προσπάθεια ενσωμάτωσης του PSI. Διαπάλη και κρίση.	31
Τα Καθολικά και Αναρχικά συνδικάτα: Η ενσωμάτωση και η Γενική Απεργία ...	36
3. Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ	38
3.1. «NO ADERIRE, NE SABBOTARE».....	38
3.2. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ.....	43
Η ιταλική οικονομία την περίοδο του πολέμου.....	43
Η οικονομική κρίση του 1918.....	45
Κίνημα και Σοσιαλιστές	48

3.3.	ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΣΟΒΙΕΤ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ.....	51
4.	Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΔΙΕΤΙΑ	53
4.1.	ΤΟ ΤΟΡΙΝΟ ΚΑΙ Η ΦΙΟΜ.....	53
4.2.	ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΑΞΕΙΣ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ	57
4.3.	ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΗΣ ΔΙΕΤΙΑΣ	59
	Οι πρώτοι αγώνες του 1919	60
	Η συγκρότηση των Εργοστασιακών Συμβουλίων	63
	Η ύπαιθρος	71
	Το συνέδριο της Μπολόνια	74
	Οι εκλογές του 1919 και η ήττα των επαναστάσεων στην Ευρώπη.....	76
4.4.	Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ.....	86
4.5.	Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΡΟΝΙΑ. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ ..	90
	Η απεργία του Απριλίου	93
	Το επεισόδιο της Ανκόνα	102
	Η κλιμάκωση του καλοκαιριού	103
	Η κατάληψη των εργοστασίων	112
	Η Δημοκρατία ως αναίρεση της. Το ρήγμα.....	121
	Η ήττα και το τέλος των καταλήψεων.....	125
	Η διάσπαση του Σοσιαλιστικού Κόμματος και η άνοδος των Φασιστών.....	127
5.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	130
	Από τη διαμόρφωση του ιταλικού εργατικού κινήματος στην “Κόκκινη Διετία”	130
	Τι ήταν τα Εργοστασιακά Συμβούλια.....	133
	Μπορούσαν να κερδίσουν οι εργάτες;	137
	Το ζήτημα του ενιαίου Κόμματος	143
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	147

Συντομογραφίες οργανώσεων και πολιτικών κομμάτων

ACT	Alleanza Cooperativa Torinese
CGL	Confederazione Generale del Lavoro
CIL	Confederazione Italiana dei Lavoratori
FIOM	Federazione Italiana Operai Metallurgici
IWW	Industrials Workers of the World
LIT	Lega Industriale di Torino
PCI	Partito Comunista Italiano
PNF	Partito Nazionale Fascista
POI	Partito Operaio Italiano
PPI	Partito Popolare Italiano
PSI	Partito Socialista Italiano
USI	Unione Sindacale Italiana

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Το να λέει κανείς την αλήθεια είναι μια επαναστατική πράξη».¹ Αυτό έγραφε ο Γκράμσι στα 1919. Η εργασία θα προσπαθήσει να υλοποιήσει το νόημα αυτής ακριβώς της φράσης.

Θα επιχειρήσω να αναλύσω, για πρώτη φορά στην ελληνική ιστοριογραφία, τι ήταν το “*Biennio Rosso*”, η “*Κόκκινη Διετία*”. Δε θα αρκεστώ σε μια απλή καταγραφή γεγονότων. Επιδιώκω να ερευνήσω κάτω από ποιες ιδεολογικές, κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές αντιθέσεις αυτά τα γεγονότα συντελέστηκαν. Ποιες ήταν οι βαθύτερες αιτίες που οδήγησαν στην κοινωνική όξυνση των χρόνων 1919-1920. Θα επιχειρηθεί επίσης να αναδειχθεί η σύγκρουση απόψεων μέσα στο στρατόπεδο των σοσιαλιστών και κατά πόσο ήταν εφικτή ή όχι μια εξέγερση ή και μια επανάσταση στην Ιταλία και, αν ήταν, τι έφταιξε και δεν πραγματοποιήθηκε. Ποιες ήταν οι αντιφάσεις των εργατικών, κατά κύριο λόγο, δομών και οργανώσεων και ποιες οι πρωτοτυπίες τους. Θα προσπαθήσω να απαντήσω ακόμα τι ιδιαίτερο είχε ο καινούριος θεσμός των Εργοστασιακών Συμβουλίων που δημιουργήθηκαν στο Τορίνο μετά το καλοκαίρι του 1919, τι επιδίωκαν να γίνουν και αν τελικά το πέτυχαν.

Μεθοδολογία και επεξήγηση όρων

Πριν περάσω στο κύριο κομμάτι της εργασίας πρέπει να γίνουν κάποιες διευκρινήσεις για την καλύτερη παρακολούθηση αυτής και για ορισμένους όρους που θα συναντήσει ο αναγνώστης, καθώς και να αναλυθεί η μεθοδολογία με βάση την οποία επεξεργάστηκα την εργασία.

Στο κείμενο κάνουν την εμφάνισή τους πολύ συχνά οι όροι: “*ρεφορμιστικός*” και “*επαναστατικός*” για να εκφράσουν διαφορετικές τάσεις, θέσεις και πρακτικές μέσα στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο ή στο εργατικό κίνημα. Με τους ίδιους όρους εκφράζονται και στη σχετική ευρωπαϊκή βιβλιογραφία. Ο πρώτος

¹ Antonio Gramsci, *Selections from the Political Writings 1910-1920*, International Publishers: Νέα Υόρκη 1977, σελ. 68.

(reformism/reformists) χρησιμοποιείται για να ομαδοποιήσει μια αντίληψη που λίγο πολύ κατέληγε στην πεποίθηση ότι μπορούσαν να γίνουν βελτιώσεις στην εργατική τάξη ή ακόμα και να επέλθει μια νέα κοινωνική δομή, στην προκειμένη περίπτωση ο σοσιαλισμός, μέσα από σταδιακά μικρά δημοκρατικά βήματα και **με ειρηνικά μέσα και μεταρρυθμίσεις**. Σε αυτό αποφασιστική δύναμη που θα ενίσχυε τη διαπραγματευτική ισχύ των εργατών αποτελούσαν τα συνδικάτα και η οικονομική τους πάλη. Ο άλλος όρος αναφέρεται στην μερίδα των ανθρώπων που θεωρούσαν απαραίτητη τη **βίαιη ρήξη** με το κράτος και την οικονομική εξουσία και την επαναστατική μεταβολή των δομών.

Ακόμα, μια επεξήγηση που θα πρέπει να γίνει είναι σχετικά με μια ομάδα μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα με επικεφαλής τον Σερράτι που στη βιβλιογραφία είναι γνωστή με τον όρο “μαξιμαλιστές” (*maximalists*). Η παρούσα εργασία θεωρεί πως ο όρος αυτός μόνο τυπικά εκφράζει την πραγματικότητα και δημιουργεί μάλλον συγχύσεις. Όπως θα παρακολουθήσουμε και στη συνέχεια οι απόψεις και οι θέσεις αυτής της ομάδας ήταν πιο συμβιβαστικές και προσπαθούσαν περισσότερο να ενώσουν τις αντίπαλες μερίδες μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα και να διατηρήσουν την ενότητα παρά να υλοποιήσουν ένα μαξιμαλιστικό πρόγραμμα άμεσης επαναστατικής πάλης για την ανατροπή του υπάρχοντος κοινωνικο-οικονομικού συστήματος. Καθώς οι θέσεις αυτές μπορούν να συγκριθούν αρκετά, τηρουμένων των αναλογιών, με τη στάση του Κάουτσκι και των υποστηρικτών του στη Γερμανία, θα χρησιμοποιηθεί ο όρος “Κεντρισμός” και “Κεντριστές” στα σημεία που γίνεται αναφορά σε αυτήν την ομάδα.

Κεντρική θέση στην εργασία καταλαμβάνει η έννοια της κοινωνικής τάξης και της πολιτικής της έκφρασης, δηλαδή του Κόμματος της. Πρόκειται για έννοιες που αμφισβητήθηκαν ειδικά μετά τις ανατροπές των σοσιαλιστικών καθεστώτων το 1989-1991 τόσο στη διεθνή βιβλιογραφία όσο και στην ελληνική.² Η εργασία δέχεται την ύπαρξη της αναλυτικής κατηγορίας “τάξη”, “ταξική πάλη”. Δέχεται πως «στην κοινωνική παραγωγή της ζωής τους οι άνθρωποι έρχονται σε καθορισμένες, αναγκαίες, ανεξάρτητες από τη θέλησή τους, σχέσεις παραγωγής που αντιστοιχούν

² Για την Ελλάδα βλέπε: Έφη Αβδελά, “Η Κοινωνική Τάξη στη Σύγχρονη Ιστοριογραφία: Από το Οικονομικό Δεδομένο στην Πολιτισμική Κατασκευή”, *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 22, 1995, σελ. 173-204.

σε μια ορισμένη βαθμίδα ανάπτυξης των υλικών παραγωγικών τους δυνάμεων».³ Η διαφορετικότητα με την οποία οι άνθρωποι έρχονται σε αυτές τις σχέσεις -ως προς: τους άλλους ανθρώπους και τα μέσα παραγωγής, τον τρόπο της εργασίας τους και τον τρόπο που ιδιοποιούνται το αποτέλεσμα της- δημιουργεί σε μια κοινωνία τις κοινωνικές τάξεις και τα υπόλοιπα στρώματα της. Επομένως δεν οριοθετώ την “κοινωνική τάξη” στη σφαίρα της κατασκευής αλλά τη θεωρώ υπαρκτή, αντικειμενική πραγματικότητα μέσα σε ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα κοινωνικής παραγωγής.

Πιστεύω επίσης πως τα κόμματα είναι ακριβώς εκφραστές, στη σφαίρα της πολιτικής, των συμφερόντων αυτών των τάξεων. Προσωπικές στρατηγικές, ιδιοτελή συμφέροντα, τάσεις ανέλιξης υπάρχουν, και μπορεί να διαστρεβλώσουν την ιδέα μας για την πολιτική τους. Όμως ακριβώς η ανάλυση της πολιτικής των κομμάτων με βάση αυτά τα κριτήρια και μόνο είναι αυτό που αποτελεί τελικά στρέβλωση. Όλα τα παραπάνω δεν μπορούν να αλλάξουν την ουσία των κομμάτων. Ότι δηλαδή υπηρετούν σε πολιτικό επίπεδο, σε τελευταία ανάλυση, συμφέροντα κοινωνικών ομάδων οι οποίες συγκροτούνται με άξονα τις σχέσεις παραγωγής. Από την άλλη αυτό δε σημαίνει απαραίτητα ότι πρέπει να ταυτίσουμε ένα κόμμα με την τάξη ή τα στρώματα που διακηρύττει ότι υπηρετεί.

Σημείο στροφής στην ιστορία του σοσιαλιστικού κινήματος αποτέλεσε ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος του 1914-1918. Τότε βλέπουμε μια τεράστια κρίση στα σοσιαλιστικά κόμματα σχετικά με τη στάση που θα έπρεπε να κρατήσουν στον πόλεμο. Δημιουργείται ένα ρήγμα στο σοσιαλιστικό κίνημα που έμελλε να οδηγήσει σε μια διάσπαση που θα διαχώριζε στο εξής μια κομμουνιστική μειοψηφία –η οποία θα αποτελούσε και τον πυρήνα της Τρίτης Διεθνούς λίγο αργότερα- από τη μεγάλη μάζα των Σοσιαλιστικών Κομμάτων που παίρνουν την απόφαση να στηρίξουν την εκάστοτε χώρα τους στον πόλεμο.

Η αντιπαράθεση αυτή μεταξύ των σοσιαλιστών για τον πόλεμο υποκρύπτει μέσα της μια πιο σύνθετη και πιο ουσιαστική πλευρά. Δεν ήταν μόνο θέση στήριξης ή μη του πολέμου αλλά μια διαφωνία που είχε να κάνει με τα ποιοτικά

³ Κάρλ Μάρξ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2010, σελ. 19.

επαναστατικά χαρακτηριστικά των κομμάτων. Για να γίνω πιο συγκεκριμένος, τα σοσιαλιστικά κόμματα που στήριξαν τον πόλεμο με το επιχείρημα πως η συμμετοχή της χώρας και των μαζών σε αυτόν διευκολύνει την εξέγερση μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μετατοπίστηκαν από μια επαναστατική αντικαπιταλιστική φρασεολογία και ρητορική σε μια αναθεώρηση. «Μια συμφιλίωση με τον καπιταλισμό», με ένα καινούριο ζητούμενο, τον όσο γίνεται σταδιακό εκδημοκρατισμό του και μεταρρύθμιση του, ώστε μέσα από αυτό το δρόμο να φτάσουν στο σοσιαλισμό.⁴

Κομβικό σημείο για την αντίληψη αυτή είναι η πρόσληψη του ρόλου του Κράτους. Η πλευρά του ρεφορμισμού (Μπερνστάιν⁵, Κάουτσκι, Μπάουερ, Αντλερ κα.) εξέλαβε το κράτος όπως εύστοχα επισημαίνει ο Ν. Κοτζιάς στον πρόλογο του έργου του Σασσούν ως: «ένα εργαλείο αναπαραγωγής του κοινωνικού γίνεσθαι και της συνεκτικότητας του. Ανάλογα με το ποιος το είχε στα χέρια του, αντίστοιχα μπορούσε να το χρησιμοποιεί με τρόπο που να τον ωφελεί.[...] Αυτό σήμαινε ότι εάν πέρναγε αυτό το ουδέτερο κράτος στα χέρια του εργατικού σοσιαλδημοκρατικού κινήματος, αυτό θα γινόταν το κράτος-εργαλείο με το οποίο θα προωθηθεί ο σοσιαλισμός».⁶ Το κράτος με λίγα λόγια ήταν ένα πεδίο διαπάλης γι' αυτούς, και όχι ένας θεσμός που αναπαράγει a priori την κυριαρχία της οικονομικής ελίτ, ή πιο σωστά, της τάξης που έχει στην ιδιοκτησία της τα μέσα παραγωγής. Αυτό μπορεί να εξηγήσει και την προσπάθεια τους να μπουν σε κυβερνητικά σχήματα σε μια σειρά χώρες κατά τη διάρκεια του πολέμου και μετά από αυτόν. Επίσης αυτό ενισχυόταν από τη λογική τους ότι σε νόμιμες συνθήκες πλέον η εργατική τάξη μπορούσε με ίσους όρους να παλεύει την αστική, να κερδίζει νίκες και να μετατρέπει ειρηνικά την εξουσία εντός τους κράτους και με κοινοβουλευτικούς όρους προς όφελος του

⁴ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με την εξέλιξη της σοσιαλδημοκρατίας στη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα και τις μετέπειτα ιδεολογικές του αναθεωρήσεις και την εναρμόνιση του με το δυτικό καπιταλισμό βλέπε: Ντόναλντ Σασσούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμός, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα*, (Α και Β Τόμος), Καστανιώτης: Αθήνα 2001.

⁵ «Ειλικρινά παραδέχομαι πως πολύ λίγο ενδιαφέρομαι ή νοιάζομαι για αυτό που αποκαλείται γενικώς «τελικός στόχος του σοσιαλισμού». Αυτός ο στόχος για εμένα είναι ένα τίποτα, το κίνημα είναι το παν.[...] Και όταν μιλώ για κίνημα, εννοώ τη γενική κίνηση της κοινωνίας, δηλαδή την κοινωνική πρόοδο, όσο και την πολιτική και οικονομική ζύμωση και οργάνωση ώστε να επέλθει αυτή η πρόοδος»: Eduard Bernstein, *Evolutionary Socialism*, www.marxists.org (Marxists Internet Archive, τελευταία ενημέρωση 8/2/2017).

⁶ Ντόναλντ Σασσούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα: Α' Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Καστανιώτη: Αθήνα σελ. 27.

σοσιαλισμού.⁷ Αυτές τις αντιλήψεις θα τις συναντήσουμε και σε τμήμα του Ιταλικού Σοσιαλιστικού Κόμματος.

Δομή της εργασίας

Ο Χομπσμπάουμ στο άρθρο του *“From Social History to the History of Society”* αναδεικνύει την ανάγκη να συνδέεται το κάθε συγκεκριμένο θέμα που μελετάται με την ευρύτερη εικόνα.⁸ Επιδιώκεται λοιπόν να παρουσιαστούν οι κυριότεροι παράγοντες που διαμόρφωσαν το πλαίσιο των γεγονότων του 1919-1920 τα οποία ο αναγνώστης δε θα μπορέσει να κατανοήσει αν δεν έχει υπόψη του τις βασικές οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και θεωρητικές διαδικασίες που έλαβαν χώρα στην Ιταλία την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα μέχρι και τον Πόλεμο.

Γι’ αυτό στο πρώτο κεφάλαιο μετά την εισαγωγή αναδεικνύονται αφενός οι οικονομικές εξελίξεις και αφετέρου η αντανάκλαση που είχαν αυτές στο πολιτικό εποικοδόμημα και στο εργατικό κίνημα. Ο πόλεμος αλλάζει μια σειρά από χαρακτηριστικά της Ιταλίας με ένα νέο εργατικό δυναμικό που μπαίνει στην παραγωγή για τις ανάγκες του πολέμου και έχει οργανωθεί στα συνδικάτα χωρίς να έχει την εμπειρία και τις ίδιες ιδέες με τους προπολεμικούς συνδικαλιστές. Το τρίτο λοιπόν κεφάλαιο αναφέρεται σε αυτές ακριβώς τις αλλαγές και τη νέα κατάσταση που δημιουργείται με τον Παγκόσμιο Πόλεμο. Στη συνέχεια περνάμε στο κεντρικό και μεγαλύτερο μέρος της εργασίας που είναι αυτή καθ’ αυτή η Κόκκινη Διετία. Εδώ έχουμε πέντε χωριστά υποκεφάλαια. Ένα για το πώς διαμορφώνεται η κατάσταση στο Τορίνο, που αποτελεί κέντρο των εξελίξεων, μετά τον Πόλεμο. Ένα για το ποιες είναι οι τάσεις μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα την παραμονή της σύγκρουσης. Το τρίτο, για τα γεγονότα του 1919, και το τελευταίο για τα γεγονότα του 1920 και ένα μικρότερο ανάμεσα τους που κρίθηκε να μπει αυτοτελές καθώς γίνεται μια προσπάθεια να αναλυθεί όσο γίνεται καλύτερα με ποιους όρους λειτουργούσαν και τι πρέσβευαν οι καινούριες εργατικές οργανώσεις των Εργοστασιακών Συμβουλίων που πρωταγωνίστησαν το 1919-1920 στην Ιταλία και ειδικότερα στο Τορίνο.

⁷ Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα: Α’ Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Καστανιώτη: Αθήνα σελ. 90, 92-93.

⁸ E. J. Hobsbawm, *“From Social History to the History of Society”*, *Daedalus*, Τεύχος 100, No. 1, (Χειμώνας) 1971, σελ. 20-45.

Εξετάζονται όσο γίνεται πιο συνολικά τα γεγονότα της Κόκκινης Διετίας αλλά η εργασία επικεντρώνεται στους οργανωμένους φορείς, και ειδικότερα στους Σοσιαλιστές για δυο σημαντικούς λόγους. Πρώτον γιατί, παρότι γίνονται αναφορές και στις υπόλοιπες πολιτικές και κινηματικές δυνάμεις, ήταν αδύνατο από άποψη έκτασης να γίνει εκτενής έρευνα και για αυτές. Δεύτερος λόγος είναι το γεγονός ότι το σοσιαλιστικό κίνημα είχε τον πρώτο λόγο, στη δημιουργία, στην οργάνωση και την καθοδήγηση της πάλης, μέχρι το ζενίθ της το Σεπτέμβρη του 1920, και ταυτόχρονα το πιο μεγάλο μερίδιο ευθύνης για την τελική ήττα του.

Σχετικά με τη βιβλιογραφία και τις πηγές

Με το θέμα της Κόκκινης Διετίας πιο εμπειριστατωμένα ασχολήθηκαν περίπου την ίδια περίοδο ο Ιταλός ιστορικός *Πάολο Σπριάνο* και ο *Ουαλός Γκούιν Γουίλιαμς*. Αποτέλεσαν και οι δύο πολύτιμο στήριγμα στη δικιά μου εργασία. Ο *Σπριάνο* περιορίστηκε κυρίως στα γεγονότα του 1920 παραθέτοντας εκτενές πρωτογενές υλικό και άρθρα.⁹ Ο *Γουίλιαμς* έδωσε μια πιο συνολική εικόνα ξεκινώντας τη δουλειά του από τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.¹⁰ Ωστόσο για τα γεγονότα του 1920 στηρίχτηκε αρκετά στον *Σπριάνο*. Μεγάλο βάρος έδωσε ο *Ουαλός* στη δράση της εφημερίδας του "*L' Ordine Nuovo*" (*Η Νέα Τάξη*) που εξέδιδε ο *Γκράμσι* μαζί με άλλα στελέχη του Σοσιαλιστικού Κόμματος στο Τορίνο και στη ζωή του ίδιου του *Γκράμσι* από το 1911 όταν προσεγγίζει το Σοσιαλιστικό Κόμμα. Ο *Γουίλιαμς* εντοπίζει το πιο ουσιαστικό σημείο της Κόκκινης Διετίας όχι στο 1920 όπως ο *Σπριάνο* αλλά στο 1919 και παρακολουθεί την αντιπαράθεση μέσα στο Κόμμα. Δίνει όπως παρατηρεί ο *Τίλλυ* εξίσου βάρος και στον *Μπορτίγκα*, έναν άλλον Ιταλό Σοσιαλιστή επαναστάτη, με τον οποίο ο *Γκράμσι* συνδέεται σε μια ιδιαίτερη σχέση με ποικιλία συμφωνιών και διαφωνιών για έναν όμως κοινό στόχο που και οι δύο είχαν ειλικρινές πάθος να υλοποιήσουν.¹¹ Και οι δυο έρευνες υπερασπίζονται το θεσμό των Εργοστασιακών Συμβουλίων τα οποία εξετάζουν με συμπάθεια αν και δεν καταλήγουν πάντα στα ίδια συμπεράσματα. Στον *Σπριάνο* μπορεί κανείς να κατανοήσει επίσης πολύ πιο παραστατικά πώς το δεξιό τμήμα των

⁹ Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975.

¹⁰ Gwyn A. Williams, *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975.

¹¹ Louise A. Tilly, "Gramsci and Factory Councils", *International Labor and Working-Class History*, No. 14/15, (Άνοιξη) 1979, σελ. 34.

Σοσιαλιστών είχε βασικούς διαύλους επικοινωνίας με την κυβέρνηση στην εξέλιξη των γεγονότων.¹²

Πέρα από αυτά τα δύο πολύ σημαντικά έργα, κατατοπιστικά λειτούργησαν κείμενα των ίδιων των πρωταγωνιστών των γεγονότων όπως του Μπορτίγκα και του Γκράμσι. Τα κείμενα που έγραψε ο δεύτερος τη διετία εκείνη σχετικά με τα Εργοστασιακά Συμβούλια τα εξέδωσε βασισμένα στην Ιταλική έκδοση των εκδόσεων “Einaudi” ο “Στοχαστής” στη χώρα μας και αποτέλεσαν πολύτιμο αρωγό στο να φανεί η εξέλιξη των απόψεων της ομάδας του Τορίνο και των αποφάσεων που πήραν σε εκείνα τα χρόνια.¹³ Δύο άρθρα που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό “*The Journal of Italian History*” παρουσιάζουν από μια πιο σοσιαλδημοκρατική οπτική σε σχέση με τον Γουίλιαμς και τον Σπριάνο τα γεγονότα. Το ένα έργο, του Βιβαρέλι προσπαθεί να αναλύσει από αυτήν τη σκοπιά τα γεγονότα της διετίας και κατά πόσο ήταν εφικτή μια επανάσταση στην Ιταλία (θέμα για το οποίο έχει αρνητική άποψη) και το δεύτερο, του Βεντούρα, μας παρουσιάζει στην ουσία τη σκέψη της δεξιάς μερίδας του Σοσιαλιστικού Κόμματος που ήταν εναντίον των Συμβουλίων.¹⁴ Άλλες αξιόλογες δουλειές που ενδεικτικά θα αναφέρουμε εδώ, όπως του Ντάβιντσον, του Ίλι, του Μπέρτραντ, του Φόστερ, του Πέιν και του Άντλερ συμπλήρωσαν την γενικότερη εικόνα για τα γεγονότα και το κίνημα στην Ιταλία εκείνα τα χρόνια. Κάποια διαθέσιμα φύλα εφημερίδων της εποχής και άρθρα βασικών πρωταγωνιστών καθώς και αλληλογραφία τους αποτέλεσαν επίσης σημαντικές πηγές που εξετάστηκαν.

¹² Paolo Spriano, ό.π. και ειδικότερα το κεφάλαιο *Giolitti's Masterpiece*, σελ. 96-106.

¹³ Αντόνιο Γκράμσι, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, Στοχαστής: Αθήνα 2002 με βάση την ιταλική έκδοση: *Opere di Antonio Gramsci, L'Ordine Nuovo 1919-1920*, Einaudi: Τορίνο 1955.

¹⁴ Roberto Vivarelli, “Revolution and Reaction in Italy 1918-1922”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, (Φθινόπωρο) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία και Angelo Ventoura, “Anna Kuliscioff, Filippo Turati and Italian Socialism During the Postwar Crisis (1919-1925)”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, No. 1, (Ανοιξη) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία, σελ. 50.

2. Η ΙΤΑΛΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΝΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ (1870-1914)

2.1. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Οικονομική καθυστέρηση και δυνατότητες

Την περίοδο της ενοποίησης της(1859-1870), η Ιταλία, ήταν μια αρκετά καθυστερημένη οικονομία σε σύγκριση με τις υπόλοιπες χώρες της Δυτικής Ευρώπης.¹⁵ Η γεωργία ήταν με διαφορά ο σημαντικότερος παραγωγικός τομέας αντιπροσωπεύοντας το 45-55% του συνόλου του ΑΕΠ. Ο δευτερογενής τομέας αποτελούσε περίπου το 20% και οι υπηρεσίες το 30% του ΑΕΠ ενώ αντίστοιχα ήταν περίπου και τα ποσοστά κατανομής του εργατικού δυναμικού. Περίπου το 60% των εργαζομένων απασχολούνταν στον πρωτογενή τομέα, ενώ το υπόλοιπο 40% κατανέμεται μεταξύ της βιομηχανίας και των υπηρεσιών, με ένα μικρό προβάδισμα της βιομηχανίας.¹⁶

Χρόνος απογραφής	Πληθυσμός Ιταλίας
1891	31.700.000
1901	33.700.000
1911	36.700.000
1921	37.500.000

[Πίνακας 1: Στοιχεία από Gwyn A. Williams, *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 16]

Μετά την ενοποίηση, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα παρατηρείται μια αύξηση σε πληθυσμό, παραγωγή και πλούτο.¹⁷ Ο ρόλος της βιομηχανίας και των υπηρεσιών

¹⁵ Για περισσότερα στοιχεία βλέπε σχετικά: John A. Davis, "Economy, Society and the State", *Italy in the 19th Century 1796-1900* (Ed. John A. Davis), Oxford University Press: Οξφόρδη 2000, σελ. 234-263 και Anthony L. Cardoza, *Aristocrats in Bourgeois Italy, The Piedmontese Nobility, 1861-1930*, Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 1997 και Paolo Malanima-Vera Zamagni, "150 years of the Italian Economy, 1861-2010", *Journal of Modern Italian Studies*, Τεύχος 15, No. 1, 2010, Routledge.

¹⁶ Paolo Malanima-Vera Zamagni, ό.π., σελ. 1, 6-7.

¹⁷ Paolo Malanima- Vera Zamagni, ό.π., σελ. 2.

από την άποψη του όγκου της παραγωγής και του ποσοστού τους στο ΑΕΠ θα γίνει πιο κομβικός.

Οι χαμηλοί ρυθμοί αύξησης της παραγωγικότητας στην ύπαιθρο¹⁸ και η ανελαστική ζήτηση γεωργικών αγαθών σε συνδυασμό με την έναρξη δυναμικών επενδύσεων στη βιομηχανία ήταν οι κυριότεροι λόγοι για τη μεταβολή της σύνθεσης στην παραγωγή και την απασχόληση. Το 1861, τα ποσοστά αστικοποίησης στην Ιταλία δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλά συγκρίνοντας τα με αυτά στη Δυτική Ευρώπη αν και μια ώθηση δόθηκε με την εσωτερική μετανάστευση στις νέες βιομηχανικές πόλεις του Τορίνο, της Γένοβας και του Μιλάνου.¹⁹

Οι περίοδοι ανάπτυξης και οι κρίσεις της ιταλικής οικονομίας συνδέονται με μια σειρά παραγόντων. Αφενός, με τους διεθνείς κύκλους της οικονομίας καθώς όλο και περισσότερο η χερσόνησος θα αποτελεί όχι μόνο εισαγωγέα και εξαγωγέα εμπορευμάτων, αλλά και κεφαλαίου και αυτή η αλληλεξάρτηση μεταξύ των ευρωπαϊκών οικονομιών και χρηματαγορών θα επηρεάζει τις οικονομικές τάσεις της κάθε χώρας. Αφετέρου, με τις σημαντικές διεθνείς εξελίξεις (όπως για παράδειγμα ο πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος) και επιπλέον την εθνική πολιτική και τις επιλογές της.

Το πρώτο κύμα της οικονομικής ανάπτυξης στη χώρα που συντελέστηκε στα πρώτα χρόνια μετά την ενοποίηση στηρίχτηκε κυρίως στις ενεργειακές πηγές και τις τεχνολογικές καινοτομίες της δεύτερης ευρωπαϊκής βιομηχανικής επανάστασης: τον ηλεκτρισμό, τη μηχανική και την αναπτυσσόμενη χημική βιομηχανία.²⁰ Αυτό την οδηγεί σε μια παραγωγική έξαρση. Τη βοηθάει να αναπληρώσει το χαμένο έδαφος, όχι βέβαια χωρίς μειονεκτήματα και αντιφάσεις, και να φτάσει να ανταγωνίζεται σύντομα σε μια σειρά τομείς τις χώρες “ατμομηχανές” της Ευρώπης σε κάποιους κλάδους της παραγωγής όπως θα δούμε και στη συνέχεια.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου ανάπτυξης στη διεθνή οικονομία (1895 – 1914) οι ιταλικές κυβερνήσεις κατάφεραν να δώσουν ώθηση στην επενδυτική επέκταση του ιταλικού κεφαλαίου και να στηρίξουν την κεφαλαιουχική συγκέντρωση η οποία θα αποτυπωθεί λίγο πριν την έναρξη του Μεγάλου Πολέμου

¹⁸ Η παραγωγικότητα στον πρωτογενή τομέα αυξάνει μόλις 1,8 φορές από τη δεκαετία του 1860 μέχρι τη δεκαετία του 1930.

¹⁹ Paolo Malanima- Vera Zamagni, ό.π, σελ. 7.

²⁰ Paolo Malanima- Vera Zamagni, ό.π, σελ. 4.

στους δείκτες της βιομηχανικής ανάπτυξης.²¹ Σημαντικός ανασταλτικός παράγοντας αποτέλεσε ωστόσο η πλήρης έλλειψη αποθεμάτων άνθρακα και οι μικρές ποσότητες σιδήρου γεγονός που έκανε τη χρήση ατμομηχανών και την κατασκευή των χαλυβουργείων τρομερά δαπανηρή.²² Όμως για το ρόλο που επιθυμούσε να παίξει δυνητικά η Ιταλία αυτά τα εμπόδια έπρεπε να ξεπεραστούν αποφασιστικά. Το κράτος λοιπόν που κατείχε δικαιώματα σε υπέδαφος, το μονοπώλιο σε εξορύξεις μεταλλευμάτων και τα υδροηλεκτρικά εργοστάσια που υπήρχαν στις περιοχές του Έλβα, του Πιομπίνο και του Πορτοφεράιο καθώς και αρκετά ναυπηγεία τα έθεσε στην υπηρεσία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας ώστε να στηρίξει την ανάπτυξη των υπό διαμόρφωση ομίλων. Αυτοί με τη σειρά τους απέκτησαν στενή σύνδεση με τις ένοπλες δυνάμεις και την εθνική πολιτική.²³ Το κράτος σε εκείνη τη φάση θα εξασφαλίσει επίσης την πιστοληπτική ικανότητα των βιομηχανιών. Για το σκοπό αυτό θα αφομοιώσει και ένα κομμάτι του μικροαστικού πληθυσμού της υπαίθρου σε νέους διοικητικούς και γραφειοκρατικούς οργανισμούς.²⁴

Η ανάπτυξη των μεγάλων μετοχικών εταιρειών. Οι νέοι κλάδοι

Τη δεκαετία του 1880-1890 η Ιταλία περνάει βαθμιαία στην εποχή του μονοπωλιακού καπιταλισμού με την κρατική στήριξη. Στο τρίγωνο Μιλάνο-Γένοβα-Τορίνο εντοπίζεται η κύρια συγκέντρωση της βιομηχανικής ανάπτυξης και ο σχηματισμός των νέων ομίλων. Ο ηλεκτρισμός ήταν ο πιο εντυπωσιακά αναπτυσσόμενος κλάδος και ο πιο πολλά υποσχόμενος μεταξύ των επιχειρήσεων.²⁵

Ένας άλλος πολύ ανερχόμενος κλάδος άρχισε να είναι στην πρώτη δεκαετία του καινούριου αιώνα αυτός της αυτοκινητοβιομηχανίας. Το 1899 ιδρύεται στο

²¹ Paolo Malanima- Vera Zamagni, ό.π, σελ. 10-11.

²² Franklin Hugh Adler, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism, The Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906-1934*, Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 1995, σελ. 19 και Paolo Malanima- Vera Zamagni, ό.π, σελ. 11. Η παραδοσιακή έλλειψη σε αυτές τις πρώτες ύλες είναι ένας σημαντικός παράγοντας πέρα από πολιτικούς λόγους για την καθυστέρηση της Ιταλίας και για το γεγονός ότι δεν πέρασε ποτέ την κλασική βιομηχανική επανάσταση όταν την περνούσαν και οι υπόλοιπες βιομηχανικές χώρες.

²³ Gwyn A. Williams, *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 18.

²⁴ Spencer M. Di Scala, *Italy From Revolution to Republic, 1700 to the Present*, Westview Press: 2008, σελ. 151-154 και Αντόνιο Γκράμσι, "Η Εξουσία στην Ιταλία", *Avanti* (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 36, 11/2/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, Στοχαστής: Αθήνα 2002, σελ. 140.

²⁵ Ο πρώτος ηλεκτρικός σταθμός στην Ευρώπη άνοιξε στο Μιλάνο το 1884. Το 1900 παράγαγε 100 εκατομμύρια KWh. Ως μορφή ενέργειας ήταν απαραίτητη καθώς αντικαθιστούσε την έλλειψη της χώρας σε άνθρακα όπως αναφέρθηκε και παραπάνω.

Τορίνο από τον επιχειρηματία Τζιοβάνι Ανιέλι η “*Fabbrica Italiana Automobili Torino*”, ή πιο σύντομα, η ευρέως γνωστή, “*FIAT*”. Αλλά δεν είναι μόνο αυτή. Στο Τορίνο ιδρύεται επίσης η “*Lancia*” και στο Μιλάνο η “*Romeo*” και η “*Bugatti*”. Το 1907 υπάρχουν στην Ιταλία σαράντα εταιρείες αυτοκινήτων συνολικού κεφαλαίου ενενήντα εκατομμυρίων λιρετών. Από αυτά τα τριάντα οκτώ εκατομμύρια ήταν επενδυμένα στο Τορίνο στο οποίο δόθηκε ειδικό βάρος με τη δημιουργία σχολείων μηχανικών, ενώ οι βιομηχανίες εκεί ανέπτυξαν έναν από τους πιο εξελιγμένους τεχνολογικά κλάδους της Ευρώπης. Το 1914, 21.000 αυτοκίνητα κυκλοφορούσαν στους ιταλικούς δρόμους, τρεις φορές περισσότερα από το 1910 ενώ 3.000 αυτοκίνητα ιταλικής κατασκευής εξάγονταν ετησίως πριν τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.²⁶

Παρότι η αυτοκινητοβιομηχανία γρήγορα ξεπερνά σε έκταση την πρωτοκαθεδρία της ηλεκτρικής βιομηχανίας δεν είναι η μόνη γοργά αναπτυσσόμενη βαριά βιομηχανία της χώρας. Το 1905 θα γεννηθεί η μετοχική εταιρεία “*Ilva*” και το 1911 με τη σύμπραξη των μεγαλύτερων χυτηρίων της χώρας στην ευρύτερη περιοχή της επαρχίας του Λιβόρνο και των μεγαλύτερων χαλυβουργιών “*Ferriere Italiane*”, “*Siderurgica di Savona*” και “*Ligure Metallurgica*”, που ανέθεσαν τη διαχείριση των εργοστασίων τους στην εταιρεία, θα δημιουργηθεί ο “*Όμιλος ILVA*”. Με χαλυβουργεία σε Πορτοφεραίο, Σαν Τζιοβάνι Βαλντάρνο, Μπολζανέτο, Σέστρι Πονέντε, *Τόρε Ανουντσιάτα*, Πιομπίνο, Σαβόνα και Μπανόλι θα καλύπτει μέχρι και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο το σύνολο της εθνικής παραγωγής χυτοσιδήρου και το 58% του λιωμένου χάλυβα στη χώρα.²⁷

Η χημική βιομηχανία αναπτύχθηκε παράλληλα. Η “*Montecatini*” και η ομώνυμη εταιρεία του Τζιοβάνι Πιρέλλι²⁸, εξελίχθηκαν σε θηριώδη μονοπώλια εκείνα ακριβώς τα χρόνια.²⁹

Το Τορίνο καθιερώθηκε ως το σπουδαιότερο βιομηχανικό κέντρο της Ιταλίας λόγω της βιομηχανικής του συγκέντρωσης και πολύ γρήγορα και οι επιχειρηματίες

²⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 13.

²⁷ <http://www.gruppoilva.com/en/ilva-group/ilva-group/history-great-industrial-enterprise>.

²⁸ Μέχρι και το 1917 η Pirelli είχε μετατραπεί σε μεγάλο κολοσσό επεκτείνοντας τις δραστηριότητες της σε Ισπανία, Αγγλία ακόμα και Αργεντινή: <https://corporate.pirelli.com/corporate/en-ww/aboutus/history>

²⁹ Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 9 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 13.

επέλεξαν να στήσουν εκεί τις εργοδοτικές οργανώσεις τους. Το 1906 ιδρύεται ο “Σύνδεσμος των Βιομηχάνων του Τορίνο” (*Lega Industriale di Torino - LIT*) και το 1908 η “Ομοσπονδία των Βιομηχάνων του Πεδεμοντίου” (*Federazione Industriale Piemontese*). Το 1910 ιδρύεται η “Συνομοσπονδία των Ιταλών Βιομηχάνων”, η “*Confederazione Italiana dell’Industria*” (*Confindustria*), η οργάνωση που θα παίξει αποφασιστικό ρόλο στα γεγονότα του 1919-1920.

Εν κατακλείδι, ο καπιταλισμός στην Ιταλία εδραιώνει την κυριαρχία του και περνάει στην πιο ανεπτυγμένη φάση του στα τέλη του 19^{ου}-αρχές 20^{ου} αιώνα.³⁰ Οι βιομηχανίες έχουν ενσωματώσει τα τεχνολογικά επιτεύγματα. Δυναμικά τραστ και καρτέλ περιορισμένα στο βόρειο και βορειοδυτικό κομμάτι της χερσονήσου και από την αρχή εξαρτημένα από τις τράπεζες, τις ασφαλιστικές εταιρίες και το κράτος κυριάρχησαν στην οικονομική ζωή. Το κεφάλαιο, ειδικά το χρηματιστικό, και οι κρατικοί μηχανισμοί ήταν αλληλοσυνδεδεμένοι.

Ο νότος και το αγροτικό ζήτημα

Αντίθετα με αυτήν την εικόνα ο Νότος μετέφερε όλα τα σημάδια της οπισθοδρόμησης: -τον αναλφαβητισμό, τη φτώχεια, και τη συνεχή (εσωτερική) μετανάστευση. Εξάιρεση ίσως αποτελούσε μια ζώνη βιομηχανικής ανάπτυξης γύρω από τη Νάπολη.

Κάποιες περιοχές στη Νάπολη και τη Σικελία είχαν ανεπτυγμένη την εμπορευματική γεωργική παραγωγή σε λεμόνια, φρούτα και λαχανικά (όπως και η κοιλάδα του Πάδου στο Βορρά). Υπήρχαν ακόμα κάποιες τοπικές καλλιέργειες σε ελιές και αμπέλια με βελτιωμένα συστήματα καλλιέργειας. Αλλά πάνω από το 30% της καλλιεργήσιμης γης στο Νότο ανήκε στην παραδοσιακή μεγάλο-ιδιοκτησία που κατείχε τεράστιες εκτάσεις γης (λατιφούντια), με μια μάζα εξαθλιωμένων ενοικιαστών στη δούλεψή τους και ακτήμονες εργάτες γης που ήταν εγκλωβισμένοι στην υποαπασχόληση και την ανασφάλεια. Υπήρχαν βέβαια στις πόλεις

³⁰ Η μέση οικονομική ανάπτυξη της Ιταλίας την πρώτη δεκαετία του 1900 ήταν 6,7% όμως οι καινούριοι βιομηχανικοί κλάδοι είχαν διπλάσια ανάπτυξη: 12,4% στη μεταλλουργία, 12,2% στη μηχανική, 13,7% στη χημική βιομηχανία. Οι παραδοσιακοί κλάδοι όπως η υφαντουργία και η επεξεργασία τροφίμων έπεσαν στο σύνολο της παραγωγής από το 74,2% στο 59,2% από το τέλος του 19^{ου} αιώνα στο ξέσπασμα του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ενώ οι νέοι κλάδοι ανήλθαν στο 30,6%, από μόλις 19,2%. Δέκα χρόνια πριν τον πόλεμο η ιταλική βιομηχανία επεκτεινόταν με ρυθμούς περίπου διπλάσιους από το μέσο όρο της Ευρώπης.

μικρομεσαία στρώματα, γραφειοκρατική υπαλληλία και δημόσιοι υπάλληλοι καθώς και η μαφία.³¹

Στην Κεντρική Ιταλία από την άλλη ήταν συγκεντρωμένη μια υπερμεγέθης υπαλληλική-γραφειοκρατική μάζα, με κέντρο την πρωτεύουσα και άλλες μεγάλες πόλεις, μια θρησκευτική επίσης υπαλληλία, με μια πιο μικρή βιομηχανική-βιοτεχνική ανάπτυξη σε σχέση με το Βορρά. Η γη ήταν είτε ιδιοκτησία μεγάλων γαιοκτημόνων και εδώ, που όπως και στο Νότο είχαν χαμηλή παραγωγικότητα, είτε επινοικιαζόμενες εκτάσεις. Ο Βορράς, στη Λομβαρδία και στη πεδιάδα του Πάδου, είχε μεγάλες εντατικές και εμπορικές καλλιέργειες πλήρως καπιταλιστικοποιημένες με εργάτες γης (*braccianti*) οργανωμένους σε ισχυρά συνδικάτα. Μια τέτοια περιοχή, η Εμίλια-Ρομάνια, αποτελούσε το προπύργιο του σοσιαλιστικού κινήματος και του Σοσιαλιστικού Κόμματος λίγο αργότερα.³² Το Σοσιαλιστικό Κόμμα θα δημιουργήσει ιδίως στο Βορρά και στην Εμίλια ισχυρές αγροτικές ενώσεις ακτημόνων και εργατών γης οι οποίες μέσω ενός μηχανισμού ανταλλαγής εργατών, ήταν σε θέση να ασκούν σημαντική επιρροή στην τοπική οικονομία της υπαίθρου, ακόμα και στις προσλήψεις εργατών γης.

Το 1911, το 57% των εργαζομένων απασχολούνταν μόνιμα ή περιστασιακά με αγροτικές εργασίες και το 28% στη βιομηχανία.³³ Βέβαια από αυτό το 57% οι περισσότεροι ήταν εργάτες γης. Επομένως αυτοί που δούλευαν ως μισθωτοί αποτελούσαν πολύ πιο μεγάλο ποσοστό από το 28% των βιομηχανικών εργατών. Πολλοί που δούλευαν στο λεγόμενο τριτογενή τομέα επίσης στην ουσία ήταν μισθωτοί. Το βιομηχανικό προλεταριάτο αποτελούσε μειοψηφία σε απόλυτους αριθμούς, ωστόσο βρισκόνταν συγκεντρωμένο σε στρατηγικούς και στους πιο αναπτυξιακούς τομείς.

³¹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 15.

³² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 16.

³³ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 16.

2.2. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΗΝΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΦΟΝΤΟ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ (1871-1914)

Η πολιτική κληρονομιά του “Risorgimento”

Παράλληλα με τη γοργή βιομηχανική ανάπτυξη και την κεφαλαιοκρατική συσσώρευση βάδιζε και το πολιτικό σύστημα, που όπως ανέφερα αποτέλεσε σημαντικό πυλώνα στήριξης της ανάπτυξης, ενώ σταδιακά αναπτύχθηκε και το εργατικό κίνημα.

Ως απάντηση στην πολιτική κρίση που ξέσπασε μετά την ολοκλήρωση της ενοποίησης τη δεκαετία του 1870 έχουμε την άνοδο στη διακυβέρνηση των *Δημοκρατικών (Sinistra)*, μιας φιλελεύθερης, μεταρρυθμιστικής ομάδας του κοινοβουλίου που ιδρύθηκε το 1849, ως αντίπαλη της πιο συντηρητικής μερίδας (*Destra*), οι ηγέτες της οποίας (Μάσσιμο Ντ’ Αντζέλιο και Καμίλο Καβούρ) αποτέλεσαν χαρακτηριστικές μορφές του *Risorgimento*. Είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε πως εκείνη την εποχή και μέχρι τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο οι δύο βασικοί πολιτικοί σχηματισμοί δεν ήταν ακόμα δομημένοι όπως γνωρίζουμε σήμερα τα πολιτικά κόμματα. Οι διαφορές τους δεν ήταν τόσο ξεκάθαρες ενώ οι μεταπηδήσεις από τη μια πτέρυγα του κοινοβουλίου στην άλλη των βουλευτών για να εξασφαλίσουν την επανεκλογή τους δεν ήταν ιδιαίτερα σπάνια. Κάτι αντίστοιχο γινόταν την ίδια εποχή και στη χώρα μας. Στην παράταξη, ωστόσο, της *Sinistra* εμφανίζονται κυρίως πιο ριζοσπάστες πολιτικοί και οπαδοί της μετριοπαθούς μοναρχίας που ήταν αντίπαλοι στην ουσία της πιο δεξιάς μερίδας. Οι Δημοκράτες υποστηρίχτηκαν από τους νέους βιομηχάνους και τη μεσαία αστική τάξη, τους αντιπάλους της εκκλησίας και τους υποστηρικτές της εδαφικής εξάπλωσης.³⁴ Την περίοδο 1887-1896 κάτω από την πολιτική του Κρίσπι υψώθηκαν γύρω από τη βιομηχανία υψηλά δασμολογικά τείχη και πάρθηκαν μια σειρά από μέτρα που βοήθησαν στην εσωτερική συσσώρευση κεφαλαίου. Στη σύγκρουση Ιταλίας-Γαλλίας με αφορμή την Τυνησία υψηλοί δασμοί επιβλήθηκαν στο γαλλικό εμπόριο σε μια

³⁴ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 18 και Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 6-7.

προσπάθεια για εμπλοκή στην Αφρική, που θα συνεχιστεί με τον Ιταλό-Αβυσσηνικό πόλεμο και τη συντριβή στην Άντουα. Ταυτόχρονα στο εσωτερικό δόθηκε το δικαίωμα ψήφου σε 2.000.000 επιπλέον πολίτες την ίδια περίοδο. Ωστόσο η ιμπεριαλιστική προσπάθεια εξάπλωσης υπήρξε καταστροφική. Πολλοί κλάδοι της βαριάς βιομηχανίας πήραν μια ώθηση, ωστόσο, οι εξαγωγές σε γενικές γραμμές, και ειδικότερα οι νότιοι επιχειρηματίες επλήγησαν καθώς ο κορμός της οικονομίας δε μπορούσε να στηρίξει ακόμα τα ανοίγματα που έγιναν. Την περίοδο Κρίσιπι αρχίζει να δομείται και η πολιτική του “*Transformismo*”, ο σχηματισμός δηλαδή κυβερνήσεων κάτω από συνεννοήσεις ευρύτερων πολιτικών σχηματισμών και προσπάθεια άσκησης κυβερνητικού έργου που χειραγωγούσε και εναρμόνιζε τα διαφορετικά συμφέροντα ακυρώνοντας κάθε προγραμματική μαξιμαλιστική επιδίωξη από τους υποψήφιους συμμάχους.³⁵ Αυτή η πολιτική θα τελειοποιηθεί αργότερα από το διάδοχο της παράταξης του Κρίσιπι, τον Τζιολιτίτι.

Η Ιταλία βυθίστηκε σε ύφεση μέχρι και το 1894 με μαζικές χρεοκοπίες τραπεζών το 1893-1894. Ο πληθυσμός ήταν αγανακτισμένος και τα πράγματα έκανε χειρότερα η ολοκληρωτική αποτυχία της εκστρατείας στην Αιθιοπία. Το 1895 εν μέσω αυτών των προβλημάτων για πρώτη φορά εκλέγονται στο κοινοβούλιο δώδεκα σοσιαλιστές βουλευτές.³⁶

Η Δεξιά επανήλθε στη διακυβέρνηση συγκροτώντας μια ιδιαίτερα συντηρητική και φιλοστρατιωτική υπουργική ομάδα προσπαθώντας να αποφύγει το τέλμα, και το πέτυχε σε κάποιο βαθμό, παίρνοντας παράλληλα μια σειρά από κατασταλτικά μέτρα (απαγόρευση απεργίας για δημοσίους υπαλλήλους, απαγόρευση δημόσιων συγκεντρώσεων κ.α.), αντιμετωπίζοντας με ιδιαίτερη

³⁵ Η πολιτική του “*Tranformismo*” στην ουσία έδωσε λύσεις στην πολιτική σκηνή και διευκόλυε τη διακυβέρνηση. Η ίδια διέξοδος σε άλλες χώρες της Ευρώπης λίγο πολύ δόθηκε με τη δημιουργία και την κυβερνητική εναλλαγή δύο διαφορετικών κόμματος, του Φιλελεύθερου και του Συντηρητικού. Τέτοια ανάγκη δεν υπήρχε στην Ιταλία λόγω αυτής της πολιτικής λογικής ευρύτερης συνεργασίας. Η ικανότητα αυτή του ιταλικού πολιτικού συστήματος να φτιάχνει κυβερνήσεις πολλών διαφορετικών κομμάτων μετατοπίζοντας τη κάθε θέση προς το κέντρο, και ακυρώνοντας επί τις ουσίας τις πιο ακραίες, ενείχε παράλληλα έντονα το στοιχείο της διαφθοράς των πολιτικών προσώπων και των χυδαίων συναλλαγών και ανταλλαγών με τις οποίες “μαγειρεύονταν” οι επιθυμητές αποφάσεις στις ψηφοφορίες. Μακροπρόθεσμα αποξένωσε μεγάλα στρώματα πληθυσμού από τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Ο λαός ονόμαζε υποτιμητικά αυτές τις διαδικασίες: «*κοινοβουλευτικές αιμομιξίες*» ή «*κοινοβουλευτικές αλχημείες*».

³⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 18 (στο ίδιο έργο στη σελ.ίδα 25 αναφέρει 13 βουλευτές).

βιαιότητα τις έντονες λαϊκές διαμαρτυρίες,³⁷ οι οποίες κορυφώθηκαν με την εξέγερση του 1898 και την αιματηρή αντιμετώπισή της.

Το εργατικό κίνημα προσπαθεί να βρει το “βηματισμό” του

Τα πρώτα μετέωρα βήματα του συνδικαλισμού και του εργατικού κινήματος στην Ιταλία γίνονται παράλληλα με τη διαδικασία την οποία ονομάζουμε “Ιταλική Ενοποίηση” (*Risorgimento*). Όπως καταλαβαίνουμε δεν μπορούμε να μιλήσουμε για οργανωμένο εργατικό κίνημα σε εκείνη την περίοδο, ούτε για ακριβώς συγκροτημένη εργατική τάξη καθώς τότε αρχίζει να οργανώνεται στη χώρα η βιομηχανική παραγωγή.

Ως φυσικό επακόλουθο λοιπόν, εκείνοι οι οποίοι προσπάθησαν να οργανώσουν αρχικά μια αντίσταση απέναντι στους εργοδότες τους ήταν εργάτες μικρών, παλιών παραγωγικών μονάδων και βιοτεχνιών, κυρίως ειδικευμένοι τεχνίτες-μισθωτοί.³⁸ Η πρωτοφανέρωτη εργατική τάξη εφόσον δεν είχε συγκροτημένη μορφή, αιτήματα και δομές θα αναζητήσει στήριγμα σε ανθρώπους που μπορούσαν να υποστηρίξουν καλύτερα τη διαβίωση και τα συμφέροντα της, και θα τα βρει στα πρόσωπα των προοδευτικών, δημοκρατικών αστών του Γκαριμπάλντι και κυρίως του Μαντσίνι, συνδέοντας εν πολλοίς τα αιτήματα της με αυτά της εθνικής συγκρότησης.

Τη δεκαετία του 1860 -και παρά την απαγόρευση με νόμο των απεργιών ο οποίος θα διατηρηθεί μέχρι και το 1890- λαμβάνουν χώρα 70 απεργίες, 13 το χρόνο περίπου, με έντονη συμμετοχή των εργατών γης. Το 1869, 771 εργατικές ενώσεις δραστηριοποιούνται σε όλη την Ιταλία. Το 1871 ιδρύεται ο εργατικός σύλλογος “*Il Fascio Operaio*” (Η Εργατική Ένωση).³⁹ Η αστικοδημοκρατική επιρροή του Μαντσίνι

³⁷ Christopher Seton-Watson, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, Routledge: 1979, σελ. 193.

³⁸ Dick Geary, *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)*, Παρατηρητής: Θεσσαλονίκη 1988, σελ. 70.

³⁹ Η λέξη *Fascio* προέρχεται ετυμολογικά από το λατινικό “*fasces*”, το οποίο αρχικά αναφερόταν σε μια δέσμη από ραβδιά που έφεραν οι δικαστές της αρχαίας Ρώμης και συμβόλιζαν τη δικαιοσύνη, την ενότητα και το αυτεξούσιο της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Τα *Fascio*, μια ένωση δηλαδή, ήταν ένας συνδυασμός βιομηχανικού ή αγροτικού συνδικάτου με ένα περιορισμένο πολιτικό πρόγραμμα. Οργανώνονταν κυρίως από μεσοαστούς ριζοσπάστες, μεταρρυθμιστές αγρότες και κατώτερα στρώματα. Δημιουργήθηκαν πολλές τέτοιες ενώσεις καθ’ όλη το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα αντιπροσωπεύοντας 300.000 εργάτες και αγρότες. Κυριαρχούσαν σαν μορφές πολιτικής οργάνωσης μέχρι και τα τέλη του αιώνα που ιδρύθηκε το Σοσιαλιστικό Κόμμα. Το 1895-1896 η πιο γνωστή τέτοια ένωση αγροτών, η “*Fasci Siciliani*” πραγματοποίησε μια σοβαρή εξέγερση στη Σικελία. Το όνομα, το κύρος τους στις ιταλικές μάζες και το συμβολισμό τους θα καπηλευτεί ο Μουσολίνι λίγο αργότερα

στους εργάτες περιορίστηκε μετά τη δεκαετία του 1870 όταν ενισχύθηκε η επιρροή της “Διεθνούς Ένωσης των Εργατών”. Η συνδικαλιστική οργάνωση των εργαζομένων προχώρησε με γοργούς ρυθμούς στη χώρα κατά τη διάρκεια της ύπαρξης της Πρώτης Διεθνούς, όχι βέβαια ομαλά και χωρίς συγκρούσεις, αφού τρία ιδεολογικά ρεύματα και πρακτικές συναγωνίζονταν για την ηγεμονία μέσα στους κόλπους της και κατ’ επέκταση και του νεόφυτου ιταλικού εργατικού κινήματος: του Μαντσίνι - πιο αδύναμα όσο μπαίνουμε στον 20^ο αιώνα-, του Μπακούνιν και του Μάρξ-Ένγκελς.

Το ιταλικό κίνημα του 19^{ου} αιώνα επηρεάστηκε πάρα πολύ από τον Μπακούνιν. Πολλές από τις αντιλήψεις του θα τις συναντήσουμε αργότερα το 1919-1920 στις σκέψεις και στις πρακτικές τόσο των αναρχοσυνδικαλιστών όσο και απλών εργατών και αγροτών που μπορεί να μην τάσσονταν οργανωμένα με αυτούς.

Η Ιταλία αποτελούσε ένα από τα πιο ισχυρά προπύργια των οργανώσεων της Διεθνούς που επηρέαζε ο Μπακούνιν. Άνθρωπος εξαιρετικής ενεργητικότητας και τυχοδιωκτικών τακτικών έθετε ως βασικό στόχο την κατάργηση κάθε μορφής κρατικής οργάνωσης. Ήταν υπέρ μιας γρήγορης, βίαιης, άμεσης επανάστασης και αντιτασσόταν στη συγκέντρωση δυνάμεων και την προετοιμασία του κινήματος μέσω της συγκρότησης σταθερών ισχυρών οργανώσεων. Παρόλο που σε αντίθεση με τον Προυντόν δεν εχθρευόταν το συνδικαλισμό και τις εργατικές ενώσεις, θεωρούσε τις απεργίες μικρές εξεγέρσεις, συγκρούσεις που έπρεπε άμεσα να γίνουν γενικές και να ανατρέψουν το status quo. Έχοντας ως κέντρο της θεωρίας του ότι μια προλεταριακή επανάσταση είναι άμεσα εφικτή έσπρωχνε τις εργατικές οργανώσεις στην εξέγερση με οποιαδήποτε αφορμή καθώς βασιζόταν περισσότερο στον αυθορμητισμό των μαζών και την οργανωτική αποκέντρωση παρά στη συντονισμένη και επεξεργασμένη συνδικαλιστική δουλειά με μακρόπνοο σχεδιασμό. Έτσι μέσα σε δυο χρόνια(1873-1874) οι εργάτες και οι αγρότες που βρίσκονταν κάτω από την επιρροή του Μπακούνιν ξεκίνησαν πάνω από εξήντα διαφορετικές εξεγέρσεις που αιματοκυλίστηκαν με κορυφαία την αποτυχημένη προσπάθεια στη Μπολόνια τον Ιούλιο του 1874. Όπως αναφέρει ο Φόστερ: «Μ’ όλο

ιδρύοντας τις δικές του οργανώσεις. William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 57, 80, 158 και Στάνλεϋ Πέιν, *Η Ιστορία του φασισμού 1914-1945*, Φιλίστωρ: Αθήνα 2000, σελ. 129.

που ο Μπακούνιν υιοθετούσε το συνδικαλισμό κατά κάποιο δικό του τρόπο, η γενική του όμως γραμμή ερχόταν σε αντίθεση με τη δημιουργία γερού συνδικαλιστικού κινήματος.[...] Η τυχοδιωκτική πολιτική αυτή του Μπακούνιν έτεινε να μετατρέψει τα ιταλικά συνδικάτα σε αναρχικές συνωμοτικές ομάδες. [...] Σε τελευταία ανάλυση εμπόδιζε τη δημιουργία συνδικάτων πάνω σε υγιείς βάσεις».⁴⁰

Το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, και πριν οι σοσιαλιστικές ιδέες επεκταθούν σε όλη την έκταση της χώρας, οι αναρχικές αντιλήψεις είχαν ένα αντίκρισμα πιο διευρυμένο στα χαμηλότερα εργατικά στρώματα, ιδίως στους λιμενεργάτες και αχθοφόρους της Ανκόνα, της Γένοβας, της Σπέσιας και του Λιβόρνο και στους ειδικευμένους τεχνίτες μικρών βιοτεχνικών πόλεων στην Εμίλια και την Τοσκάνη.⁴¹ Βέβαια υπάρχει εξήγηση γι' αυτή την συμπάθεια που άσκησαν γενικά οι ιδέες του Μπακούνιν στο ιταλικό κίνημα. Οι θεωρίες του και ο ερχομός του στην Ιταλία συμπίπτει με το τελευταίο στάδιο της ενοποίησης της ιταλικής χερσονήσου, μια περίοδος κατά την οποία υπήρχαν έντονες επαναστατικές εξάρσεις και εκκολάπτονταν συνεχώς μικροεξεγέρσεις με φόντο έναν μακροχρόνιο αναβρασμό και αγώνα με προμετωπίδα δημοκρατικά αιτήματα και τη συγκρότηση ιταλικού κράτους.

Από το “Ιταλικό Εργατικό Κόμμα” (Partito Operaio Italiano - POI) στο “Σοσιαλιστικό Κόμμα της Ιταλίας” (Partito Socialista Italiano - PSI)

Το ζήτημα του επαναστατικού Κόμματος, οι όροι με τους οποίους θα πρέπει αυτό να λειτουργεί και να υλοποιεί τη στρατηγική του για να καθοδηγήσει νικηφόρα τον αγώνα του επαναστατικού υποκειμένου αποτελούσε πεδίο έντονης ιδεολογικής αντιπαράθεσης στις γραμμές του σοσιαλιστικού κινήματος εκείνα τα χρόνια. Αυτό θα φανεί και στη συνέχεια της εργασίας μας πολύ πιο χαρακτηριστικά.

Ο σοσιαλισμός στην Ιταλία, πρώτα από όλα ως θεωρία, αφομοιώθηκε αρχικά, όπως και στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης όταν πρωτοξεκινούσε, από κάποια μεσαία στρώματα τα οποία βρισκόταν θα λέγαμε στην αριστερή πλευρά, με όρους πολιτικής γεωγραφίας, του δημοκρατικού κινήματος. Εκτός από αυτά τα

⁴⁰ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 79-80.

⁴¹ Dick Geary, ό.π., σελ. 157.

στρώματα, ισχυρά σπέρματα υποστήριξης και το πρώτο μαζικό ακροατήριο του εντοπίζεται μεταξύ των εργατών γης της περιοχής της Κάτω κοιλάδας του Πάδου.⁴²

Οι θεωρητικές αδυναμίες αυτών των πρώτων “σοσιαλιστών”, η κοινωνικοταξική τους καταγωγή, η κατάσταση της Ιταλίας αμέσως μετά την ενοποίηση και ο τρόπος οργάνωσης γενικά της πολιτικής ζωής δυσκόλευε εκ των πραγμάτων τη σύζευξη όλων εκείνων των διαφορετικών στοιχείων που συνέθεταν αυτήν την πρωτόλεια σοσιαλιστική ομάδα και την έσπρωχναν (κάτω από την επίδραση και της μαντινικής παράδοσης που ήταν ακόμα αρκετά ισχυρή, όπως αναφέραμε και πιο πάνω) προς μια αποδοχή της κοινοβουλευτικής δράσης και της συνεργασίας των τάξεων στην κοινωνική και πολιτική ζωή. Αυτά τα στοιχεία και μάλιστα κάτω από την έλλειψη ενός σοβαρού και ολοκληρωμένου πολιτικού προγράμματος δυσκόλευαν την προσέγγιση και την ενσωμάτωση πλατιών λαϊκών μαζών, οι οποίες τα προηγούμενα χρόνια είχαν ζήσει και, κατά κάποιον τρόπο, “εκπαιδευτεί” σε εξεγερσιακές, συγκρουσιακές καταστάσεις και λογικές και είχαν γνωρίσει την αιματηρή καταστολή εξαιτίας της πολιτικής τους δράσης από τη πλευρά του Κράτους.⁴³ Πολλοί από αυτούς που έφταναν πέρα από ένα δημοκρατικό πρόγραμμα έβλεπαν αρκετά θετικά τις ιδέες των αναρχικών από τις οποίες αυτοί οι “σοσιαλιστές” επεδίωκαν να διαχωριστούν.

Παρόλα αυτά οι αγώνες που αναπτύχθηκαν και η συγκρότηση των εργατικών ενώσεων έδωσε μια πρώτη δομή στο σοσιαλιστικό κίνημα το 1882 με τη δημιουργία του Εργατικού Κόμματος, του “*Partito Operaio Italiano*” (POI). Καταλυτικό ρόλο στη δημιουργία του έπαιξαν διάφοροι διανοούμενοι, ριζοσπάστες σοσιαλιστές, που συσπειρώνονταν γύρω από την εφημερίδα “*La Plebe*”(Ο Λαός).

Το πιο σημαντικό στοιχείο που πρέπει να ξεχωρίσουμε στην ίδρυση του κόμματος αυτού είναι μια διαφορετική κοινωνικό-ταξική σύνθεση. Πέρα από τον

⁴² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 22.

⁴³ Παρότι η συζήτηση για το πόσο στην ιταλική ενοποίηση συμμετείχαν μεγάλες μάζες ή ήταν ένα αποτέλεσμα από τα πάνω (ένας από τους οποίους έχει ενστάσεις για την καθοριστική συμμετοχή των μαζών στη διαδικασία του *Risorgimento* είναι και ο συγγραφέας αυτής της εργασίας), σίγουρα οι μάζες κινητοποιήθηκαν, και ειδικά στην τελική φάση, εντάχθηκαν πολύ πιο ενεργά και ποσοτικά στη μάχη (στρατός Γκαριμπάλντι). Ταυτόχρονα υπήρχαν διάφορες εξεγέρσεις και αναταραχές που είχαν να κάνουν εκείνη την περίοδο και, ίσως, ανεξάρτητα από το εθνικό ζήτημα, με τα αγροτικά προβλήματα και την καταπίεση των αγροτικών μαζών.

μορφωμένο κύκλο της εφημερίδας, γύρω από το νεοϊδρυθέν κόμμα συσπειρώνονται πολλά τοπικά συνδικάτα του Μιλάνου, τα οποία αντιπαλεύουν την πολιτική πρακτική των αναρχικών και το πατρονάρισμα των μικροαστών δημοκρατών, και κυρίως ειδικευμένοι εργάτες στον κλάδο της τυπογραφίας, της μεταλλουργίας και του ιματισμού.⁴⁴ Κλάδοι όλοι αρκετά αναπτυγμένοι στη χώρα που απασχολούσαν αρκετά μεγάλο κομμάτι του εργατικού δυναμικού. Είτε μιλάμε για πιο παραδοσιακούς όπως η τυπογραφία και ο ιματισμός είτε για ανερχόμενους όπως η μεταλλουργία. Ενστικτωδώς αυτοί οι άνθρωποι από τη θέση τους στην παραγωγή δεν έβλεπαν με καλό μάτι, ή ακόμα ήταν και εχθρικά διακείμενοι, απέναντι στους διανοούμενους, τους δημοκράτες μικροαστούς και τον κοινοβουλευτισμό. Ο ηγέτης τους, ένας αυτοδίδακτος τυπογράφος, βαθιά εργατικός, ο Κωνσταντίνο Λατσάρι δεν έκρυβε την απέχθεια του για συντρόφους του, όπως ο Τουράτι, που ήταν και αυτός ηγετική φυσιογνωμία στο “*Partito Operaio*” και ένα από τα μετέπειτα ιδρυτικά στελέχη του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Το 1886 ο στρατός στέλνεται στο Μιλάνο ενάντια στους αγρότες γης που είχαν εξεγερθεί και το Εργατικό Κόμμα που έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση των κινητοποιήσεων τους δέχεται και αυτό σφοδρή επίθεση. Η πάλη για την επιβίωση, τόσο τη φυσική, των ανθρώπων, όσο και της υπόστασης του κόμματος, τα επόμενα πέντε χρόνια, ωθεί σε μια στροφή προς νόμιμες μορφές πάλης και ανάδειξης στελεχών που την υποστήριζαν.⁴⁵

Το 1892 λαμβάνει χώρα στη Γένοβα το ιδρυτικό συνέδριο του, μετέπειτα, Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας “*Partito Socialista Italiano*” (PSI).⁴⁶ Πρόκειται για τη φυσική εξέλιξη του POI. Στο συνέδριο οι αναρχικοί αποβάλλονται από τις τάξεις του ενώ ψηφίζεται πρόγραμμα το οποίο υιοθετεί ως πυρήνα του την πάλη των τάξεων, την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής και ανταλλαγής και τις ελεύθερες εκλογές.⁴⁷ Παρόλα αυτά ενδυναμωμένη εμφανίζεται η δεξιά μερίδα με ηγέτες τους

⁴⁴ Dick Geary, ό.π., σελ. 115.

⁴⁵ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 23.

⁴⁶ Εμφανίζεται αρχικά με την ονομασία “*Partito dei Lavoratori Italiani*” (Κόμμα των Εργαζομένων Ιταλίας) για ένα μικρό διάστημα μέχρι το 1894 όταν τίθεται εκτός νόμου. Στις εκλογές του 1895 θα κατέβει ως “*Partito Socialista Italiano*”(PSI) και το όνομα θα καθιερωθεί και θα παραμείνει στη συνέχεια. Ωστόσο η πολιτική καταστολής θα συνεχιστεί οξυμένα μέχρι και τη κυβέρνηση Τζιολιττι στις αρχές του νέου αιώνα.

⁴⁷ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 25.

Τουράτι, Τρέβες και Μπιζολάτι. Στο Κόμμα κυριαρχούν εκτός από τις διαφορετικές ιδεολογικές τάσεις δύο μεγάλες ομάδες αντιπαραθετικές σε επίπεδο κοινωνικής θέσης. Η πρώτη συσπειρωνόταν κυρίως γύρω από διανοούμενους, δημοκράτες περισσότερο παρά σοσιαλιστές, ενώ η δεύτερη αποτελούνταν πρώτα και κύρια από εργάτες κατά κύριο λόγο, συνδεδεμένους άμεσα με την παραγωγή και τους οικονομικούς αγώνες αλλά όπως παρατηρούσε ο Γκράμσι χωρίς «επαρκή θεωρητική κατάρτιση».⁴⁸

Στο συνέδριο της Γένοβας ενώ έχουμε -θεωρητικά- μια μετατόπιση του Κόμματος προς τα αριστερά σε σχέση με το ΡΟΙ με άξονα το ψηφισμένο πρόγραμμα του το βήμα αυτό μένει μετέωρο. Κάτι αντίστοιχο θα γίνει πολλές φορές ακόμα μέχρι και το 1921. Όπως εύστοχα επισημαίνει ο Γουίλιαμς: «τα επόμενα περίπου δέκα χρόνια το κόμμα θα είναι ένα μείγμα από μαρξιστές και από ανθρώπους που θεωρούν τον εαυτό τους μαρξιστή».⁴⁹ Στην ουσία το Κόμμα στην πράξη δε θέτει άλλους στόχους πέρα από δημοκρατικούς παρά την επαναστατική-σοσιαλιστική του προγραμματική αποτύπωση. Ο Τουράτι, που εκπροσωπούσε το πλειοψηφικό ρεύμα προσηλωνόταν στην πολιτική δράση με στόχο την κατάκτηση δημοκρατικών δικαιωμάτων και υπερασπίστηκε την ένταξη μικροαστών νεολαίων στο Κόμμα γεγονός που έπαιξε ρόλο και στη διαμόρφωση των χαρακτηριστικών του στις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Στελέχη της τάσης του όλο και περισσότερο παίρνουν αποστάσεις από τη μαρξιστική ανάλυση. Ένας από αυτούς, ο Μπιζολάτι στο 8^ο συνέδριο του PSI διακηρύσσει για το μαρξισμό ότι είναι: «παλιές διατυπώσεις που ξεπεράστηκαν από τα γεγονότα».⁵⁰

Το κίνημα πατάει σταθερά στα πόδια του

Αν και η οικονομική ανισότητα κατά τη διάρκεια της πρώτης περιόδου του εκσυγχρονισμού της χώρας ήταν πιθανώς χαμηλότερη από άλλες χώρες εκείνη έφτασε στο υψηλότερο επίπεδο της μεταξύ του 1880 και του Β 'Παγκοσμίου

⁴⁸ Αντόνιο Γκράμσι, *Οι Θέσεις της Λυών*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο: Αθήνα 2011, σελ. 15.

⁴⁹ Gwyn A. Williams, *ό.π.*, σελ. 25.

⁵⁰ "Il Partito Socialista Italiano nei suoi Congressi", σελ. 30 όπως αναφέρεται στο Ντόναλντ Σασούν, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα: Α' Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Καστανιώτη: Αθήνα 2001, σελ. 92.

Πολέμου.⁵¹ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η εργατική τάξη να δώσει αγώνες για να προασπίσει τα εργασιακά της δικαιώματα. Το νέο Σοσιαλιστικό Κόμμα παρά τις αδυναμίες του και τη διαπάλη εντός του δίνει πνοή στους αγώνες των εργατών για τη βελτίωση των όρων ζωής τους.

Ταυτόχρονα, την τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα η “Δεύτερη Σοσιαλιστική Διεθνής” παίρνει μια σειρά από πρωτοβουλίες για το συντονισμό της δράσης των συνδικάτων διεθνώς. Δημιουργείται η “Διεθνής Γραμματεία” και η “Διεθνής Ομοσπονδία Συνδικάτων” στην οποία παίρνουν μέρος και ιταλικές δυνάμεις. Αντίστοιχη προσπάθεια γίνεται και από τα συνδικάτα που καθοδηγούνται από την Καθολική Εκκλησία.⁵²

Το ιταλικό συνδικαλιστικό κίνημα -όπως και το γαλλικό και το ισπανικό- έδωσε μεγάλη προσοχή στα τοπικά εργατικά κέντρα (*Camere del Lavoro*).⁵³ Αυτές οι οργανώσεις συνένωναν στην ουσία τα συνδικάτα μιας περιοχής και προσπαθούσαν να δημιουργήσουν δομές αλληλοβοήθειας για τους κατοίκους της. Το 1901 υπήρχαν περίπου 60 τοπικά τέτοια κέντρα στις κυριότερες πόλεις της Ιταλίας.⁵⁴ Αυτά καθοδήγησαν εν πολλοίς και μια από τις πιο μεγάλες μάχες των Ιταλών εργατών, μέχρι εκείνη τη στιγμή, τη γενική απεργία του 1904 με 1.000.000 περίπου απεργούς, που αποφασίστηκε ως απάντηση στα σκληρά κατασταλτικά μέτρα που χρησιμοποιούσε ο στρατός και η αστυνομία σε μικρότερες απεργίες εκείνου του καιρού⁵⁵ (αφορμή υπήρξε η καταστολή απεργίας στη Σικελία δύο μέρες πριν με τραυματισμένους εργάτες γης από την αστυνομία). Τα *Camere del Lavoro* στηρίχτηκαν σε πιο ειδικευμένα και καλοπληρωμένα εργατικά στρώματα τα οποία

⁵¹ P. Ciocca, *Ricchi per sempre? Una storia economica d'Italia (1796–2005)*, Bollati Boringhieri: Torino 2007, σελ. 20.

⁵² Από το 1847 η Καθολική Εκκλησία προσπαθεί να οργανώσει θρησκευτικούς εργατικούς ομίλους σε κάθε επάγγελμα στην Ευρώπη. Ο Πάπας Λεων XIII (Πάπας των Εργατών) το 1891 δίνει κατεύθυνση, με εγκύκλιο του (*De Rebus Novarum*), για σύσταση καθολικών συνδικάτων με απώτερο σκοπό τον περιορισμό της αυξανόμενης σοσιαλιστικής επιρροής. Αυτό φαίνεται και από το γεγονός ότι στη Λατινική Αμερική ας πούμε που η εκκλησία είχε τρομερή δύναμη δεν έκανε αντίστοιχη προσπάθεια γιατί δεν υπήρχε εκεί σοσιαλιστικό κίνημα. Σχεδόν παντού, με εξαίρεση ίσως τη Γερμανία, δεν αντιπροσώπευαν κάτι παραπάνω από μια πολύ μικρή εργατική μειοψηφία ακόμα και σε χώρες που η εκκλησιαστική επιρροή ήταν μεγάλη (πχ Ιταλία). Μετέπειτα αρχίζει μια δημιουργία καθολικών κομμάτων.

⁵³ Τα “*Camera del Lavoro*” βασίζονταν στη Γαλλική εμπειρία των “*Bourse du Travail*” και σε αυτά συμμετείχαν εργάτες όλου του ιδεολογικού φάσματος: δημοκράτες, ρεφορμιστές και ριζοσπάστες σοσιαλιστές, αναρχικοί.

⁵⁴ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 159.

⁵⁵ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 160.

ήταν σε θέση να οργανώσουν, ακριβώς λόγω των ευνοϊκότερων συνθηκών δουλειάς τους, με καλύτερους όρους την άμυνά τους σε σύγκριση με τους πιο κακοπληρωμένους και ανειδίκευτους εργαζομένους. Αυτοί συνέταξαν τα αιτήματα τους και προσπάθησαν να επιβάλλουν κανόνες εργασίας και όρους στη χαώδης αγορά εργασίας στην οποία άρχισαν να εισέρχονται και άνθρωποι από την ύπαιθρο. Οργανώθηκαν γενικές απεργίες που νέκρωσαν την παραγωγική δραστηριότητα σε ολόκληρες πόλεις. Στη Γένοβα το 1900, τη Φλωρεντία το 1902, στη Ρώμη το 1903, στην Πάρμα το 1908 και το Μιλάνο ένα χρόνο νωρίτερα. Όμως ήταν έκδηλη η αδυναμία συντονισμού των αγώνων.

Αυτό οδηγεί στην ανάγκη να συγκροτηθεί ένα πανελλαδικό συνδικαλιστικό όργανο που θα συντόνιζε και θα οργάνωνε το ιταλικό εργατικό κίνημα, τους τοπικούς αγώνες. Θα δημιουργηθεί λοιπόν το 1906 η Γενική Συνομοσπονδία Εργασίας, η “*Confederazione Generale del Lavoro*” (CGL), με επικεφαλής το σοσιαλιστή Ρινάλντο Ριγκόλα, στην ηγεσία της οποίας πλειοψηφούσαν σοσιαλιστές της δεξιάς τάσης και υπήρχε μια μειοψηφία από αριστερούς σοσιαλιστές και αναρχοσυνδικαλιστές. Η έδρα της CGL συμφωνήθηκε να είναι η πόλη του Τορίνο καθώς ήταν εμφανές ότι αποτελούσε την πόλη με την όλο και μεγαλύτερη συγκέντρωση βιομηχανίας και εργατικού δυναμικού.

Η CGL αρχικά καθιέρωσε μια ανεξάρτητη στάση απέναντι σε όλα τα πολιτικά κόμματα αλλά τον επόμενο χρόνο, με την αυξημένη δραστηριότητα των σοσιαλιστών στις τάξεις της, έστησε γέφυρες συνεργασίας με το Σοσιαλιστικό Κόμμα με άξονα και την απόφαση της Δεύτερης Διεθνούς στη Στοκχόλμη και λίγο αργότερα η συνεργασία μετατράπηκε σε συμμαχία.⁵⁶ Ως κύριος στόχος της καθορίστηκε η κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής μέσω της ταξικής πάλης.⁵⁷

Κάτω υπό την ηγεσία του Ριγκόλα το 1907 θα φτάσει τα 190.422 μέλη και τέσσερα χρόνια αργότερα τα 383.770 μέλη, στοιχεία που αποδεικνύουν τα γοργά βήματα ανάπτυξης και οργάνωσης που έκανε το ιταλικό προλεταριάτο σε σύντομο

⁵⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 27 και William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 159-160.

⁵⁷ Alfred Maylander, “Industrial Restions and Labor Conditions”, *Monthly Labour Review*, Τεύχος 12, Νο 6, (Ιούνιος) 1921, σελ. 138.

χρονικό διάστημα.⁵⁸ Παράλληλα η ανάπτυξη αυτή δεν είναι ξεκομμένη και από τη βιομηχανική επέκταση και συγκέντρωση που προχωρούσε επίσης γοργά και αύξανε και τους απόλυτους αριθμούς των εργατών. Οι Ιταλοί έπιαναν δουλειά στη βιομηχανία, μάθαιναν να εργάζονται με νέους όρους και να οργανώνουν την άμυνα τους απέναντι στην εκμετάλλευση των εργοδοτών τους. Πέρα από το καθαρό βιομηχανικό προλεταριάτο μεγάλη σημασία έδωσε από την αρχή η Συνομοσπονδία και στην οργάνωση των αγώνων των εργατών γης, ιδίως εκείνων που εργάζονταν σε μεγάλα αγροκτήματα καπιταλιστικής πλέον παραγωγής, με μεσαιωνικούς όρους και συνθήκες εργασίας. Μια σειρά από δυναμικές κινητοποιήσεις για οικονομικά αιτήματα και η προσπάθεια των αγροτών να βελτιώσουν την θέση τους και να επιβάλλουν αγροτικές μεταρρυθμίσεις λαμβάνουν χώρα τα πρώτα χρόνια του 20^{ου} αιώνα.

Οι σοσιαλιστές και τα συνδικάτα, και πολλοί περισσότερο οι αναρχοσυνδικαλιστές, ακολουθούν μια λογική να ξεσπούν οι αγώνες εκεί που υπάρχουν οι διαθέσεις όμως ταυτόχρονα φαίνονται, άλλες φορές αδύναμοι, και άλλες φορές μη διατεθειμένοι, να γενικεύσουν τις διαθέσεις αυτές και την πάλη σε όλη την έκταση της χώρας. Η καταστολή επίσης είναι ένα φαινόμενο ιδιαίτερα έντονο στην Ιταλία, αλλά και σε όλη την Ευρώπη εκείνη την περίοδο. Ήδη από τον 19^ο αιώνα με τα πρώτα βήματα του κινήματος οι νόμοι και τα μέτρα που παίρνουν όλες ανεξαιρέτως οι κυβερνήσεις επιφέρουν πλήγματα στις οργανώσεις είτε τις συνδικαλιστικές, είτε τις πολιτικές και γεμίζουν τα υποκείμενα που την υφίστανται με περισσότερη οργή για την κατάσταση αλλά ταυτόχρονα και με περισσότερες επιφυλάξεις για δυναμικές ενέργειες. Αν και η κατάσταση φαινομενικά καλυτέρευσε από την κυβερνητική διαχείριση του Τζιολιότι η “πολιτική του μαστιγίου” δεν έπαψε να επανέρχεται συχνά πυκνά, απλώς πλέον δίπλα σε αυτήν υπήρχε έντεχνα και η “πολιτική του καρότου”.

Το ίδιο διάστημα ωστόσο δεν οργάνωναν μόνο οι εργάτες και οι αγρότες τις “γραμμές” της άμυνας τους. Όπως ήδη έχουμε αναφέρει τον Απρίλιο του 1906, την ίδια χρονιά με τη δημιουργία της CGL, ιδρύεται η “*Lega Industriale di Torino*” (LIT) με τις προετοιμασίες να έχουν αρχίσει ήδη ένα χρόνο νωρίτερα με βάση πρότυπα

⁵⁸ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 159 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 27.

αντίστοιχων εργοδοτικών ενώσεων σε χώρες όπως η Αγγλία, η Γερμανία και η Γαλλία με σκοπό να απαντήσουν δυναμικά στην όλο και μεγαλύτερη απειλή του εργατικού κινήματος. Εκτός αυτού, η LIT επεδίωκε να ομαδοποιήσει και να συμβιβάσει τα συμφέροντα της μεγάλης αστικής τάξης ώστε σε συνδυασμό με τις κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις να προχωρήσει πιο γοργά η ιταλική ανάπτυξη.⁵⁹ Οι κύριες λειτουργίες της LIT διευκρινίστηκαν στο άρθρο 2 του καταστατικού της: «*Να καθοδηγήσει και να υπερασπιστεί τα συλλογικά συμφέροντα των μελών του και της Βιομηχανίας. Να υπερασπίζεται μια καλή σχέση με τους εργαζόμενους*». Απαγορευόταν ρητά η πρόσληψη εργαζομένων που προκαλούσαν προβλήματα λόγω της συνδικαλιστικής τους δράσης. Ακόμα το Διοικητικό Συμβούλιο είχε την εξουσιοδότηση να αναλάβει μέτρα που έφταναν μέχρι και το λοκ άουτ για να υπερασπίσει τα συμφέροντα των μελών της.⁶⁰ 200 εργοστάσια εντάχθηκαν στην LIT στα οποία δούλευαν 27.800 εργαζόμενοι και μέχρι το 1914 τα νούμερα είχαν γίνει 639 και 65.319 αντίστοιχα.⁶¹ Λίγο αργότερα, το 1910 ιδρύεται και η “Γενική Συνομοσπονδία των Ιταλών Βιομηχάνων” (*Confindustria*).

Ο Τζιολίττι, η ιδιοφυΐα του “Transformismo” και η προσπάθεια ενσωμάτωσης του PSI. Διαπάλη και κρίση.

Πολλές θέσεις του PSI δε ξεκαθαρίζονται ή ξεκαθαρίζονται μερικώς στα πρώτα συνέδρια του Κόμματος, όπως η κατάλληλη οργανωτική μορφή του κόμματος, στρατηγικά και τακτικά ζητήματα, η πολιτική των συμμαχιών. Τα κενά στις επεξεργασίες βοήθησαν στο να σχηματίζονται ομάδες η κάθε μια από τις οποίες έδινε τις δικές της απαντήσεις στα ζητήματα της αντιπαράθεσης. Μάλιστα οι ομάδες αυτές σταδιακά απομακρύνονταν περισσότερο η μια από την άλλη αντί να συγκλίνουν στις απόψεις τους.

Η μαρξιστική θεωρία σε συνάρτηση με μια δράση που δεν υπερέβαινε τα αστικά-δημοκρατικά όρια έκαναν τη διαπάλη μέσα στο κόμμα ιδιαίτερα έντονη. Στο Συνέδριο της Ρώμης το 1900 επιχειρήθηκε ένας συμβιβασμός των αποκλινόντων

⁵⁹ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 38-39 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 47

⁶⁰ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 39 όπως καταγράφηκε από: Mario Abrate, *Lotta Sindacale nella Industrializzazione in Italia, 1906—26* Franco Angeli: Τορίνο 1967, σελ. 176-89 και Carl Levy, *Gramsci and the Anarchists*, Berg: Νέα Υόρκη 1999, σελ. 27.

⁶¹ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 39.

θέσεων. Αυτός έδειχνε την ισχυροποίηση αφενός της δεξιάς τάσης και αφετέρου τη μη συγκρότηση ακόμα δυναμικής αριστερής γραμμής. Στο συνέδριο, το πρόγραμμα του 1892 στην ουσία θεωρήθηκε ως “μάξιμουμ” και υιοθετήθηκε παράλληλα και ένα “μίνιμουμ” πρόγραμμα με οικονομικά και δημοκρατικά αιτήματα όπως η καθολική ψηφοφορία και για τα δύο φύλα, η αναλογική εκπροσώπηση, η κατάργηση των έμμεσων φόρων, οι συνδικαλιστικές ελευθερίες, η δημόσια κοσμική εκπαίδευση, ο περιορισμός της καταστολής, η εθνικοποίηση των συγκοινωνιών και των ορυχείων καθώς και η εθνικοποίηση της γης με την ελπίδα να κερδηθούν οι μικροί αγρότες.⁶²

Η οικονομική ύφεση σταδιακά ξεπεράστηκε και το 1900 οι φιλελεύθεροι δημοκράτες επανακτούν τη διακυβέρνηση της οποίας μέλος αποτελούσε και ο πρωθυπουργός του 1892-1893, ο Τζιολίττι, ο πρώτος κορυφαίος πολιτικός που δεν είχε πάρει μέρος στο κίνημα της ενοποίησης και ένας άνθρωπος που θα παίξει καθοριστικό ρόλο στις εξελίξεις του 1919-1920. Στις εκλογές του 1903 ο Τζιολίττι επανεκλέγεται πρωθυπουργός. Ο βιομηχανικός Βορράς τον στήριξε ξεκάθαρα. Όπως αναφέρει ο Άντλερ η “*Lega Industriale di Torino*” πίστευε πως το πρόγραμμα του Τζιολίττι, η πολιτική συναινέσεων του και η συνεργασία του μαζί τους είχε όλες τις αναγκαίες προϋποθέσεις που απαιτούνταν ώστε να καλύψουν οι Ιταλοί βιομήχανοι όλο το χαμένο χρόνο της ιστορικής τους βιομηχανικής καθυστέρησης σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες και να ενσωματώσουν στις κινήσεις τους την πείρα από αυτές επιτυγχάνοντας να γίνουν όσο πιο γρήγορα γίνεται ανταγωνιστικοί στη διεθνή πολιτική και οικονομική σκακιά.⁶³

Ο Τζιολίττι με τη σειρά του εξελίχθηκε σε ένα πολύ λειτουργικό όργανο της ανάπτυξης της βόρειας βιομηχανίας συνεχίζοντας βέβαια την πολιτική της υποβάθμισης των νότιων περιοχών σε όφελος του βορρά και των καθυστερημένων μεγαλογαιοκτημόνων που κυριαρχούσαν στις νότιες περιοχές. Πέρα από αυτό ο Τζιολίττι θα πάρει μέτρα, από την άλλη μεριά, που θα ευνοήσουν τα πιο χαμηλά στρώματα σε μια προσπάθεια να διατηρηθεί η κοινωνική ειρήνη και να

⁶² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 25-26.

⁶³ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 34-35.

περιοριστούν όσο γίνεται οι ταξικές συγκρούσεις που συνεχίζονταν ασταμάτητα στην Ιταλία.⁶⁴

Την κοινωνική ειρήνη όμως δε θα την επιδιώξει μόνο με τη ψήφιση νόμων αλλά με και μια τακτική προσέγγισης της ρεφορμιστικής μερίδας των σοσιαλιστών. Και θα τα καταφέρει ιδιαίτερα επιτυχημένα. Ο σοσιαλιστής Τρέβες θα γράψει σε άρθρο του στην *“Critica Sociale”* (Κοινωνική Κριτική) πως σε αντίθεση με την αντιδραστική ηγεσία της αστικής τάξης «*υπάρχει στην αντίπαλη πλευρά ένας άνθρωπος που μας κατανοεί*». Θα ισχυριστεί επίσης πως με τον Τζιολίττι μπορεί να προωθηθεί η οικονομική ανάπτυξη και η κατοχύρωση των πολιτικών ελευθεριών, όροι που θα βοηθήσουν στην περαιτέρω ανάπτυξη και ισχυροποίηση του σοσιαλιστικού κινήματος.⁶⁵ Ο Ιταλός πρωθυπουργός θα φτάσει μέχρι το σημείο να προσφέρει στον Τουράτι το 1903 και στον Μπιζολάτι το 1911 υπουργική θέση. Και οι δύο τους ήταν αρκετά έξυπνοι για να την αρνηθούν, κατανοώντας σε εκείνη τη φάση, ότι κάτι τέτοιο θα κατακρήμιζε το Κόμμα στα μάτια των μαζών και θα αποτελούσε αφορμή για τη διάσπαση του. Το τελευταίο ο Τουράτι προσπαθούσε να το αποφύγει πάση θυσία.

Παρόλα αυτά το Σοσιαλιστικό Κόμμα μέχρι περίπου και το 1912 σε πολλές περιπτώσεις, ιδίως μέσα από το κοινοβούλιο, στήριξε βασικές επιλογές της κυβέρνησης.⁶⁶ Όπως έλεγε χαρακτηριστικά ο Τζιολίττι το 1910 στη βουλή: «*Το Σοσιαλιστικό Κόμμα υποστηρίζει ένα πολύ πιο μετριοπαθές πρόγραμμα και έχει τοποθετήσει τον Κάρλ Μάρξ στη σοφίτα*».⁶⁷ Ταυτόχρονα στους χώρους δουλειάς το PSI συνέχιζε να αναπτύσσει έντονη δράση και να παλεύει δυναμικά μέσα από τη CGL για τη βελτίωση των όρων ζωής των εργαζομένων και για τη διεύρυνση των δημοκρατικών ελευθεριών. Το 1911 η κυβέρνηση, κάτω από την πίεση και ταυτόχρονα λόγω της συνεργασίας με τους σοσιαλιστές, θα παραχωρήσει σχεδόν καθολικό εκλογικό δικαίωμα για τους άνδρες. Πέντε εκατομμύρια ψηφοφόροι προστέθηκαν στα περίπου 3.500.000 εκατομμύρια που ήδη είχαν εκλογικό

⁶⁴ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 13.

⁶⁵ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 14.

⁶⁶ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 14.

⁶⁷ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 17.

δικαίωμα. Παράλληλα έγινε προσπάθεια να συγκροτηθούν δομές για τους αναλφάβητους και να δημιουργηθεί μια βασική δημόσια ασφάλιση.⁶⁸

Η ικανοποίηση όμως μιας σειράς δημοκρατικών και οικονομικών αιτημάτων δε θα ενισχύσει τους σοσιαλιστές αλλά την ίδια την κυβέρνηση. Όταν το 1911 παραχωρήθηκε διευρυμένο εκλογικό δικαίωμα μια σειρά ποιοτικοί δείκτες του Σοσιαλιστικού Κόμματος φαίνεται πως αντιμετωπίζουν πρόβλημα. Τη χρονιά εκείνη η κυκλοφορία του *“Avanti”*(*Εμπρός*) , της επίσημης εφημερίδας του PSI πέφτει αισθητά στα 10.000 φύλλα. Η οργανωτική δύναμη του Κόμματος μειώνεται κατά 2.000 μέλη φτάνοντας περίπου τα 30.000 άτομα ενώ ένα χρόνο αργότερα θα πέσει και άλλο στα 27.000 μέλη.⁶⁹ Με αφορμή τον Λιβυκό πόλεμο οι συγκρουόμενες απόψεις προκαλούν σοβαρή ρωγμή. Η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου στηρίζει τον πόλεμο και η αντίδραση σε αυτόν προερχόταν μόνο από μειοψηφίες στα βιομηχανικά κέντρα του Μιλάνου, του Τορίνο και της Νάπολης. Είναι οι πόλεις στις οποίες θα πολιτικοποιηθούν εκείνο τον καιρό οι πρωταγωνιστές των εξελίξεων το 1919-1920 όπως ο Γκράμισι και ο Μπορτιγκά. Σε αυτές τις πόλεις, όχι τυχαία, παρατηρείται μια στρατολογία νέων μελών στο PSI, εργατικής καταγωγής. Αυτά τα νέα μέλη, με αντιαποικιακές τάσεις υπερασπίζονται το Κόμμα από αριστερά και αντιμάχονται έντονα τα ρεφορμιστικά στοιχεία. Στο συνέδριο στην Εμίλια το 1912 θα υπάρξει μια προσπάθεια σταδιακής επανάκτησης κάποιων επαναστατικών χαρακτηριστικών από το Κόμμα, καθώς και μια απόπειρα οργανωτικής-πολιτικής επανάκαμψης, και ανάκτησης μαζικής επιρροής. Ο Μπιζολάτι και η μερίδα που τάχθηκε υπέρ της στήριξης του πολέμου διαγράφονται από το Κόμμα.

Η συνεργασία Τζιολιτί-Σοσιαλιστών τελειώνει μετά το 1912 με το Λιβυκό πόλεμο και την ενδυνάμωση της μερίδας των λεγόμενων *“Μαξιμαλιστών”* στο συνέδριο της Εμίλια.⁷⁰ Παρόλα αυτά η ζημιά που εκείνη είχε προξενήσει θα

⁶⁸ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 15, 36. 3 εκατομμύρια άνθρωποι ήταν αναλφάβητοι. Ο αναλφαβητισμός ήταν μόλις 11% στο Πεδεμόντιο, αλλά 90% σε περιοχές του Νότου και 54-70% στο Νότο γενικά. Μέσος όρος Ιταλίας 37,6%.

⁶⁹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 35. Ταυτόχρονα η CGL που είχε φτάσει με τον Ριγκόλα τα 384.000 μέλη πέφτει το 1912 κατά 75.000 και ξαναπέφτει αισθητά με την είσοδο στον πόλεμο. Αντίθετα η αναρχο-συνδικαλιστική USI που ιδρύθηκε το 1912 είχε μια γοργή ανάπτυξη φτάνοντας τα 120.000 μέλη πολύ γρήγορα, τη μισή δύναμη της CGL.

⁷⁰ Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 15.

αποτυπωθεί χαρακτηριστικά με τη ψήφο στήριξης της αποικιακής κατάκτησης από την πλειοψηφία των σοσιαλιστών βουλευτών.⁷¹

Στις εκλογές του 1913 και με καθολικό εκλογικό δικαίωμα για τους άνδρες διαφαίνεται στο PSI μια μικρή επανάκαμψη. Συγκεντρώνει πάνω από 1.000.000 ψήφους αυξάνοντας το ποσοστό του από 8% σε 11% και εκλέγει 52 βουλευτές. Θετικά αποτελέσματα σημείωσε και τον επόμενο χρόνο στις τοπικές εκλογές.⁷²

Με το συνέδριο της Εμίλια στην ουσία το Σοσιαλιστικό Κόμμα πέταξε έξω τα πιο ακραία στοιχεία που τάσσονταν υπέρ του πολέμου, ο οποίος γίνονταν για την επέκταση των αγορών. Αυτό βοήθησε το PSI –όχι χωρίς να περάσει εκ νέου, αλλά μικρότερης έκτασης, κρίση- να είναι από τα λίγα κόμματα της Δεύτερης Διεθνούς που έμεινε πιστό στις αποφάσεις που είχε ψηφίσει πριν τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και να ταχθεί από την πρώτη στιγμή ενάντια στον πόλεμο. Η διαπάλη παρόλα αυτά και μετά το συνέδριο του 1912 δε σταμάτησε αλλά συνέχισε μέσα στο Κόμμα για μια σειρά από ζητήματα. Η ηγεσία του όλο και περισσότερο αποτελείται από μικροαστούς και διανοούμενους. Δεν έχει άμεση επαφή με την εργατική τάξη, σε αντίθεση μάλιστα με την ρεφορμιστική ηγεσία της CGL. Επικεντρωνόταν σε μια προπαγανδιστική ρητορεία περισσότερο παρά στην πρακτική οργάνωση της πάλης. Η προπαγάνδα του από την εκλαΐκευση μέχρι την πιο σοφιστική και λόγια αντιπαράθεση στα περιοδικά και τις εφημερίδες είχε την τάση να δίνει βάση όλο και περισσότερο στις εκλογές. Λίγο πριν τον πόλεμο το 70% των μελών του κόμματος προερχόταν από την εργατική τάξη αλλά το 80% της ηγεσίας του από τα μεσαία στρώματα και τους διανοούμενους.⁷³ Επίσης, ασκούσε μικρή επιρροή στο αγροτικό προλεταριάτο του Νότου αφού δεν είχε ένα επεξεργασμένο πρόγραμμα επομένως και καμία ουσιαστική επιρροή στους μικροϊδιοκτήτες και ενοικιαστές πράγμα που θα αποτελέσει καθοριστικό παράγοντα το 1920 στην εύκολη συγκρότηση των φασιστικών ταγμάτων εκεί.

⁷¹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 36. Ο Μπιζολάτι που ήταν εκλεγμένος βουλευτής τότε είχε αυτοχαρακτηριστεί στην κοινοβουλευτική συνεδρίαση ως «όχι αντιαποικιακής λογικής».

⁷² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 40.

⁷³ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 29.

Τα Καθολικά και Αναρχικά συνδικάτα: Η ενσωμάτωση και η Γενική Απεργία

Σημαντική επιρροή, αν και μικρότερη από αυτήν της CGL, ασκούσαν τα συνδικάτα των αναρχικών και των καθολικών.

Όπως είδαμε και παραπάνω οι αναρχικές ιδέες είχαν βρει αντίκρισμα στην Ιταλία ήδη από το 19^ο αιώνα πολύ πριν από τις σοσιαλιστικές. Μέσα στο 1907 διάφορες οργανώσεις που ήταν κοντά στην αναρχική ιδεολογία και τα προτάγματά της ήταν υπεύθυνες για αρκετές απεργίες στις οποίες συμμετείχαν πάνω από μισό εκατομμύριο εργάτες. Το 1912 ίδρυσαν τη δικιά τους συνδικαλιστική ένωση στην Πάρμα την *“Unione Sindicale Italiana”* (USI) με 101.729 μέλη.⁷⁴ Προσπάθησαν να διαχωριστούν από τις δυνάμεις της CGL στο κίνημα καθώς οι χειρισμοί της ηγεσίας της τελευταίας πολλές φορές απογοήτευαν τους αναρχικούς. Οι ταλαντεύσεις των σοσιαλιστών για τη στάση τους στο Λιβυκό πόλεμο ξεχείλισαν το ποτήρι. Η USI τάχθηκε φανατικά εναντίον του, οργάνωσε κινητοποιήσεις και έφτασε γρήγορα τα 150.000 μέλη μέσα σε δύο χρόνια.

Η ίδρυση της στηρίχτηκε σε μαχητικούς συνδικαλιστές και αναρχικούς. Απέκτησαν ισχυρές δυνάμεις ανάμεσα στους κατώτερα αμειβόμενους εργάτες της Εμίλια, στη Λιγουρία και στη Μαρτσία ενώ η επιρροή τους στους πιο ειδικευμένους εργάτες που αποτελούσαν και την πλειοψηφία των συνδικαλισμένων μέχρι και τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ήταν μικρή γι αυτό και ήταν πιο αδύναμοι στο Τορίνο και το Μιλάνο. Επίσης είχαν δύναμη στους οικοδόμους στη Ρώμη και στη Μπολόνια και ασκούσαν επιρροή στους σιδηροδρομικούς εργαζομένους και στους λιμενεργάτες που ωστόσο διατηρούσαν την αυτονομία τους από κάθε επίσημη ομοσπονδία.⁷⁵ Αναπτύχθηκαν γοργά με άξονα πάλης, κατά τα πρότυπα της γαλλικής CGT, τη Γενική Απεργία που θα κατέληγε, κατά την άποψη τους, σε ολοκληρωτική εξέγερση. Το συνδικάτο ήταν γι' αυτούς ένα όργανο πάλης, αλλά δευτερεύον, ένα ανεξάρτητο μέσο συμμετοχής των εργατών, φύτρο της μελλοντικής κοινωνίας της κοινωνικής απελευθέρωσης και της αταξικής κοινωνίας στην οποία δε θα υπήρχε κανένας μηχανισμός ελέγχου και καταναγκασμού. Αυτή η κοινωνία θα προερχόταν από τη

⁷⁴ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 203. Την ίδια περίοδο η CGL 320,000 μέλη.

⁷⁵ Charles L. Bertand, *“The Biennio Rosso: Anarchists and Revolutionary Syndicalists in Italy, 1919-1920”*, *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, Τεύχος 9, No. 3, (Φθινόπωρο) 1982, σελ. 384 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 27.

σπίθα της Γενικής Απεργίας. Η επανάσταση του 1905 στη Ρωσία ενίσχυσε την θέση των αναρχοσυνδικαλιστών για τη Γενική Απεργία ως το καλύτερο όπλο, αν εφαρμοστεί την κατάλληλη στιγμή, για την ανατροπή του καπιταλισμού.

Ισχυρή βάση ο αναρχοσυνδικαλισμός είχε στην Ισπανία, την Ιταλία και τη Γαλλία. Όλες, ήταν χώρες με σχετική καθυστέρηση στη βιομηχανική ανάπτυξη και μεγάλο ποσοστό χειροτεχνικής παραγωγής και αγροτικού πληθυσμού, επαναστατικές πολιτικές παραδόσεις με έμφαση σε συγκρουσιακές πρακτικές και κυρίαρχο ρόλο του καθολικισμού στη κοινωνική ζωή, όπως παρατηρεί ο Φόστερ.⁷⁶ Θέσεις όπως της αποχής από τις εκλογές ή σορελιανές πρακτικές βίας και ενεργητική πολιτική δράση συγκινούσαν κάποια κομμάτια των κατώτερων στρωμάτων που είχαν σιχαθεί τη διαφθορά του πολιτικού συστήματος ή την ασθενική πολιτική δράση των σοσιαλδημοκρατών.

Εκτός από την αναρχική USI και οι καθολικοί είχαν ιδρύσει τη δικιά τους ομοσπονδία. Η “*Συνομοσπονδία των Ιταλών Εργαζομένων*” (1918), η “*Confederazione Italiana Lavoratori*” (CIL) των καθολικών, ήταν μέλος της “*Διεθνούς Γραμματείας των Χριστιανικών Συνδικάτων*” (αντίστοιχη της Σοσιαλιστικής Διεθνούς) ήταν στα χρόνια της Κόκκινης Διετίας το πιο πολυπληθές συνδικάτο μετά τη CGL με πολύ μαζική εκπροσώπηση ιδιαίτερα στις αγροτικές περιοχές της κεντρικής και νότιας Ιταλίας.⁷⁷

Τα καθολικά συνδικάτα στήριξαν την ιδεολογία τους σε χριστιανικές βάσεις και κήρυτταν τη συνεργασία των τάξεων αρνούμενοι ότι στην κοινωνία διεξάγεται ασίγαστη ταξική πάλη. Πολεμούσαν τους σοσιαλιστές και προπαγάνδιζαν την ανάγκη για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Πάλευαν για την αναγνώριση των συνδικάτων, την καθιέρωση των συλλογικών συμβάσεων, το οχτάωρο, την εισαγωγή ειδικής νομοθεσίας για τις γυναίκες και θεσμών επιθεώρησης εργασίας. Όλα αυτά επιδίωκαν να τα πετύχουν στη βάση της συνεργασίας με τους εργοδότες. Συνήθως ήταν ενάντια στις δυναμικές και ενεργητικές μορφές πάλης και στις απεργίες.⁷⁸

⁷⁶ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 201.

⁷⁷ Το 1920 αριθμούσε 1.182.491 μέλη. Το 80% των μελών του ήταν αγρότες και εργάτες γης. Η πιο ουσιαστική του εργατική εκπροσώπηση ήταν στα εργοστάσια του κλάδου της κλωστοϋφαντουργίας όπου είχε κάποιες χιλιάδες εγγεγραμμένους, κυρίως γυναίκες. Alfred Maylander, ό.π., σελ. 139.

⁷⁸ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, ό.π., σελ. 180-181.

3. Η ΙΤΑΛΙΑ ΣΤΟΝ ΠΡΩΤΟ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

3.1. «NO ADERIRE, NE SABBOTARE»⁷⁹

Για μια σειρά από οικονομικούς και κοινωνικούς λόγους (αν όλοι πολεμούσαν, στους μαζικούς πλέον στρατούς, ποιοί θα δούλευαν;) όλες οι χώρες που αναμείχθηκαν ενεργά στο Μεγάλο Πόλεμο σκέφτονταν ότι αυτός θα έπρεπε να είχε τελειώσει μέχρι τα Χριστούγεννα του 1914. Όμως δεν τελείωσε. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Χάουαρντ: *«Οι πολιτικοί του 18^{ου} αιώνα, οι οποίοι ήταν υπόλογοι μόνο στους ηγεμόνες τους, μετά από μια ακατάληκτη και δαπανηρή εκστρατεία, όπως αυτή του 1914, θα συναντιόντουσαν στις αρχές του 1915 και θα κατέληγαν σε μια ικανοποιητική συμφωνία ειρήνης»*.⁸⁰ Άλλα τα πράγματα είχαν αλλάξει. Ο πόλεμος είχε μέσα το μαζικό στοιχείο, η πολιτική το ίδιο, και ο ενθουσιασμός με τον οποίο είχε εμποτιστεί η λαϊκή πλειοψηφία που επιζητούσε τη νίκη, καθώς και οι προσδοκίες που είχαν καλλιεργηθεί γι αυτήν, είχαν γυρίσει εν μέρει μπούμερανγκ και δεν μπορούσαν πλέον το ίδιο εύκολα να χαλιναγωγηθούν.

Αντίθετα, όταν η πλειοψηφία του κόσμου, ή έστω ευρύτερα κομμάτια του, στα τέλη του 1916 και το 1917 άρχισε να κουράζεται από τον πόλεμο και να μετρά διαφορετικά τις απώλειες και τις ελλείψεις αγαθών, ζυγίζοντας τις θυσίες και τα υποθετικά οφέλη της νίκης και γέρνοντας σημαντικά προς τη διακοπή του πολέμου, τότε, οι ελίτ δεν ήταν διατεθειμένες να βρεθούν στην πλευρά των ηττημένων στην τελική ευθεία της σύγκρουσης που θα έκρινε τον νικητή, ο οποίος μέχρι τότε ήταν φανερά αμφίβηλος.

Μια ομάδα κρατών όπως η Ιαπωνία και η Γερμανία που αναπτύσσονταν πολύ γρηγορότερα τα τελευταία χρόνια σε σχέση με τις παραδοσιακά ισχυρές Μεγάλες Δυνάμεις, Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, επιδίωκαν να αναβαθμίσουν το ρόλο τους και να κερδίσουν μεγαλύτερη πρόσβαση στις αγορές. Η προσπάθεια να δημιουργηθεί μια νέα ισορροπία στις διεθνείς σχέσεις, στο μοίρασμα των αποικιών

⁷⁹ «Ούτε συμμετοχή, ούτε σαμποτάζ».

⁸⁰ Michael Howard, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Ποιότητα: Αθήνα 2000, σελ. 198

και στους δρόμους μεταφοράς κεφαλαίου και εμπορευμάτων επιχειρήθηκε να λυθεί με ένοπλα μέσα και όχι πια στα διπλωματικά τραπέζια. Η Ιταλία λόγω της καθυστερημένης ενοποίησης της, είχε χάσει από τον περασμένο αιώνα έδαφος στο διεθνή ανταγωνισμό. Το 1896 θα υποστεί την ήττα στην Άντουα από την οποία θα καθυστερήσει να συνέλθει και οι στρατιωτικές εμπλοκές για τα επόμενα δεκαπέντε χρόνια θα γίνει προσπάθεια να αποφευχθούν. Το σκηνικό όμως αλλάζει μετά την πρώτη δεκαετία του αιώνα καθώς η γοργή οικονομική ανάπτυξη της χώρας αλλά και γενικότερα ο ευρωπαϊκός ανταγωνισμός ενισχύει τα ιμπεριαλιστικά και εθνικιστικά αισθήματα κυρίως στα μεσαία στρώματα και σε στρώματα διανοούμενων, σε τμήματα της ανώτερης αστικής τάξης και σε μερίδα του φοιτητικού κόσμου.⁸¹ Η Ιταλία, όπως είδαμε, είχε ήδη εισβάλλει δύο χρόνια νωρίτερα στη Λιβύη η οποία μαζί με τα Δωδεκάνησα προσαρτώνται το 1912. Αυτό ενισχύει ακόμα περισσότερο την τάση σε κάποια κομμάτια της κοινωνίας και στην ιταλική πολιτική για νέες προσαρτήσεις σε περιοχές κυρίως των Αψβούργων, τις ανατολικές ακτές της Αδριατικής αλλά και σε περιοχές της Τουρκίας και της Αφρικής και για ενίσχυση του ρόλου της Ιταλίας στην διεθνή πολιτική.

Στις 24 Μαΐου 1915 η Ιταλία εγκαταλείπει την ουδετερότητα την οποία είχε κρατήσει για σχεδόν δέκα μήνες. Εισέρχεται στον πόλεμο με την πλευρά της Αντάντ καταπατώντας τις αμυντικές συμμαχίες που είχε με Γερμανία και Αυστροουγγαρία και έχοντας ήδη συμφωνήσει με τους νέους συμμάχους της τα εδαφικά της κέρδη σε περίπτωση νίκης.

Μέχρι την είσοδο στον πόλεμο υπήρξαν κάποιες διαδηλώσεις υπέρ της συμμετοχής, ιδιαίτερα τον Απρίλιο και τον Μάιο του 1915.⁸² Σε αντίθεση όμως με άλλες χώρες που μπήκαν αμέσως στον πόλεμο στην Ιταλία δεν επικράτησε ο ίδιος πολεμικός πυρετός στις μάζες του κόσμου. Η αποφασιστική στήριξη της μοναρχίας, του στρατού, του χρηματοπιστωτικού κόσμου και των περισσότερων βιομηχάνων ανάγκασε το Κοινοβούλιο να ψηφίσει υπέρ του πολέμου, αλλά η χώρα εισήλθε βαθιά διχασμένη. Το μεγαλύτερο μέρος της εργατικής τάξης είτε τάχθηκε κατά, είτε στην καλύτερη περίπτωση είχε πάρα πολλές αμφιβολίες. Οι εργάτες και κυρίως οι

⁸¹ Στάνλεϋ Πειν, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, Φιλίστωρ: Αθήνα 2000, σελ. 127.

⁸² Σε αυτές σημαντική παρέμβαση είχαν οι πρώτες συγκροτημένες φασιστικές ομάδες.

αγρότες, γενικότερα τα κατώτερα στρώματα παρείχαν την πλειοψηφία των πολεμιστών και των θυμάτων χωρίς να έχουν αναπτύξει ταυτόχρονα, στο σύνολό τους, μια πλήρη προσήλωση στο νεοδημιουργηθέν έθνος-κράτος και τους θεσμούς του. Ο πόλεμος στη Λιβύη, επίσης, μόλις τρία χρόνια πριν παρά τις υποσχέσεις με τις οποίες συνοδεύτηκε για καλύτερευση της ζωής των αγροτών, ειδικά στις νότιες περιοχές, δε βελτίωσε ουσιαστικά τη θέση τους. Οι μάζες δεν έβλεπαν το λόγο για τον οποίο θα έπρεπε να εμπλακούν ξανά σε μια νέα σύρραξη.

Από την άλλη μεριά όμως, ούτε αντέδρασαν δυναμικά ενάντια στη συμπλοκή. Υπήρχαν κάποιες φιλειρηνικές διαδηλώσεις οργανωμένες κυρίως από το Σοσιαλιστικό Κόμμα αλλά δε δημιουργήθηκε ένα μαζικό κίνημα ενάντια στον πόλεμο. Η *“Settimana Rossa”* (Κόκκινη Βδομάδα), η αποτυχημένη γενική απεργία που οργάνωσε το Σοσιαλιστικό Κόμμα μαζί με τους αναρχικούς, η οποία και κατεστάλη, δεν ενέπλεξε ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις παρότι έγινε προσπάθεια να υπάρξει συμμετοχή σε όλες τις μεγάλες πόλεις.

Η κατά κύριο λόγο παθητική αποδοχή της κατάστασης έχει να κάνει και με τη δυσκολία του ανοργάνωτου αγροτικού κόσμου που αποτελούσε την πλειοψηφία των επιστρατευμένων να δείξει ανυπακοή στην επιστράτευση. Οφείλεται, επίσης, και στην ενεργητική προπαγάνδα από το κράτος για την υποστήριξη του πολέμου αλλά και στις οικονομικές δεσμεύσεις που δόθηκαν στους αγρότες, για μια ακόμα φορά, για αγροτικές μεταρρυθμίσεις μετά το πέρας των επιχειρήσεων. Η μη υλοποίηση αυτών των δεσμεύσεων θα παίξουν κομβικό ρόλο στους αγροτικούς ξεσηκωμούς του 1919 οι οποίοι θα απειλήσουν αντίστοιχα με τους εργατικούς αγώνες της ίδιας περιόδου την πολιτική σταθερότητα.

Για το ζήτημα της θέσης που έπρεπε να κρατήσει το PSI στον πόλεμο εκφράστηκαν διαφορετικές απόψεις μέσα στο Κόμμα. Η ανάπτυξη των επιχειρημάτων περιστρέφονταν γύρω από ένα άξονα του αν μια εμπλοκή ή μια ουδετερότητα θα βοηθούσε την επανάσταση και με ποιο τρόπο η εργατική τάξη θα παρενέβαινε στις εξελίξεις ενεργητικά. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα κράτησε μια αρνητική στάση τελικώς η οποία όμως ενείχε αντιφάσεις. Αυτό οφείλεται σε μια σειρά λόγους. Εν πολλοίς θεωρώ πως συνέβη και από τη διφορούμενη στάση που κράτησε η ίδια η ιταλική κυβέρνηση από την αρχή του πολέμου. Μπορούμε να

υποθέσουμε πώς αν η ιταλική κυβέρνηση με πάθος υποστήριζε από την αρχή τη συμμετοχή στον πόλεμο ίσως και η σοσιαλιστική προσέγγιση να ήταν διαφορετική, με βάση και τους ανοιχτούς διαύλους επικοινωνίας μεταξύ του Σοσιαλιστικού Κόμματος με τη φιλελεύθερη κυβέρνηση του Τζιολίττι τα προηγούμενα χρόνια. Είναι χαρακτηριστικό, και ταυτόχρονα ζήτημα για περαιτέρω διερεύνηση, πως και για ποιους πολιτικούς και ιδεολογικούς λόγους το πιο ρεφορμιστικό τμήμα του Κόμματος τάσσεται αναφανδόν ενάντια στον πόλεμο. Ένα μόνο πολύ μικρό κομμάτι του με μαχητικούς όμως και έμπειρους συνδικαλιστές με επιρροή στα κατώτερα στρώματα στήριξαν τον πόλεμο και γρήγορα αποσχίστηκαν ακολουθώντας οι περισσότεροι το Μουσολίνι.

Άλλος λόγος για την ταλάντευση του PSI είναι η στάση της Σοσιαλιστικής Διεθνούς. Η αρχική καταδίκη και στη συνέχεια η εμπλοκή σχεδόν όλων των σοσιαλιστικών κομμάτων με τον έναν ή τον άλλον τρόπο μπέρδεψε την κατάσταση. Ήταν λογικό πως ένα κόμμα νέο και μικρό, όπως αυτό της Ιταλίας, θα ετεροκαθοριζόταν ή έστω θα επηρεαζόταν από αυτή τη σύγχυση και τη στάση κομμάτων με τεράστια φήμη και μαζική επιρροή, πολύ πιο ώριμα και καταρτισμένα θεωρητικά και μαρξιστικά όπως το Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα της Γερμανίας ή το Εργατικό Κόμμα της Αγγλίας και το Σοσιαλιστικό Κόμμα της Γαλλίας. Ωστόσο, τελικώς, πήρε διαφορετική θέση, θέση που ελάχιστα κόμματα και κάποιοι μεμονωμένοι σοσιαλιστές στη Δεύτερη Διεθνή πήραν, ανάμεσα τους και οι μπολσεβίκοι. Εν πολλοίς η αντοχή του Κόμματος στα δύσκολα χρόνια της κρίσης του 1912-1916 οφείλεται στην αυταπάρνηση μια σειράς στελεχών και πάνω από όλα του Σερράτι που κάνει τα πάντα για να διατηρηθεί η ενότητα και η θέση της ουδετερότητας στον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Παρά τη χλιαρή στάση καταδίκης που έδειξε το Κόμμα στην αρχή της εμπλοκής, αποτέλεσμα της διαπάλης μέσα σε αυτό, το Μάιο του 1915 σκληραίνει σταδιακά τη στάση του.⁸³ Η Κεντρική Επιτροπή του PSI γράφει ένα αντιπολεμικό μανιφέστο στις 28/7 και τις πρώτες μέρες του Αυγούστου (3-4/8) καλεί σε μια ιδιότυπη συνάντηση, που δε συνήθιζε, καθώς εκτός από τη CGL προσκαλούνται και

⁸³ Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία (Τόμος Α)*, Σαββάλας: Αθήνα 2010, σελ. 235.

αυτόνομα σωματεία, εχθρικά ή τουλάχιστον όχι κάτω από την άμεση επιρροή της CGL, όπως τα σωματεία των σιδηροδρόμων και οι λιμενεργάτες και η USI. Συντάσσεται μια κοινή απόφαση καταδίκης του πολέμου, η οποία διακηρύττει την απόλυτη ουδετερότητα και καταδικάζει τις Κεντρικές Δυνάμεις. Ο Λένιν τη χαιρετίζει ως τη «*θετική εξαίρεση*» στην κατάρρευση της Διεθνούς.⁸⁴ Οι Ιταλοί Σοσιαλιστές θα συμμετάσχουν αργότερα στο συνέδριο του Τσίμερβαλντ⁸⁵ με μεγάλη οργανωτική προσφορά.⁸⁶

Όσο ο πόλεμος μάλιστα στις γραμμές του μετώπου εκφραζόταν μια έντονη δυσαρέσκεια κυρίως για τις συνθήκες διαβίωσης και για τον ελλιπή ανεφοδιασμό των στρατιωτών. Αλλά και στα μετόπισθεν η δυσαρέσκεια και οι αντιδράσεις μεγαλώνουν παρά τα έκτακτα μέτρα που περιόριζαν τις ελευθερίες του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι, την απαγόρευση των απεργιών και την αυξημένη λογοκρισία. Στο Τορίνο στις 21 με 28 Αυγούστου 1917 μια λαϊκή, καθαρά εργατική, εξέγερση ξεσπά με αφορμή την κατάρρευση του συστήματος προμήθειας ψωμιού. Ο στρατός καταστέλλει τους διαδηλωτές που είχαν στήσει οδοφράγματα και δίνεται αφορμή για όξυνση των μέτρων καταστολής.⁸⁷ Η εξέγερση που κινητοποιεί όλη την πόλη και η καταστολή της αποτελεί μια εμπειρία ζωής για τους σοσιαλιστές της τοπικής οργάνωσης. Ένα μάθημα, το οποίο θα τους ριζοσπαστικοποιήσει απότομα. Μετά από αυτά η απλή ουδετερότητα και καταδίκη του πολέμου από το PSI που εκφραζόταν στο κεντρικό σύνθημα: «*No aderire, ne sabbotare*»⁸⁸ θα μετατραπεί σε πιο ενεργητική εναντίωση και η αντιπολεμική γραμμή θα σκληρύνει ακόμα παραπάνω.

⁸⁴ Β.Ι. Λένιν, «Ο Ευρωπαϊκός Πόλεμος και ο Διεθνής Σοσιαλισμός», *Άπαντα (Τόμος 26)*, (Αυγουστος-Σεπτέμβριος) 1914, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1980, σελ. 8-11.

⁸⁵ Στις 5-8 Σεπτεμβρίου 1915 λαμβάνει χώρα στο μικρό ελβετικό χωριό Τσίμερβαλντ μια συνάντηση 38 σοσιαλιστών αντιπροσώπων από 11 χώρες που ήταν ενάντια στον πόλεμο σε αντίθεση με την πλειοψηφούσα τάση της Δεύτερης Διεθνούς. Στη Συνδιάσκεψη ψηφίστηκε προκήρυξη που καταδίκασε τον πόλεμο και τη στάση της πλειοψηφίας της Διεθνούς «*που ακολούθησε τη γραμμή των αστών στο όνομα της υπεράσπισης της πατρίδας*». Για περισσότερα στοιχεία βλέπε: Ουίλιαμ Φόστερ, *Ιστορία των Τριών Διεθνών (Τόμος Α)*, Αθήνα 1975, σελ. 307-312 και Β.Ι. Λένιν, «Ένα Πρώτο Βήμα» και «Οι Επαναστάτες Μαρξιστές στη Διεθνή Σοσιαλιστική Συνδιάσκεψη της 5-8 του Σεπτεμβρίου 1915», *Άπαντα (Τόμος 27)*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1980, σελ. 40-42 και 45-46 αντίστοιχα.

⁸⁶ Geoff Eley, *ό.π.*, σελ. 238.

⁸⁷ Geoff Eley, *ό.π.*, σελ. 251.

⁸⁸ Στάνλεϋ Πέιν, *ό.π.*, σελ. 137.

3.2. ΤΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΤΑΛΙΑ

Μεταξύ 1915 και 1918, 5.903.140 Ιταλοί κλήθηκαν να πολεμήσουν. Υπήρχαν επίσης 282.079 που είχαν απαλλαγεί από τη στρατιωτική τους θητεία και ενίσχυσαν την αγροτική και κυρίως τη βιομηχανική παραγωγή και στελέχωσαν βασικές κρατικές υπηρεσίες για τις ανάγκες του πολέμου.⁸⁹ Οι συνολικές απώλειες στρατιωτών και πολιτών φτάνουν τους 1.250.000 ανθρώπους δηλαδή περίπου το 3,4% του συνολικού πληθυσμού ενώ άλλο 1.000.000 περίπου τραυματίστηκε την τριετία αυτή. Από τους τελευταίους οι μισοί απέκτησαν κάποια μόνιμη αναπηρία. Από τους στρατολογημένους το 46% περίπου ήταν αγρότες και εργάτες γης.⁹⁰

Όπως παρατηρεί ο Βιβαρέλλι ο πόλεμος έδωσε και στην Ιταλία ώθηση στις μάζες να μπουν στην πολιτική, αλλά ταυτόχρονα ενίσχυσε συντηρητικές δυνάμεις, ειδικότερα στη σφαίρα της εξωτερικής πολιτικής και οι μετέπειτα διπλωματικές αποτυχίες και η “ακρωτηριασμένη ειρήνη”⁹¹ έδωσαν σε αυτές τις φωνές δημόσιο βήμα και τις ενίσχυσαν σε τμήματα του στρατού και των ανώτερων και μεσαίων στρωμάτων.⁹² Επιπρόσθετα ο κρατικός μηχανισμός δε μπορούσε πια να επιβληθεί στα κέντρα εξουσίας, τις τράπεζες και τη βιομηχανία, που άρχισαν, όντας πολύ ισχυρότερα πλέον μετά τον πόλεμο, να αυτονομούνται αισθητά, σε αντίθεση με την προπολεμική περίοδο.⁹³

Η ιταλική οικονομία την περίοδο του πολέμου

Με εξαίρεση την περιοχή των συνόρων με την Αυστροουγγαρία στα βόρεια η Ιταλία δεν αποτέλεσε θέατρο επιχειρήσεων και ιδιαίτερες καταστροφές σε υποδομές δεν υπήρχαν, ούτε υπέστη κάποιο πλήγμα από βομβαρδισμούς στις

⁸⁹ Pierluigi Scolè, *War Losses (Italy)*, International Encyclopedia of the First World War, τελευταία προσπέλαση 08/01/2017, σελ. 2.

⁹⁰ Francesco Galassi-Mark Harisson, “Italy at War, 1915-1918” , *The Economics of World War I* (Ed. Stephen Broadberry-Mark Harrison), Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 2009, σελ. 283 και Pierluigi Scolè, *War Losses (Italy)*, ό.π., σελ. 2 και Gwyn A. Williams, *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 55.

⁹¹ Η “vittoria mutilata” (ακρωτηριασμένη νίκη) ήταν η έκφραση που χρησιμοποιούσαν οι εθνικιστές για να περιγράψουν το αποτέλεσμα της συνθήκης ειρήνης που κατά τη άποψη τους παραχώρησε στην Ιταλία λιγότερα από όσα έπρεπε και μπορούσε εκείνη να διεκδικήσει.

⁹² Roberto Vivarelli, “Revolution and Reaction in Italy 1918-1922”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, (Φθινόπωρο) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία, σελ. 239.

⁹³ Roberto Vivarelli, ό.π., σελ. 240.

πόλεις της. Το γεγονός αυτό εξασφάλισε μικρότερη επιβάρυνση στα κρατικά ταμεία. Κατά τη διάρκεια του πολέμου η βιομηχανική παραγωγή άκμασε και γνώρισε για μια ακόμα φορά σε διάστημα λίγων χρόνων μια τεράστια αναπτυξιακή έκρηξη.

Στο τέλος του πολέμου η Ιταλία είχε περισσότερο πυροβολικό από τη Μεγάλη Βρετανία ενώ εξήγαγε αεροπλάνα και πολεμικά φορτηγά στους συμμάχους της. Ο πόλεμος όχι απλά δεν δημιούργησε πρόβλημα στις δουλειές των μεγάλων επιχειρηματιών αλλά τις επέκτεινε κιόλας. Το κεφάλαιο που είχαν τη δυνατότητα να επενδύσουν οι Ιταλοί επιχειρηματίες από τα 200 εκατομμύρια λιρέτες το 1915 σκαρφάλωσε στο 1,8 δισεκατομμύρια το 1918 και το 1,4 το 1919.⁹⁴ Η παραγωγή οχημάτων αυξήθηκε από 9.000 οχήματα το 1914 σε 20.000 το 1918 καθώς οι αυτοκινητοβιομηχανίες ήταν πλέον υπεύθυνες για την παραγωγή πολεμικών οχημάτων, αεροπλάνων ακόμα και μηχανών για υποβρύχια, σιδηροδρομικού υλικού και πολυβόλων. Με 200.000 γυναίκες μέσα στα εργοστάσια και με επιστρατευμένο μεγάλο μέρος του ενεργού ανδρικού πληθυσμού μέσα στις βιομηχανίες, πληθυσμός ο οποίος αποδεσμεύτηκε από την πρώτη γραμμή του μετώπου, απογειώθηκε η πολεμική παραγωγή. Η *Τζιοβάννα Προκάτσι* υποστηρίζει πως η Ιταλία μετατράπηκε σε κυρίαρχο βιομηχανικό κράτος εκείνη την περίοδο και μάλιστα μόλις σε τέσσερα χρόνια.⁹⁵ Το Τορίνο μετατράπηκε επίσης σε ένα τεράστιο βιομηχανικό κέντρο διπλασιάζοντας τον πληθυσμό του. Από τις 520.000 κατοίκους της πόλης περίπου οι 150.000 ήταν μισθωτοί, εργαζόμενοι βιομηχανιών.⁹⁶ Η *“FIAT”* αύξησε το κεφάλαιο της από 17 σε 200 εκατομμύρια λιρέτες.⁹⁷ Αριθμούσε πλέον 30.000 εργάτες από 7.000 πριν τον πόλεμο. Παρήγαγε εβδομήντα πέντε οχήματα την ημέρα, δηλαδή το 90% όλων των οχημάτων της Ιταλίας. Αποτελούσε τη μεγαλύτερη αυτοκινητοβιομηχανία στην Ευρώπη. Δεν ήταν μάλιστα απλά μεγάλη η παραγωγή και η έκταση της επιχείρησης αλλά και πολύ σύγχρονα τα μηχανήματα και η τεχνολογία της. Στον πόλεμο επέκτεινε την παραγωγή της σε οχήματα, υποβρύχια, αεροπλάνα, τρένα και όπλα. Πολλές παράπλευρες βιομηχανίες που

⁹⁴ Galassi-Mark Harisson, ό.π., σελ. 293.

⁹⁵ Βλέπε για πιο αναλυτικά: Giovanna Procacci, *Popular Protest and Labour Conflict in Italy, 1915-1918*, *Social History*, Τεύχος 14, No. 1, (Ιανουάριος) 1989, σελ. 31-58.

⁹⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 86.

⁹⁷ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 13.

σχετίζονταν με αυτήν αναπτύχθηκαν, όπως για παράδειγμα εργοστάσια παραγωγής ελαστικών. Η παραγωγή χάλυβα σκαρφάλωσε στο 10% από 5% της εθνικής παραγωγής. Η νέα τεχνολογία και οι νέες μέθοδοι μαζικής παραγωγής που εφαρμόστηκαν στους παραπάνω κλάδους αύξησαν τα καθαρά κέρδη κατά 16% κατά μέσο όρο, σε μερικούς μάλιστα ακόμα περισσότερο.⁹⁸

Όπως αναφέρει ο Ίλι ο πόλεμος «μετέβαλε τη σχέση του κράτους με την οικονομία, προκαλώντας μια συγκεντροποίηση της παραγωγής, της κατανομής και της κατανάλωσης άνευ προηγουμένου, προωθώντας την ανάπτυξη ορισμένων τομέων σε βάρος άλλων (παραγωγή όπλων και άλλων προϊόντων σχετικά με τον πόλεμο και όχι καταναλωτικά αγαθά) και δημιουργώντας νέες τριγωνικές σχέσεις ανάμεσα στο κράτος, στο κεφάλαιο και την εργασία».⁹⁹

Η οικονομική κρίση του 1918

Στο τέλος του πολέμου το σκηνικό μεταβλήθηκε ξανά και αυτό οφειλόταν όχι μόνο στα χρόνια ιταλικά προβλήματα και ιδιαιτερότητες αλλά κυρίως στις ευρωπαϊκές οικονομικές εξελίξεις και στην ανάγκη αλλαγής της παραγωγής από πολεμική σε παραγωγή καιρού ειρήνης.

Η παραγωγή σιταριού έπεσε από 52 εκατομμύρια κιντάλς¹⁰⁰ το 1913 σε 45 το 1919 και 38 ένα χρόνο αργότερα ενώ το καλαμπόκι στα 22 εκατομμύρια από 25.

⁹⁸ Το επενδυμένο κεφάλαιο στη μηχανουργία τριπλασιάστηκε. Μόνο στο Πεδεμόντιο 203 επιχειρήσεις σημείωσαν κέρδη 61.634.000 λιρέτες κατά τη διάρκεια του πολέμου για ένα ονομαστικό κεφάλαιο της τάξεως των 445.800.000 λιρετών. Στη Λομβαρδία 596 εταιρείες είχαν κέρδη 148.622.000 για κεφάλαιο 1.845.100.000 λιρέτες και στη Λιγουρία 183, κέρδη 78.365.000 για κεφάλαιο 662.700.000. Επίσης, ο όμιλος "Ilva" από 30 εκατομμύρια λιρέτες κεφάλαιο έφτασε τις 300 εκατομμύρια λιρέτες. Η "Breda" από 14 σε 114 εκατομμύρια λιρέτες, η βιομηχανία "Terni" από 27 σε 137 εκατομμύρια λιρέτες. Ο κολοσός του Ανσάλντο μετά την καταστροφή του Καπορέτο ανέλαβε διάφορα έργα, ανέγειρε υδροηλεκτρικούς σταθμούς παράγοντας τεράστιες ποσότητες ενέργειας. Το κεφάλαιο του σημείωσε δραματική άνοδο από 30 εκατομμύρια λιρέτες σε 500 εκατομμύρια με την απασχόληση 110.000 εργατών. Πριν το τέλος του πολέμου έγινε μέτοχος της τράπεζας Banca di Sconto με ένα επιχειρηματικό πραξικόπημα στο οποίο τον βοήθησαν Ιταλοί έμποροι και κατασκευαστές όπλων και ένθερμοι εθνικιστές. Το βιομηχανικό και τραπεζικό κεφάλαιο θα συγχωνευτεί και με άλλες αντίστοιχες κινήσεις σαν του Ανσάλντο και ο ανταγωνισμός μεταξύ των τραπεζών για την κυριαρχία στην οικονομική ζωή της Ιταλίας θα απορροφήσει τεράστια κεφάλαια που ενώ θα μπορούσαν να λύσουν παραγωγικές ανάγκες και προβλήματα, κατασπαταλήθηκαν. Rosario Romeo, *Breve Storia della Grande Industria in Italia*, Capelli: Μπολόνια 1961, σελ. 88 και Galassi-Mark Harisson, *ό.π.*, σελ. 293 και Gwyn A. Williams, *ό.π.*, σελ. 20.

⁹⁹ Geoff Eley, *ό.π.*, σελ. 230.

¹⁰⁰ Μονάδα μέτρησης βάρους που ισοδυναμεί με 100 λίβρες. 1 λίβρα=0,454 κιλά.

Υπήρχαν επίσης και άλλες πρώτης ανάγκης ελλείψεις, όπως αυτή σε κάρβουνο που η τιμή του είχε ανέβει κοντά δεκαεφτά φορές από το 1913 μέχρι το 1920.¹⁰¹

Το 1918 το κρατικό χρέος είχε μέση ετήσια αύξηση περίπου 31,09%. Αυξήθηκε περίπου τρεις φορές σε σύγκριση με το 1913 και αυτή η ανοδική πορεία θα συνεχιστεί. Ανάλογα αυξήθηκε και ο λόγος χρέους-ΑΕΠ λόγω της μείωσης του δεύτερου και της αύξησης του πρώτου ενώ ταυτόχρονα η λιρέτα πήρε καθοδική πορεία εξαιτίας της αρνητικής τιμής του ισοζυγίου των πληρωμών καταρρέοντας από 6,34 το 1918 στο 13,7 ένα χρόνο αργότερα και στο 28,27 το 1920.¹⁰² Η παραγωγή στον κλάδο των εξορύξεων έπεσε κατά 15%, στον κλάδο της μηχανικής κατά 40% και κατά 20% στη χημική βιομηχανία.¹⁰³ Τεράστια ποσά κεφαλαίου έμεναν ανεπένδυτα. Η μετατροπή της πολεμικής παραγωγής σε παραγωγή ειρηνικής περιόδου προχωρούσε αργά.

Η πολιτική της κοινωνικής ειρήνης δεν ήταν πλέον η κατάλληλη για τους βιομηχάνους που δε μπορούσαν να ανεχτούν τη μείωση στα ποσοστά των κερδών τους και χρειάζονταν αποφασιστικό σχέδιο για να ξεπεράσουν την ύφεση. Απέναντι τους βρισκονταν ένα Σοσιαλιστικό Κόμμα με πιο ριζοσπαστική γραμμή από ότι πέντε χρόνια πριν και πλέον ένα πιο ογκώδες εργοστασιακό προλεταριάτο που είχε διαφοροποιηθεί από μια μάζα απλά ειδικευμένων εργατών της προπολεμικής περιόδου. Κι αυτό γιατί ένας μεγάλος όγκος νέων ανειδίκευτων εργατών από την ύπαιθρο είχε στελεχώσει τη βιομηχανία για να καλύψει τις ανάγκες της βιομηχανικής παραγωγής, εργάτες που ήταν αποκομμένοι από τις συνδικαλιστικές λογικές συμβιβασμού συμφερόντων της προπολεμικής εποχής. 3.800.000 τέτοιοι εργάτες διαχύθηκαν στα συνδικάτα και κυρίως στη CGL.¹⁰⁴

Όμως ταυτόχρονα μέσα στον πόλεμο το εθνικό χρέος της Ιταλίας αυξήθηκε κατά 500% και ο πληθωρισμός πάνω από 300%.¹⁰⁵ Το βιοτικό επίπεδο του

¹⁰¹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 69.

¹⁰² Γκουίντο Ρίτσι - Αλμπέρτο Λομπάρντο, "Το Ιταλικό Εργατικό Κίνημα την Εποχή του Κόκκινου Οκτώβρη", *Διεθνής Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Τεύχος 7, (Ιούνης) 2017, σελ. 171.

¹⁰³ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 70.

¹⁰⁴ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 56 και Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 25.

¹⁰⁵ Στάνλεϋ Πέιν, ό.π., σελ. 135.

μεγαλύτερου ποσοστού των ανθρώπων χειροτέρευσε ως αποτέλεσμα της αύξησης των τιμών.

Είδος	Μ.Ο Εξόδων σε λιρέτες		Διαφορά σε Ποσοστό(%)
	Πρώτο 6μηνο του 1914	Γενάρης του 1921	
Φαγητό	25,58	100,02	+291%
Ρουχισμός	4,49	35,10	+681,7%
Νοίκι	4,70	6,55	+39,3%
Καύσιμα και φώς	1,86	19,60	+953,7%
Διάφορα	4,12	27,70	+572,3%

Πίνακας 2: Μ.Ο. εξόδων μιας πενταμελούς οικογένειας του Μιλάνου σε λιρέτες το 1914 και το 1921

[Επεξεργασία στοιχείων με βάση τον πίνακα που παρατίθεται στο Alfred Maylander, "Industrial Restions and Labor Conditions", *Monthly Labour Review*, Τεύχος 12, Νο 6, (Ιούνιος) 1921, σελ 141.]

Όπως βλέπουμε και στο πίνακα μια οικογένεια έπρεπε να δώσει περίπου 140 λιρέτες παραπάνω για να καλύψει τις βασικές τις ανάγκες, όπως το φαγητό και τη ένδυση της, πέντε χρόνια μετά την είσοδο της Ιταλίας στον πόλεμο. Αυτό είχε σοβαρές επιπτώσεις στις εργατικές και αγροτικές μάζες πολλές από τις οποίες μάλιστα όταν επέστρεψαν από τα χαρακώματα δεν μπορούσαν να απορροφηθούν αμέσως από την αγορά εργασίας. Ένας μεγάλος αριθμός άρχισε να υποσιτίζεται.

Στοιχεία της πραγματικής μείωσης του εισοδήματος σε σχέση με την άνοδο του πληθωρισμού μας δίνει ο επόμενος πίνακας.

Έτος	Μισθός		Πραγματικός Μισθός		Τιμές καταναλωτή	
	Σε τρέχουσες τιμές λιρέτας	Σε σταθερές τιμές λιρέτας του 1913	Δείκτης	Ετήσια μεταβολή	Δείκτης	Πληθωρισμός
1913	2,84	2,84	100,00	-	100,00	-
1914	2,89	2,89	101,76	1,76	100,00	0,00

1915	3,13	2,87	101,11	-0,64	107,00	7,00
1916	3,51	2,60	91,55	-9,46	133,90	25,14
1917	4,71	2,47	86,83	-5,16	189,40	41,45
1918	5,88	2,22	78,13	-10,02	264,10	39,45
1919	8,32	3,08	108,50	38,88	268,10	1,56
1920	13,66	4,03	141,88	30,76	352,30	31,41
1921	16,36	3,92	138,14	-2,74	416,80	18,31

[Πίνακας 3: Πηγή: Vera Zamagni, "Salari e Profitti nell'Industria Italiana tra Decollo Industriale e Anni '30", *Il Lavoro Come Fattore Produttivo e Come Risorsa nella Storia Economica Italiana. Atti del Convegno di Studi, Ρώμη, 24/11/2000*, (Eds. Sergio Zaninelli, Mario Taccolini): Vita e Pensiero, Μιλάνο 2002, σελ 251].

Όπως παρατηρούμε στον πίνακα, στο τέλος του πολέμου ο πραγματικός μισθός είχε μειωθεί περίπου 22%. Ακόμα και αν η κατάσταση φαίνεται να ισορρόπησε τα επόμενα χρόνια στο θέμα του μισθού κάτι τέτοιο είναι πλασματικό ουσιαστικά καθώς, όπως βλέπουμε, ο πληθωρισμός ήταν δυο και τρεις φορές μεγαλύτερος από την χρονιά που μπήκε η Ιταλία στον πόλεμο.

Διαμορφώνεται έτσι μια κρίσιμη αντίθεση. Έχουμε μια κρίση η οποία αρχίζει να δημιουργείται ύστερα από μια αλματώδη ανάπτυξη την περίοδο του πολέμου. Ο πιο στενός πυρήνας των επιχειρηματικών συμφερόντων που εκφράζεται μέσα από την Confindustria (Ανσάλντο, Ανιέλι κτλ) είναι αποφασισμένος να μην κάνει κάποια υποχώρηση που θα συνέβαλλε στη μείωση των κερδών του. Αυτή η απόφαση θα τον φέρει αντιμέτωπο με τους εργαζόμενους που ούτε και οι ίδιοι μπορούσαν να δεχτούν περαιτέρω μειώσεις στο μεροκάματο. Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων ήταν μια βραδυφλεγής ωρολογιακή βόμβα που σε λίγο θα έσκαγε.

Κίνημα και Σοσιαλιστές

Ο πόλεμος σπάει το σύστημα των συμμαχιών του Τζιολίττι. Οι πολιτικές και κοινωνικές δυνάμεις επαναπροσδιορίστηκαν σε αυτό το διάστημα με άξονα τη θέση τους για τη συμμετοχή ή μη στον πόλεμο και η φιλελεύθερη γραμμή που κατά κύριο λόγο στήριξε τον πόλεμο έχασε βασικό κομμάτι της επιρροής της. Ακόμα και οι

μάζες που υπερασπίζονταν τον πόλεμο άρχισαν να στρέφονται προς τις εθνικιστικές προτάσεις πλέον παρά προς τις φιλελεύθερες.¹⁰⁶

Ο πόλεμος αλλάζει σημαντικά και το εργατικό ποσοστό και τα χαρακτηριστικά του. Με τη διαδικασία της εσωτερικής μετανάστευσης πολλοί ανειδίκευτοι πολίτες πιάνουν δουλειά στις πολεμικές βιομηχανίες εξασφαλίζοντας παράλληλα το προνόμιο να απαλλαχθούν από τη στράτευση.¹⁰⁷ Όντας κυρίως από την ύπαιθρο δεν είχαν επαφή με το πρώιμο εργατικό και σοσιαλιστικό κίνημα ούτε ηγετικές θέσεις σε αυτό. Αυτοί οι νέοι εργάτες είναι που θα μπουν μαζικά, με νέους όρους και επιθυμίες στο εργατικό κίνημα και θα αποτελέσουν την εμπροσθοφυλακή των γεγονότων του 1919-1920.

Το Σοσιαλιστικό Κόμμα, όπως είδαμε, αντιτάχθηκε στον πόλεμο παρά το ρεύμα υποστήριξης του από τα άλλα ευρωπαϊκά σοσιαλιστικά κόμματα τα οποία στήριξαν τις κυβερνήσεις των χωρών τους με το επιχείρημα του «εθνικού συμφέροντος» και της «πατριωτικής-εθνικής άμυνας» και ψήφισαν τις πολεμικές πιστώσεις μπαίνοντας ακόμα και σε κυβερνήσεις συνεργασίας για τη στήριξη του πολέμου και την απαραίτητη κοινωνική ειρήνη για χάρη των «εθνικών συμφερόντων». Ωστόσο οι κυρίαρχοι στο εσωτερικό του PSI ρεφορμιστές παρά τις αντιπολεμικές διαδηλώσεις και τις κινητοποιήσεις θα κηρύξουν –όχι απλά στα λόγια- αλλά στην πρακτική εφαρμογή, μια μορφή ιδιότυπης “ταξικής ανακωχής”. Πως θα γίνει αυτό; Λόγω των αναγκών του πολέμου δημιουργούνται με ευθύνη του κράτους κεντρικές και τοπικές “Επιτροπές Επιστράτευσης” των βιομηχανικών εργατών. Αυτές ήταν υπεύθυνες μεταξύ άλλων για την τήρηση αυστηρής πειθαρχίας και εποπτικού ελέγχου καθώς και για τον καθορισμό των όρων εργασίας σε όλες τις βιομηχανίες που συνδέονταν με την πολεμική παραγωγή. Οι επιστρατευμένοι εργάτες δε μπορούσαν να αλλάξουν χώρο δουλειάς, να απεργήσουν ή να παραιτηθούν χωρίς την έγκριση τους. Οι επιτροπές είχαν το

¹⁰⁶ Joseph Beglieri, “Italian Fascism and the Crisis of Liberal Hegemony”, *Who Were the Fascists* (Eds. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust), Columbia University Press: Νέα Υόρκη 1980, σελ. 321-323.

¹⁰⁷ Ένα στοιχείο που θα δημιουργεί έντονες τριβές ανάμεσα σε κοινωνικές ομάδες και έντονα μίσση μεταξύ αγροτών (που έδωσαν τη μερίδα του λέοντος σε αίμα στον πόλεμο) και εργάτες καθώς και παλιούς και νέους εργαζόμενους. Το φασιστικό κίνημα θα δυναμώσει πολύ από πρώην στρατιώτες του πολέμου που εχθρεύονταν τους εργάτες των μετόπισθεν που είχαν την ασφάλεια του εργοστασίου τους.

δικαίωμα να επιβάλλουν στους εργάτες αυστηρές ποινές όπως απόλυση, εγκλεισμό σε στρατιωτική φυλακή ή αναγκαστική μετάθεση στο μέτωπο. Και μάλιστα τις επέβαλλαν. Το 10% των επιστρατευμένων εργατών αντιμετώπισε τέτοιες ποινές.¹⁰⁸ Σε αυτές τις ιδιότυπες επιτροπές διαιτησίας ενεργό ρόλο έπαιξαν τα συνδικαλιστικά στελέχη των ρεφορμιστών σοσιαλιστών που εξασφάλισαν λόγω αυτού ελευθερία δράσης και κάποιες υποσχέσεις για κοινωνικές μεταρρυθμίσεις μετά το τέλος του πολέμου. Δημιούργησαν επομένως ένα πλαίσιο σχετικής κοινωνικής ειρήνης ώστε να ευνοηθεί η παραγωγή για τις ανάγκες του πολέμου και αναίρεσαν στην πράξη την κομματική γραμμή τους. Ενώ εκείνοι που συγκρότησαν τις πολεμικές επιτροπές θα αποκτήσουν μια ντε φάκτο νομιμοποίηση, το κράτος δε θα ανεχτεί τις διαδηλώσεις και τις αντιδράσεις ενάντια στον πόλεμο και μάλιστα θα συλλάβει στελέχη του PSI που δεν υιοθετούσαν τις πρακτικές των ρεφορμιστών. Ένας από αυτούς ήταν ο Σερράτι. Ο μόνος που θα υπερασπιστεί την “μπολσεβίκικη” λογική μέσα στο Κόμμα, αν μπορεί να χαρακτηριστεί ως τέτοια, μετατροπής, δηλαδή, του πολέμου σε εμφύλια σύγκρουση υπέρ του προλεταριάτου ήταν ο Μπορτίγκα ο οποίος φαίνεται να υπονοεί αυτή τη γραμμή στα γραπτά του χωρίς ούτε αυτός να το διατυπώνει ανοιχτά.¹⁰⁹

Παρότι πριν τον πόλεμο η προσέγγιση του PSI και ο προσανατολισμός του ήταν ιδιαίτερα δημοκρατικός και κοινοβουλευτικός η στάση που κράτησε τα επόμενα χρόνια έδειξαν μια μετατόπιση σε μια πιο επαναστατική προοπτική. Αυτό φάνηκε και στους συσχετισμούς μέσα στο Κόμμα όταν η ομάδα του Τουράτι έχασε την πλειοψηφία από τους κεντριστές του Σερράτι. Ωστόσο, και στο Σερράτι και στη τάση του επικρατούσε η άποψη ότι η λύση για την περίπτωση της Ιταλίας δε θα είναι άμεσα βίαιη αλλά μια μακρά διαδικασία διαμόρφωσης συνθηκών για μια επιτυχημένη μελλοντική επανάσταση. Τώρα οι συνθήκες για αυτούς δεν ήταν ώριμες. Αποζητούσαν λύσεις λοιπόν που δε θα προκαλούσαν μια έντονη αστική αντίδραση αλλά μια βαθμιαία μεταβολή προς μια σοσιαλιστική προοπτική.¹¹⁰ Ο Σερράτι δήλωνε τον Οκτώβρη του 1919: «*Εμείς, ως μαρξιστές, ερμηνεύουμε την*

¹⁰⁸ Geoff Eley, ό.π., σελ. 245 και Martina Salvante, *Militarized Workers (Italy)*, International Encyclopedia of the First World War, τελευταία προσπέλαση 08/01/2017, σελ. 1.

¹⁰⁹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 54-55.

¹¹⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 30.

ιστορία· δεν τη φτιάχνουμε».¹¹¹ Έτσι ως απλή νομοτελειακή κατανόηση μιας αντικειμενικής κατάστασης που θεωρούσε ανίκανο το υποκείμενο να παίξει κάτι παραπάνω από έναν ρόλο κομπάρσου ή μαριονέτας σε ένα αυστηρά καθορισμένο πλαίσιο η ομάδα του Σερράτι που μολοταύτα υπερασπιζόταν έναν επαναστατικό σοσιαλισμό κατέληξε να τον υπερασπίζεται όπως και ο Κάουτσκι στη Γερμανία, μόνο στα λόγια.

3.3. ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ ΚΑΙ Η ΝΙΚΗ ΤΩΝ ΣΟΒΙΕΤ ΣΤΗ ΡΩΣΙΑ

Τα αίτια της ριζοσπαστικής στροφής του PSI είναι ποικίλα. Ίσως το γεγονός που επέδρασε περισσότερο καταλυτικά ήταν η σοσιαλιστική επανάσταση στη Ρωσία.

Κατά τον Μεγάλο Πόλεμο πάνω από 10.000.000 άνθρωποι πέθαναν και 20.000.000 έμειναν ανάπηροι στα πεδία των μαχών του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ τεράστιες ήταν οι καταστροφές. Το 1918 βρίσκει τις μάζες που πήραν μέρος στη σύρραξη να έχουν αναπτύξει από την εμπειρία του πολέμου μια νέα συλλογική συνείδηση. Ο πόλεμος ολοκληρώνει και μια διαδικασία που συμβατικά θα λέγαμε είχε ξεκινήσει από το 1789 με την αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων στον ανδρικό πληθυσμό και την είσοδο των μαζών στην πολιτική. Πάνω από όλα όμως συμβάλει στη γέννηση ενός καινούριου οικονομικού και πολιτικού συστήματος στη Ρωσία, η επανάσταση της οποίας το 1917 έμελλε να αποτελέσει ένα από τα σημαντικότερα γεγονότα του 20^{ου} αιώνα και να καθορίσει τις εξελίξεις σε μια σειρά από χώρες μετά το 1917.

Η σοβιετική Ρωσία γεννήθηκε μέσα στις φλόγες του Παγκοσμίου Πολέμου. ήδη από το Φεβρουάριο του 1917 μια σειρά από απεργίες και διαδηλώσεις ενάντια στις συνθήκες διαβίωσης και τον πόλεμο συγκλονίζουν τις κυριότερες πόλεις της Ρωσίας. Γρήγορα η κατάσταση θα φτάσει σε οριακό σημείο. Ο Τσάρος Νικόλαος ο Β κάτω από την πίεση των μαζών αναγκάζεται να παραιτηθεί και τη διακυβέρνηση της χώρας αναλαμβάνουν κυρίως αστικές δυνάμεις οι οποίες έχουν ως στόχο να

¹¹¹ Lyttleton, *Revolution and Counter-revolution*, σελ. 68 όπως αναφέρεται στο: Geoff Eley, ό.π., σελ. 301.

εφαρμόσουν ένα φιλελεύθερο πολιτικό πρόγραμμα. Όμως παρά τις υποσχέσεις για τερματισμό του πολέμου που είχαν δώσει στον πληθυσμό αποφασίζουν τη συνέχισή του ενώ παίρνουν όλο και πιο έντονα μέτρα καταστολής απέναντι στο εργατικό κίνημα.

Η εξέγερση του Φλεβάρη είχε αναδείξει μια νέα δομή που έπαιζε ένα ρόλο παράλληλης εξουσίας δίπλα στην επίσημη κυβέρνηση. Ήταν τα Σοβιέτ. Τα Σοβιέτ ήταν αντιπροσωπευτικά συμβούλια εργατών, αγροτών και στρατιωτών. Δημιουργήθηκαν ως αποτέλεσμα της δραστηριότητας των εργατικών και λαϊκών μαζών στην επανάσταση του 1905 και το 1917 αναδείχτηκαν σε όργανα διεύθυνσης των χώρων δουλειάς και οργάνωσης της ένοπλης εξέγερσης.

Τα συμβούλια εκείνα των εργατών μέσα στα εργοστάσια και ο εργατικός έλεγχος στη Ρωσία εμφανίστηκαν, σύμφωνα με τον Μαντέλ, σε εμβρυακή μορφή στο πλαίσιο μιας αρκετά μετριοπαθούς αντίληψης για τη ρύθμιση της παραγωγής το Φλεβάρη καθώς και για την υλοποίηση δημοκρατικών αιτημάτων.¹¹² Ακολούθησαν όπως περιγράφει μια αρκετά σύνθετη πορεία μέχρι να γίνουν εργατικά όργανα εξουσίας. Έγιναν τέτοια στην ουσία κατά τη διάρκεια του 1917 πρώτα και κύρια για να λύσουν ζητήματα μέσα στο ίδιο το εργοστάσιο (ή στο μέτωπο) που για μια σειρά από λόγους οι βιομήχανοι ή οι κρατικές αρχές δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν να λύσουν. Μέσα από αυτή τη διαδικασία και με την ενεργή δουλειά των μπολσεβίκων οι εργάτες των Σοβιέτ σταδιακά αμφισβητούν τη διεύθυνση των κεφαλαιοκρατών στην ίδια την παραγωγή και από ένα αμυντικό μέτρο η συγκρότηση των Σοβιέτ γίνεται ένας τρόπος για την κατάκτηση του εργοστασίου και του Κράτους. Οι μπολσεβίκοι με μια σταθερή προσήλωση στη στρατηγική τους και μια επιδέξια τακτική εξασφαλίζουν την πλειοψηφία στα Σοβιέτ των μεγάλων αστικών (και επιτελικών για την εμπόλεμη περίοδο) κέντρων της Πετρούπολης και της Μόσχας και καθοδηγούν την επανάσταση του Οκτωβρίου εγκαθιδρύοντας τη δικτατορία του προλεταριάτου. Τα Σοβιέτ αποτέλεσαν τον πυρήνα της σοσιαλιστικής εξουσίας στην νέα Σοβιετική Δημοκρατία. Το παράδειγμά τους και ο τρόπος συγκρότησης και λειτουργίας τους αποτέλεσε την έμπνευση των αντίστοιχων προσπαθειών σε Ουγγαρία, Γερμανία και Ιταλία από τους εργάτες.

¹¹² David Mandel, *Εργοστασιακές Επιτροπές και Εργατικός Έλεγχος στην Πετρούπολη το 1917*, Red Marks: 2017, σελ. 10.

4. Η ΚΟΚΚΙΝΗ ΔΙΕΤΙΑ

4.1. ΤΟ ΤΟΡΙΝΟ ΚΑΙ Η FIOM

Το Τορίνο όπως ήδη έχουμε αναφέρει αποτέλεσε το πιο σημαντικό βιομηχανικό κέντρο της χώρας. Στο Τορίνο μετά τον πόλεμο το Σοσιαλιστικό Κόμμα αντλούσε την οργανωτική του δύναμη από το εργατικό στοιχείο και μάλιστα το βιομηχανικό. Οι ρεφορμιστές ήταν ισχυροί κατέχοντας θέσεις κλειδιά αλλά ήταν αριθμητικά αδύναμοι.¹¹³ Στο Τορίνο οι εξελίξεις του πολέμου και η επανάσταση στη Ρωσία λειτουργούν καταλυτικά για τους κατοίκους εκεί. Ένας από αυτούς ο οποίος ενδιαφέρεται ιδιαίτερα για τις εξελίξεις στην Ανατολική Ευρώπη και για την καθημερινή πρακτική του κινήματος είναι ο σοσιαλιστής διανοούμενος και αρθρογράφος της τοπικής σοσιαλιστικής εφημερίδας *“Il Grido del Popolo”* (*Η Κραυγή του Λαού*), Αντόνιο Γκράμσι. Η κοινωνικοταξική καταγωγή του Γκράμσι¹¹⁴ ήταν συνηθισμένη για ένα στέλεχος του PSI σε άλλες πόλεις της Ιταλίας. Στο Τορίνο όμως, αποτελούσε εξαίρεση. Σε αντίθεση με την κεντρική ηγεσία του Σοσιαλιστικού Κόμματος, την τοπική κομματική οργάνωση στελέχωναν εργατικά στοιχεία που εργάζονταν και στις βιομηχανίες της πόλης.

Η εργατική τάξη του Τορίνο ήδη από πριν τον πόλεμο είχε δημιουργήσει μια σειρά από πλέγματα και οργανώσεις αλληλοβοήθειας, όπως η *“Συνεργατική Συμμαχία του Τορίνο”* (*Alleanza Cooperativa Torinese – ACT*), στη βάση της λειτουργίας των τοπικών Εργατικών Κέντρων.¹¹⁵ Το 1911 υπήρχαν 93.000 βιομηχανικοί εργάτες στο Τορίνο από τους οποίους οι 30.000 ήταν μεταλλεργάτες. Η *“Ομοσπονδία των Μεταλλεργατών”*, η *“Federazione Italiana Operai Metallurgici”* (FIOM) που ιδρύθηκε το 1901 σύντομα έκανε βάση της την πόλη. Οι περισσότεροι ειδικευμένοι του κλάδου εργάζονταν στις αυτοκινητοβιομηχανίες ενώ λόγω της αύξησης του αριθμού των επιχειρήσεων και των θέσεων εργασίας υπήρχε μια τάση

¹¹³ Gwyn A. Williams, *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 46.

¹¹⁴ Σχετικά με τη ζωή και τις ιδέες του Γκράμσι την περίοδο της ζωής του βλέπε: Richard Drake, *Apostles and Agitators, Italy's Marxist Revolutionary Tradition*, Harvard University Press: 2003.

¹¹⁵ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 46.

μετανάστευσης από την ύπαιθρο ανειδίκευτων εργατών. Το 1906 η FIOM πέτυχε την πρώτη της νίκη στο εργοστάσιο της “FIAT” όταν κατοχυρώθηκε η δεκάωρη εργασία και αναγνωρίστηκε μια ad hoc επιτροπή από εργάτες η οποία χειριζόταν μια σειρά από προβλήματα. Η λεγόμενη “Εσωτερική Επιτροπή” όπως ονομαζόταν εκλεγόταν από τα μέλη του συνδικάτου στο εργοστάσιο και αποτελούνταν από μια μικρή ομάδα ατόμων που ρύθμιζε καθημερινά δευτερεύοντα ζητήματα που ανέκυπταν στο εργοστάσιο και προβλήματα πειθαρχίας.¹¹⁶ Την ίδια χρονιά θα δημιουργηθεί η “Ένωση Βιομηχάνων του Τορίνο” (LIT), όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, σε μια προσπάθεια των εργοδοτών να οργανώσουν καλύτερα την άμυνα τους καθώς και η “Ένωση Μεταλλουργικών, Μηχανικών και Συναφών Βιομηχανιών” (AMMA). Λίγα χρόνια αργότερα το 1910 θα ιδρυθεί πάλι με επίκεντρο την πόλη η “Confindustria”. Η συνομοσπονδία των εργοδοτών ενοποίησε τα συμφέροντα των μεγάλων επιχειρηματιών. Πρώτης γραμμής στελέχη, που καθόριζαν την πολιτική της, αποτέλεσαν οι βιομήχανοι του Τορίνο.

Η FIOM στην πόλη είχε μαζική και δυναμική παρουσία λόγω και της έκτασης της βιομηχανίας της. Για να φτάσει βέβαια να αποκτήσει τέτοια μαζικότητα και κύρος πέρασε από πολλές περιπέτειες και προστριβές. Η πολιτική συνεργασίας που είχε υιοθετήσει ο Τζιολίττι επηρέαζε και τις ενέργειες του συνδικάτου που συσπειρωνόταν με τη CGL. Το ξέσπασμα του πολέμου με τη συμμετοχή της ηγεσίας στις πολεμικές επιτροπές για την βιομηχανική επιστράτευση και την ομαλή διεξαγωγή του πολέμου αύξησαν τις φωνές στην ηγετική ομάδα της Ομοσπονδίας που ζητούσαν συνεργασία με την άρχουσα τάξη και κοινωνική ειρήνη ενώ ταυτόχρονα αποξένωσαν ένα κομμάτι των εργαζομένων.¹¹⁷ Κατά τη διάρκεια του πολέμου ωστόσο το συνδικάτο ισχυροποιείται καθώς μεγάλοι αριθμοί νέων εργατών επιστρατεύονται στα εργοστάσια και έρχονται σε επαφή με την Ομοσπονδία.¹¹⁸ Το συνδικάτο είναι γι’ αυτούς και ένα μέσο προστασίας στο άγνωστο και αφιλόξενο περιβάλλον της πόλης. Προς το τέλος του πολέμου σε αντιστοιχία με την πολιτική του PSI περνάει σε μια πιο ριζοσπαστική γραμμή αυξάνοντας παράλληλα την διαπραγματευτική της ισχύ.

¹¹⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 46-47.

¹¹⁷ Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 27.

¹¹⁸ 47.000 μέλη από 11.000 πριν τον πόλεμο. Geoff Eley, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία (Τόμος Α)*, Σαββάλας: Αθήνα 2010, σελ. 246.

Σπουδαίο ρόλο στην ισχυροποίηση της Fiom έπαιξε ο Μπρούνο Μπουότζι,¹¹⁹ ένας μεταλλεργάτης που αναλαμβάνει γενικός γραμματέας (εκλεγμένος από το 1911 στην Ομοσπονδία) με μεγάλο κύρος στους εργάτες και μεγάλη τεχνική επάρκεια στο αντικείμενο του αλλά και χρόνια εμπειρίας στην καθοδήγηση αγώνων ως μέλος του PSI.¹²⁰ Ο Μπουότζι που θα εκλεγεί το 1920 και βουλευτής ήταν υποστηρικτής των σταδιακών συνδικαλιστικών κερδών (πρωτίστως της οκτάωρης εργάσιμης ημέρας), πεπεισμένος ότι η δημοκρατία πρέπει να ξεκινά από τα εργοστάσια.

Τα μέλη της Fiom ανέρχονταν περίπου σε 160.000 σε όλη την Ιταλία το 1919 τετραπλασιάζοντας τον αριθμό τους σε σχέση με δυο χρόνια πριν. Στην Ομοσπονδία πλειοψηφούσαν οι δυνάμεις των σοσιαλιστών. Η επιρροή των υπόλοιπων πολιτικών δυνάμεων ήταν εκείνη την περίοδο που εξετάζουμε ουσιαστικά ανύπαρκτη στον κλάδο. Κάποια μεμονωμένα συνδικάτα μεταλλεργατών μόνο ήταν συνδεδεμένα με την αναρχική USI (Σέστρι Πονέντε, Λα Σπέτζια, Βερόνα και Μπρέσια).¹²¹ Στο Τορίνο όμως μέχρι τουλάχιστον και το καλοκαίρι του 1920 η USI δεν είχε κάποια επιρροή.¹²²

Οι ηγέτες της Fiom πολεμούσαν σθεναρά τον αναρχοσυνδικαλισμό προωθώντας μια γραμμή υπομονετικής οικοδόμησης, στηριζόμενη σε νόμιμες μορφές πάλης και συνδικαλιστική προπαγάνδα, σε πολύωρες διαπραγματεύσεις και παζάρια με τους εργοδότες. Η γραφειοκρατική επίλυση των διαφορών ενισχύεται κατά τη διάρκεια του πολέμου. Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι η Ομοσπονδία απορρίπτει τις πιο δυναμικές μορφές πάλης, κάθε άλλο.¹²³ Το 1912 στο Τορίνο έχουμε απεργία εξήντα πέντε ημερών και την επόμενη χρονιά με την καθοδήγηση της Ομοσπονδίας εβδομήντα πέντε ημερών, απεργία στην οποία μάλιστα οι ειδικευμένοι εργάτες έκαναν μεγάλες θυσίες για να βοηθήσουν τους ανειδίκευτους

¹¹⁹ Στην ομάδα του Τουράτι, ιδεολογικά μεταξύ δημοκρατικού και επαναστατικού σοσιαλισμού.

¹²⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 27.

¹²¹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 27.

¹²² Charles L. Bertrand, "The Biennio Rosso: Anarchists and Revolutionary Syndicalists in Italy, 1919-1920", *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, Vol. 9, No. 3, (Φθινόπωρο) 1982, σελ. 384 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 195. Στις 19/12/1919 ο νομάρχης του Τορίνο διαβεβαιώνει τη διοίκηση στη Ρώμη ότι δεν υπάρχουν πάνω από 300 αναρχικοί σε όλη την περιοχή του Πεδεμοντίου και η USI ήταν εξαιρετικά αδύναμη σε σχέση με τις υπόλοιπες συνδικαλιστικές οργανώσεις: Carl Levy, *Gramsci and the Anarchists*, Berg: Νέα Υόρκη 1999, σελ. 123.

¹²³ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 28-29.

συναδέλφους τους.¹²⁴ Αν και η ηγεσία της πολλές φορές αμφισβητήθηκε για τις επιλογές της το κύρος γενικά του συνδικάτου ήταν αυξημένο σε όλη την εργατική τάξη λόγω των μαχών που είχε δώσει κυρίως σε τοπικούς αγώνες και των αποτελεσμάτων του.¹²⁵

Τόσο ο πυρήνας του Κόμματος όσο και το παράρτημα της Fiom στο Τορίνο ριζοσπαστικοποιείται στα χρόνια του πολέμου ειδικά μετά τα αιματηρά γεγονότα του Αυγούστου και την επιθετική στάση των βιομηχάνων μετά τον τερματισμό του πολέμου. Οι εκπρόσωποι του Τορίνο στο συνέδριο της Fiom το Νοέμβριο του 1918 θα αναφέρουν για την ηγεσία της Ομοσπονδίας: «*Ευχόμαστε να δηλώσουν ανοιχτά ότι οι ηγέτες έχουν υποχρέωση να ακολουθούν τις ταχτικές και τους δρόμους που θέτουν και επιθυμούν οι μάζες. Διαφορετικά θα πρέπει να παραιτηθούν από τις θέσεις τους για χάρη άλλων ατόμων που μπορούν να υπηρετήσουν καλύτερα τις ανάγκες και τα θέλω των μαζών*». ¹²⁶ Ζήτησαν επίσης μεγαλύτερες δικαιοδοσίες για τις Εσωτερικές Επιτροπές και απέρριψαν κάθε είδους συνεργασία με την αστική τάξη. Στο συνέδριο πράγματι αποφασίστηκε η ενίσχυση της δράσης των Εσωτερικών Επιτροπών ως όργανα ελέγχου των εργατών με αυξημένες αρμοδιότητες πάνω στα ζητήματα μισθού και πειθαρχίας κάτω από την εποπτεία των συνδικάτων.¹²⁷ Η κατανόηση ωστόσο αυτής της απόφασης δεν ήταν ίδια για όλους.

Για ανθρώπους όπως ο Μπουότζι αυτές οι επιτροπές αποτελούσαν ενισχυτικά όργανα του οικονομικού αγώνα τον οποίο καθοδηγούσε η Ομοσπονδία και η CGL και μια επιτροπή παραπόνων ώστε να αποδεσμεύονται τα συνδικάτα από δευτερεύοντα ζητήματα. Για τους εργάτες του Τορίνο, σε αυτή τη φάση, επίσης αποτελούσε μέτρο που ενδυνάμωνε τη διαπραγματευτική τους ισχύ και ενίσχυε τη θέση τους ενώ παράλληλα δυσκόλευε τα αφεντικά τους να πάρουν επιζήμιες για αυτούς αποφάσεις. Για άλλους ωστόσο, όπως ο σοσιαλιστικός πυρήνας του Τορίνο αυτές οι επιτροπές γρήγορα θα μετατραπούν σε εν δυνάμει φορείς μιας νέας

¹²⁴ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 47.

¹²⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 27.

¹²⁶ Martin Clark, *The Failure of Revolution in Italy*, University of Reading: 1973, σελ. 11.

¹²⁷ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 88.

εξουσίας που μπορούσε να αναδειχτεί με την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής.

4.2. ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΤΑΣΕΙΣ ΣΤΟ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ

Στα προηγούμενα κεφάλαια προσπάθησα να αναδείξω κάποιες πτυχές της διαπάλης μέσα στο Κόμμα. Αυτό έγινε ώστε να μπορέσουμε να αντιληφθούμε από πού πήγαιναν οι γραμμές που συγκρούστηκαν στο Κόμμα το 1919-1920 και καθόρισαν εν πολλοίς τις εξελίξεις. Το 1919 λοιπόν στο Κόμμα έχουν συγκροτηθεί τρεις στην ουσία τάσεις. Τρεις λογικές που αντιπροσωπεύουν διαφορετικούς δρόμους, διαφορετικές ιδεολογικές και πολιτικές αρχές και κατευθύνσεις.

Η πρώτη τάση, η ρεφορμιστική, είχε ηγετικές φυσιογνωμίες τους Τουράτι, Τρέβες και συνδικαλιστικούς ηγέτες όπως ο πρόεδρος της CGL, Ντ' Αραγκόνα και ο Μπουότζι ο Γενικός Γραμματέας της FIOM. Αποτελούσε πλειοψηφία στο Κόμμα μέχρι και το συνέδριο της Μπολόνια το 1919 όταν τους συσχετισμούς τους κατέκτησε η ομάδα του Σερράτι. Ωστόσο η τάση παρέμεινε ισχυρή και κυριαρχούσε στη CGL και στις ηγεσίες των μεγάλων και μαχητικών συνδικάτων όπως η FIOM. Πάλευε προσανατολισμένη στον εκδημοκρατισμό και το κοινοβούλιο και όχι προς την βίαιη ανατροπή της κρατικής εξουσίας.¹²⁸ Ταυτόχρονα οι ηγέτες της, κάποιοι προερχόμενοι από τα μεσαία στρώματα και άλλοι έμπειροι ειδικευμένοι εργάτες, βρίσκονταν στην συνδικαλιστική καθοδήγηση όλων των αγώνων που ξεκινούσε η Συνομοσπονδία για τους όρους δουλειάς στους εργασιακούς χώρους. Τα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο μέχρι και το 1920 η ομάδα του Τουράτι απομονώνεται όλο και περισσότερο από το Κόμμα ταυτόχρονα όμως το κύρος της

¹²⁸ Για πιο αναλυτικά σχετικά με τη γραμμή αυτής της ομάδας βλέπε: Filippo Turati, *Socialismo e Massimalismo*, Ομιλία στο XVI Συνέδριο του PSI, 5-7/10/1919. Τα στελέχη αυτής της τάσης δεν έβλεπαν θετικά την επανάσταση στη Ρωσία και τα Σοβιέτ εκεί. Ειδικότερα μια σειρά από στελέχη της CGL όπως ο Ντ' Αραγκόνα, ο Κολομπίνο και ο Μπιάντσι που επισκέφτηκαν τη Σοβιετική Ρωσία την άνοιξη του 1920 ήταν πολύ επιφυλακτικοί και μετρημένοι στις δηλώσεις τους για αυτήν.

στις μάζες αυξάνεται όλο και περισσότερο λόγω του ελέγχου των συνδικάτων από τα στελέχη της τάσης.¹²⁹

Η δεύτερη πολύ σημαντική τάση είναι αυτή που εκπροσωπεί ο Σερράτι και ο Τζενάρρι. Οι “κεντριστές” του Σερράτι υπερασπίζονταν την ενότητα του Κόμματος πάση θυσία. Προσπαθούσαν να συμβιβάσουν και να ουδετεροποιήσουν τις δύο άκρες του. Πίστευαν στο σοσιαλιστικό μέλλον και στην επανάσταση αλλά με μια μηχανιστική όπως είδαμε λογική. Οι κεντριστές ήταν αυτοί που προσπάθησαν να εντάξουν το PSI στη Τρίτη Διεθνή επιζητώντας βέβαια ιδιαίτερη αυτονομία από αυτή. Ο οδήγησαν το Κόμμα στις εκλογικές επιτυχίες του 1919 και του 1920. Ο Σερράτι τη διετία αυτή ανέλαβε την αρχισυνταξία της επίσημης εφημερίδας του Κόμματος, του κεντρικού “*Avanti*” το οποίο έφτασε τα 300.000 φύλλα κυκλοφορίας καθημερινά.¹³⁰

Στη Νάπολη μια άλλη εφημερίδα, η “*Il Soviet*” του Αμαντέο Μπορτίγκα που πρωτοκυκλοφόρησε το Δεκέμβριο του 1918 συσπειρώνει την τρίτη, πιο μειοψηφική τάση του Κόμματος. Η εφημερίδα ακολουθεί και αυτή μια ιδιαίτερα επαναστατική προσέγγιση ενώ σύντομα εντείνει τις επιθέσεις της στους ρεφορμιστές και προπαγανδίζει την αναγκαία διάσπαση του Κόμματος και την απεμπόληση των δεξιών στοιχείων ως αναγκαίο όρο για την επιτυχία του σοσιαλιστικού στόχου.¹³¹ Τη γραμμή αυτή του Μπορτίγκα τον επόμενο χρόνο θα ασπαστεί τόσο ο Λένιν όσο και η Κομμουνιστική Διεθνής.¹³²

Ήταν υπέρ μιας μαρξιστικής κουλτούρας ρήξης με οτιδήποτε είχε σχέση με την κοινωνία των αστών. Οι θέσεις του πολλές φορές διακατέχονταν από μια αναγκαιότητα για άμεση δράση του προλεταριάτου ανεξάρτητα πολλές φορές από

¹²⁹ Angelo Ventoura, “Anna Kuliscioff, Filippo Turati and Italian Socialism During the Postwar Crisis (1919-1925)”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, No. 1, (Ανοιξη) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία, σελ. 50.

¹³⁰ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 76. Θυμίζω ότι το 1911 η κυκλοφορία ήταν 10.000 φύλλα.

¹³¹ Amadeo Bordiga, *Αλληλογραφία προς την Κεντρική Επιτροπή της Κομμουνιστική Διεθνής*, 10/11/1919, Νάπολη, Marxists Internet Archive.

¹³² Μέχρι και το τέλος του 1919 τα νέα που έφταναν για την κατάσταση στην Ιταλία στους κομμουνιστές της Ρωσίας και στη Κομμουνιστική Διεθνή ήταν ελάχιστα όπως φαίνεται και από το γράμμα του Λένιν προς τον Σερράτι και Λατσάρι: Β.Ι. Λένιν, Άπαντα (Τόμος 39), “Προς τους Συντρόφους Σερράτι και Λατσάρι”, 19/8/1919, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1982, σελ. 150 και “Προς το Σύντροφο Σερράτι και Όλους τους Ιταλούς Κομμουνιστές”, 28/10/1919, ό.π., σελ. 257-258. Ωστόσο το 1920 ο Λένιν θα γράψει σχετικά με το ιταλικό Κόμμα: «*Η διάσπαση είναι καλύτερη από τη σύγχυση που εμποδίζει και την ιδεολογική, θεωρητική, επαναστατική ανάπτυξη και ωρίμανση του κόμματος και την ομόφωνη, πραγματικά οργανωμένη πρακτική δουλειά, που προετοιμάζει πραγματικά τη δικτατορία του προλεταριάτου*»: Β.Ι. Λένιν, *Ο “Αριστερισμός” Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2005, σελ. 109.

την πραγματικότητα της στιγμής. Από το Φεβρουάριο του 1919 τίθεται από τον Μπορτίγκα το ζήτημα της μη συμμετοχής στις εκλογές, ένα σύνθημα για το οποίο κατηγορήθηκε από τον Λένιν και την υπόλοιπη Διεθνή. Ο Γουίλιαμς τείνει να θεωρεί πως αυτό τέθηκε όχι ως θέση αρχής από τον Μπορτίγκα αλλά ως τακτικό μέτρο για να απομακρυνθεί το Κόμμα από «αστικές-κοινοβουλευτικές αντιλήψεις» που ακύρωναν τον επαναστατικό του ρόλο, κατά αυτόν.¹³³ Μέσα από την εφημερίδα του καλεί το Κόμμα να παλέψει για το προλεταριάτο ενώ θεωρεί πως τα συνδικάτα είναι όργανα της αστικής κοινωνίας και το Κόμμα και οι εργαζόμενοι δε μπορούν να στηριχτούν σε αυτά.¹³⁴ Με την τελευταία θέση σύντομα θα συμφωνήσουν και οι Ordionisti, όπως ονομαζόταν η σοσιαλιστική ομάδα που συσπειρωνόταν γύρω από την εφημερίδα “*L’ Ordine Nuovo*” του Τορίνο. Δε μπορεί το Κόμμα σύμφωνα με τον Μπορτίγκα να συμμαχήσει με κανέναν άλλον. Πρέπει να δημιουργήσει ένα συνθετικό στίβαρο πρόγραμμα και να καθοδηγήσει το προλεταριάτο συσπειρώνοντας το με αιχμή τον κομμουνισμό.

4.3. ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΚΚΙΝΗΣ ΔΙΕΤΙΑΣ

Το 1919 υπήρχε μια διάχυτη ατμόσφαιρα επανάστασης στην Ιταλία και όπως σημειώνει ο Γουίλιαμς: «μια γενική δίψα για επανάσταση-διαμέσου μιας Συντακτικής Συνέλευσης, για μια νέα καθολική δικαιοσύνη, για τη δικτατορία του προλεταριάτου».¹³⁵ Οι ιδέες, η ορολογία και η επιρροή της οκτωβριανής επανάστασης που μόλις είχε πραγματοποιηθεί είναι εμφανής. Ο απόηχος της είναι ξεκάθαρος. Οι αγώνες των αγροτών και εργατών για βελτίωση του βιοτικού τους επιπέδου οξύνονται. Αρχίζει να εμφανίζεται μια ανώριμη σύνδεση του οικονομικού με τον πολιτικό αγώνα.

Οι απεργίες διαδέχονται η μία την άλλη. Οι διαδηλώσεις, οι συγκρούσεις, οι οδομαχίες και οι καταλήψεις αγροτικών εκτάσεων αρχίζουν να συμπληρώνουν μια

¹³³ Richard Drake, ό.π., σελ. 150-153 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 80. Επίσης σχετικά με το ζήτημα βλέπε: Amadeo Bordiga, Αλληλογραφία προς την Κεντρική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς, 11/1/1920 και Amadeo Bordiga, *Οι Θέσεις της Κομμουνιστικής Ομάδας της Αποχής του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας*, Μάιος 1920, Marxists Internet Archive.

¹³⁴ *Dibattito*” (Δημόσια συζήτηση), // *Soviet*, 14/9/1919.

¹³⁵ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 71.

εικόνα κρατικής αδυναμίας, φτώχειας και δυναμικής αντίδρασης για την επιβίωση. Μαζικές διαδηλώσεις από εργάτες, αγρότες, καθολικούς και σοσιαλιστές δημιουργούσαν ένα εκρηκτικό μείγμα. Ο στρατός ήταν αποδιοργανωμένος και μέρα με τη μέρα η αποδιοργάνωση γινόταν ακόμα πιο εμφανής. Σε μια σειρά περιοχές που οι σοσιαλιστές είναι πιο ισχυροί οι δράσεις των αγροτών είναι πιο προωθημένες, όπως στην κοιλάδα του Πάδου. Πορφυρές σημαίες ανεμίζουν στα δημοτικά κτήρια και στα χωράφια των γαιοκτημόνων ενώ οι στρατιώτες και οι κρατικοί υπάλληλοι δυσκολεύονται πολύ να κάνουν τη δουλειά τους και να εφαρμόσουν το νόμο.

Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο με τις κινητοποιήσεις σε εθνικό επίπεδο για τις τιμές των τροφίμων να έχουν κλιμακωθεί, το πολιτικό αδιέξοδο φτάνει στο ζενίθ και προκηρύσσονται εκλογές για το φθινόπωρο. Σε αυτές επιβεβαιώνεται το γενικό κλίμα αμφισβήτησης της κυρίαρχης πολιτικής γραμμής. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα καταφέρνει να αναδειχτεί πρώτο Κόμμα και παρότι δε σχηματίζει κυβέρνηση αποτυπώνει την αδυναμία των φιλελεύθερων πολιτικών δυνάμεων να διαχειριστούν την κατάσταση και να κυβερνήσουν τις μάζες.

Ας πάρουμε ωστόσο τα πράγματα από την αρχή. Αν και το καλοκαίρι και ο Σεπτέμβριος του 1920 θεωρείται ίσως η κορύφωση όλης της Κόκκινης Διετίας η αλήθεια είναι πως για την άρχουσα τάξη της Ιταλίας και για την κυβερνητική εξουσία ούτε η προηγούμενη χρονιά ήταν εύκολα διαχειρίσιμη.

Οι πρώτοι αγώνες του 1919

Τον Φλεβάρη και το Μάρτη του 1919 απλώνονται κύματα απεργιών από άκρη σε άκρη στην Ιταλία με αίτημα την οκτάωρη εργασία, απεργίες στις οποίες πρωτοστατούν οι μεταλλεργάτες και η Ομοσπονδία τους. Οι συγκρούσεις γίνονται όλο και πιο άγριες. Η καταστολή από την αστυνομία είναι έντονη αλλά όλο και περισσότεροι εργάτες συμμετέχουν στις κινητοποιήσεις. Ύστερα από δύσκολο αγώνα σε πολλά εργοστάσια της χώρας που διήρκεσε αρκετές βδομάδες πετυχαίνουν την καθιέρωση της οκτάωρης εργασίας και μια πολύ μικρή αύξηση μισθών που με βάση τη συμφωνία που υπογράφηκε θα άρχιζε να εφαρμόζεται από 1^η Μάη για τους μηχανουργούς και από 1^η Αυγούστου για τους υπόλοιπους μεταλλεργάτες. Όμως, στις διαπραγματεύσεις των συνδικάτων με την κυβέρνηση οι

πρώτοι θα αναγκαστούν να εγκαταλείψουν το, επίσης βασικό, αίτημα για δουλειά μισής μέρας το Σάββατο.¹³⁶ Η FIOΜ καταφέρνει να πετύχει επίσης την αναγνώριση –και μόνο– της ύπαρξης των Εσωτερικών Επιτροπών στα εργοστάσια του κλάδου θεωρώντας ότι αυτές θα συνεχίσουν να λειτουργούν κάτω από τον έλεγχο της και αποφασίζεται να συνεδριάζουν μόνο εκτός ωραρίου ενώ παράλληλα μπήκαν εμπόδια στην κήρυξη απεργίας.

Η αλήθεια είναι πως το αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης μεταξύ εργοδοτών και συνδικάτου φαίνεται πως είναι αμφιλεγόμενο για τον ουσιαστικά κερδισμένο και δέχεται πολλές ερμηνείες. Οι εργάτες πέτυχαν το χρόνιο αίτημά τους για οκτάωρο ωστόσο οι βιομήχανοι απέρριψαν όλα τα υπόλοιπα αιτήματα, ανάμεσα τους και τη συνδιοίκηση των εργοστασίων, που τέθηκε ως ζήτημα, αν και η αλήθεια είναι ότι ήταν πολύ προωθημένο και επιθετικό αίτημα τη δεδομένη στιγμή. Η μικρή αύξηση των μισθών, όπως υποστηρίζει ο Μπέρτραντ εύλογα, δεν ήταν ιδιαίτερο πρόβλημα για τους βιομηχάνους λόγω της αύξησης των εξαγωγών και της ανόδου των τιμών. Η αύξηση στους μισθούς άλλωστε ήταν μικρότερη από το ποσοστό αύξησης των κερδών τους.¹³⁷ Η αγοραστική τους δυνατότητα βελτιώθηκε ελάχιστα, γεγονός που πολύ γρήγορα επρόκειτο να συνειδητοποιήσουν.

Μετά από αυτή τη πρώτη μάχη του 1919 υπήρχε διάχυτο ένα γενικό αίσθημα στα μέλη των εργατικών συνδικάτων που συνοψιζόταν στο: «*Κάντε ό,τι και οι μπολσεβίκτοι*». Το παράδειγμα των μπολσεβίκτων και το κύρος τους εξαπλωνόταν ταχύτατα στις γραμμές της εργατικής τάξης και σε αυτό βοήθουσε και η σοσιαλιστική αρθρογραφία που έφερνε νέα από τις εξελίξεις στα ανατολικά. Αποτέλεσμα αυτού του γενικού κλίματος και της επιρροής των μπολσεβίκτων είναι η συνεδρίαση μεταξύ 18 και 22 Μαρτίου της Κεντρικής Επιτροπής (ΚΕ) του Σοσιαλιστικού Κόμματος στο Μιλάνο στην οποία ο Τζεννάρι παίρνει την πρωτοβουλία να προτείνει στην υπόλοιπη ηγεσία του Κόμματος την προσχώρηση στην Τρίτη Διεθνή. Ο Σερράτι τον υποστηρίζει. Στη ψηφοφορία της ΚΕ δέκα άτομα έναντι τριών τάσσονται υπέρ της πρότασης η οποία θα επισημοποιηθεί στο

¹³⁶ Gwyn A. Williamsό.π., σελ. 89 και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 25 και Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 387.

¹³⁷ Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 387.

Συνέδριο επτά μήνες αργότερα.¹³⁸ Οι σοσιαλιστές του πυρήνα του Τορίνο και ο πυρήνας του Μπορτίγκα στη Νάπολη που εδώ και καιρό υποστηρίζουν την μπολσεβικοποίηση του Κόμματος χαιρετίζουν την απόφαση. Ένα μήνα μετά ακριβώς, στις 23/4, στην ίδια πόλη, στην αίθουσα της Ένωσης Βιομηχανίας στην πλατεία Σαν Σεπόλκρο, ο Μουσολίνι ιδρύει τα “*Fasci Italiani di Combattimento*”, την πρώτη στην ουσία συγκροτημένη μορφή του φασιστικού κινήματος. Είχε προηγηθεί λίγες μέρες νωρίτερα στην ίδια πόλη η επίθεση σε σοσιαλιστική διαδήλωση από τις ένοπλες ομάδες του Μουσολίνι και των απόστρατων του πολέμου με τρεις νεκρούς και το κάψιμο των γραφείων της επίσημης εφημερίδας των σοσιαλιστών, του “*Avanti*”.¹³⁹

Στις 17 Μαΐου ο αναρχικός γραμματέας της USI προτείνει κοινό επαναστατικό μέτωπο USI-PSI-CGL και σιδηροδρομικών. Πολλοί στα αριστερά του Σοσιαλιστικού Κόμματος φαίνονται θετικά διακείμενοι. Οι συνεδριάσεις των οργανώσεων τον Μάιο στα δυο πιο μεγάλα βιομηχανικά κέντρα, στο Μιλάνο και το Τορίνο, είδαν επίσης θετικά την πρόταση, παρά τις επιμέρους ενστάσεις αλλά η υπόλοιπη ηγεσία και το CGL ήταν κάθετα αντίθετη. Έτσι η πρόταση δε θα προχωρήσει.¹⁴⁰

Το γεγονός όμως που θα έχει ιδιαίτερη σημασία για τις μετέπειτα εξελίξεις εκείνη την άνοιξη ήταν η έκδοση της εφημερίδας του πυρήνα των Σοσιαλιστών στο Τορίνο το Μάιο του 1919, της “*L’ Ordine Nuovo*”. Η εφημερίδα θα εκπροσωπήσει μια από τις πιο ριζοσπαστικές τάσεις του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Την έκδοση της αναλαμβάνουν τέσσερα βασικά στελέχη του. Ο πιο παλιός και πιο γνωστός μέχρι τότε στο Τορίνο, στα συνδικάτα και τους εργάτες της περιοχής, ήταν ο Ανγκέλο Τάσκα. Οι άλλοι τρεις, οι οποίοι είχαν οργανωθεί την περίοδο του 1912-1914 στο Σοσιαλιστικό Κόμμα ήταν ο Αντόνιο Γκράμσι, ο Ουμπέρτο Τερατσίνι και ο Παλμίρο Τολιάτι, όλοι τους άνθρωποι που έδιναν πολύ μεγάλη σημασία πέρα από τη θεωρία στην πρακτική δουλειά και δράση.

¹³⁸ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 79.

¹³⁹ Στάνλεϋ Πειν, ό.π., σελ. 143.

¹⁴⁰ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 81.

Η νέα εφημερίδα από την αρχή δέχεται με μεγάλη ικανοποίηση και με θετικά σχόλια τη Ρωσική Επανάσταση και μεταφέρει με ρεπορτάζ και άρθρα στους Ιταλούς εργάτες τα επαναστατικά μέτρα και τον χαρακτήρα της νέας εξουσίας στη Ρωσία. Στις σελίδες της γίνεται προσπάθεια να επαναπροσδιοριστεί η λενινιστική εμπειρία και μέθοδος στα πλαίσια της Ιταλίας, μιας χώρας με εκβιομηχάνιση, πολιτισμό και πολιτική σκηνή δυτικού τύπου. Εκτός αυτού, οι αναγνώστες της βρίσκουν υλικό για τις εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα στα εργατικά κινήματα της Γαλλίας, της Αγγλίας και της Γερμανίας ενώ δημοσιεύει και άρθρα του Λένιν, του Τρότσκι, του Μπουχάριν και του Ζηνόβιεφ αλλά και κείμενα του αμερικανού θεωρητικού συνδικαλιστή των “*Βιομηχανικών Εργατών του Κόσμου*” (*Industrial Workers of the World - I.W.W.*) Ντάνιελ Ντε Λεόν σχετικά με το χαρακτήρα των επαναστατικών συνδικαλιστικών ενώσεων.¹⁴¹ Λειτουργεί ως καθοδηγητής και διαφωτιστής για τα στελέχη και τα μέλη των σοσιαλιστών της πόλης. Σύντομα -και παρά τη διαφορετική θέση του Τάσκα πάνω στο ζήτημα-, οι Εσωτερικές Επιτροπές και ο ρόλος τους γίνεται κεντρικό θέμα της εφημερίδας.

Η συγκρότηση των Εργοστασιακών Συμβουλίων

Αν και οι μεταλλεργάτες πετυχαίνουν τη μείωση της εργάσιμης ημέρας στις αρχές του 1919 ήταν πολύ δύσκολη η προσπάθεια να κατοχυρώσουν το όριο του κατώτατου μισθού σε μια φυσιολογική σχέση με την άνοδο του κόστους ζωής τους. Οι απεργίες εκείνες είχαν διαρκέσει έως και δυο μήνες. Η CGL και ειδικότερα οι μεταλλεργάτες της FIOM μπήκαν μπροστά στις διεκδικήσεις και κατόρθωσαν να αναγκάσουν τους προϊστάμενούς τους να υπογράψουν μια συμφωνία. Αλλά σε πολλές περιπτώσεις η άλλη πλευρά με την παραμικρή αφορμή και με ποικίλους τρόπους αθετούσε τα συμφωνημένα για την εργάσιμη ημέρα, όπου είχε τη δυνατότητα.¹⁴² Σύντομα κάτω από την καθοδήγηση των συνδικαλιστών τόσο της CGL και της FIOM όσο και της USI νέοι αγώνες ξεσπούν από τον Ιούνιο μέχρι τον Ιούλιο σε όλη τη γεωγραφική έκταση της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας. Οι

¹⁴¹ Chris Harman, “L’Ordine Nuovo: Paper of the Italian Revolution”, *Socialist Worker*, α.φ. 1875, 1/11/2003 και Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόγραμμα του *Ordine Nuovo*”, *L’Ordine Nuovo*, Έτος 2^ο, α.φ. 14, 14/8/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, Στοχαστής: Αθήνα 2002, σελ. 254.

¹⁴² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 29 και Fernando D’Alessandro, *Italy September 1920: The Occupation of the Factories The Lost Revolution*, Marxists Internet Archive.

εργαζόμενοι ζητούσαν να αυξηθεί ο κατώτατος μισθός και το μεροκάματο σε συνάρτηση με τη συνεχή άνοδο του πληθωρισμού και άρα την αύξηση της τιμής των βασικών αγαθών.¹⁴³ Η δυσαρέσκεια για τους υλικούς όρους διαβίωσης και το κόστος ζωής πολιτικοποίησε σταδιακά τα αρχικά οικονομικά αιτήματα. Οι ταραχές που ξέσπασαν έφεραν μια κατάρρευση των αρχών στο βορρά όπου η CGL και τα τοπικά συνδικάτα σε κάποιες περιοχές στην ουσία λειτουργούσαν ως μια δεύτερη κυβέρνηση, ειδικά στην ύπαιθρο.¹⁴⁴ Δημιουργήθηκε ένα ιδιαίτερο δίκτυο διαχείρισης με οργανωτές τα τοπικά συνδικάτα και τα Camere del Lavoro. Οι καταστηματαρχες έφερναν στα Camere del Lavoro το στοκ τους ώστε να το διαχειριστούν και να το κατανεύουν. Αυτά καθόριζαν και τις τιμές των εμπορευμάτων.¹⁴⁵ Ταυτόχρονα κομμάτια γης που ανήκαν σε μεγαλογαιοκτήμονες, σε αυτή τη φάση ακόμα κυρίως ανεκμετάλλευτα, καταλαμβάνονται από τις αγροτικές κοινότητες και αρχίζουν να καλλιεργούνται. Ο Γουίλιαμς -ίσως υπερεκτιμώντας λίγο τη δυναμική των πραγμάτων- μιλάει για τη συγκρότηση ενός «αντι-κράτους από τα κάτω» και θεωρεί πως ήταν η πιο «επαναστατική στιγμή στην μεταπολεμική κρίση».¹⁴⁶ Ωστόσο αν και υπήρχε η δυνατότητα για αυτό που περιγράφει ο Γουίλιαμς σε κάποιες επαρχιακές κυρίως περιοχές τα συνδικάτα και οι σοσιαλιστές εκεί στην ουσία έφταναν μέχρι τη ρύθμιση της κατανομής ώστε να ελαφρύνουν την τραγική κατάσταση στην οποία είχαν περιέλθει οι πιο φτωχές οικογένειες. Δε φαίνεται να είχαν καμία διάθεση να αναλάβουν χρέη πολιτικής διακυβέρνησης και εξουσίας. Επίσης φαίνεται πως υπήρχε έλλειψη συντονισμού μεταξύ των περιοχών ακόμα και στη προσπάθεια η κατανομή να γίνει μεταξύ τους.

Η κομμουνιστική ομάδα του “L’ Ordine Nuovo” στο Τορίνο αρχίζει να κατανοεί πως η πολιτική εξουσία αδυνατεί να περιορίσει τις εργατικές και αγροτικές κινητοποιήσεις. Έχει επέλθει βαθμιαία μια ρωγμή στο κράτος, μια κρίση την οποία το Σοσιαλιστικό Κόμμα έχει ευθύνη να αξιοποιήσει. Οι αντιδράσεις όμως του PSI και της CGL που από τη μια καθοδηγούν τους αγώνες και από την άλλη περιορίζονται στα οικονομικά αιτήματα και δε τα πολιτικοποιούσαν παρά τη

¹⁴³ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 71.

¹⁴⁴ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 11.

¹⁴⁵ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 71 και Franklin Hugh Adler, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism, The Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906-1934*, Cambridge University Press: Κέμπριτζ 1995, σελ. 171.

¹⁴⁶ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 71.

δηλωμένη προγραμματική θέση του Κόμματος να υλοποιήσει την “Εργατική Δημοκρατία” ξενίζει τους Τορινέζους επαναστάτες. Ο Γκράμισι και ο Τολιάτι θα γράψουν το καλοκαίρι ασκώντας κριτική στις νωχελικές αντιδράσεις της πλειοψηφίας του Κόμματος: «*Η φόρμουλα της “δικτατορίας του προλεταριάτου” πρέπει να σταματήσει να είναι μονάχα φόρμουλα και μια ευκαιρία για να επιδείξουμε την επαναστατική μας φρασεολογία. Όποιος εγκρίνει το σκοπό πρέπει να εγκρίνει και τα μέσα*».¹⁴⁷ Ωστόσο η CGL και το PSI επεδίωκαν μια ριζοσπαστική αλλά δημοκρατική λύση.

Προσανατολισμένες αρχικά στις αυξήσεις μισθών, στις τιμές των προϊόντων- ειδικά σε εκείνα που είχαν να κάνουν με τη σίτιση και τα είδη πρώτης ανάγκης- και την οκτάωρη εργασία οι ταραχές όχι απλά δε περιορίζονταν αλλά σταδιακά, κατά περιοχές, και παρά την υλοποίηση κάποιων αιτημάτων, οξύνονταν και άρχιζαν να προβάλλουν αιτήματα για περαιτέρω καλύτερευση των ορών ζωής. Ταυτόχρονα όλο και περισσότερο οι εργάτες και οι αγρότες που συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις εξέφραζαν είτε θεωρητικά αλλά ακόμα και με έμπρακτους υλικούς όρους την αλληλεγγύη τους προς τη νέα Σοβιετική Δημοκρατία. Στις 20-21 Ιούλη καλείται απεργία προς υποστήριξη του κράτους των Σοβιέτ στη Ρωσία και την Ουγγαρία στις οποίες είχαν επέμβει οι δυνάμεις της Αντάντ, ανάμεσα τους και η Ελλάδα. Η απεργία, που έχαιρε της υποστήριξης των μαζών, προκηρύχτηκε με κάλεσμα του Σοσιαλιστικού Κόμματος, και τη στήριξαν και οι δυνάμεις των αναρχικών. Η CGL ωστόσο αρνήθηκε να πολιτικοποιήσει τα αιτήματα και σε μια απροκάλυπτη συνεργασία της ηγεσίας του συνδικάτου με την κυβέρνηση Νίττι έβαλε η ίδια εμπόδια στο περιορισμό των επαναστατικών συναισθημάτων, λειτουργώντας πυροσβεστικά, ενώ και άλλα συνδικάτα, όπως οι εργαζόμενοι στους σιδηροδρόμους, αρνήθηκαν να συμμετάσχουν.¹⁴⁸

Ο πυρήνας του Τορίνο γύρω από την εφημερίδα “βράζει” το ίδιο έντονα με τους Ιταλούς εργάτες. Οι Ordinevisti αντιλαμβάνονταν ότι οι ομοιότητες Ρωσίας – Ιταλίας ήταν αρκετές. Υπήρχε πλειοψηφικό αγροτικό στοιχείο που ζητούσε αναδιανομή και αγροτική μεταρρύθμιση, περιοχές με φεουδαρχικές δομές και

¹⁴⁷ Αντόνιο Γκράμισι, “Εργατική Δημοκρατία”, *L’ Ordine Nuovo* Έτος 1^ο, α.φ. 7, 21/6/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 39.

¹⁴⁸ Gwyn A. Williams ό.π., σελ. 71, 110.

σχέσεις και μια εργατική τάξη μειοψηφική, η οποία όμως μεγάλωνε σταδιακά σε απόλυτο αριθμό και ποσοστό συγκεντρωμένη σε βιομηχανικά κέντρα και τις πιο σπουδαιές πόλεις. Όπως και η Ρωσία είχαν ανερχόμενη βιομηχανική παραγωγή και υπήρχε η αδυναμία του κράτους να επιβληθεί, αδυναμία που σταδιακά ενισχυόταν. Μάλιστα οι ίδιοι, είχαν την τύχη να μπορούν να παίξουν ενεργητικό ρόλο στις εξελίξεις καθώς βρίσκονταν στο σημαντικότερο βιομηχανικό κέντρο της χώρας. Όμως παρά τις ομοιότητες με τη Ρωσία οι διαφορές ήταν ταυτόχρονα τεράστιες. Ούτε το Σοσιαλιστικό Κόμμα, ούτε εκείνοι είχαν επεξεργαστεί ποτέ ένα πρόγραμμα που θα μπορούσε να δημιουργήσει μια συμμαχία αγροτών-εργατών όπως οι μπολσεβίκοι. Στις περιοχές του Νότου και σε αρκετές περιοχές του Βορρά οι αγρότες συσπειρώνονταν γύρω από τους καθολικούς, τους φιλελεύθερους ή λίγο πιο μετά από τους φασίστες. Επίσης το πιο βασικό ίσως είναι πως, σε αντίθεση με το μπολσεβίκο Κόμμα το οποίο δούλευε ενιαία, σταθερά και συγκεκριμένα, έχοντας καθορίσει τον στρατηγικό και προγραμματικό του προσανατολισμό, στο ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα δεν υπήρχε τέτοια ομοιομορφία. Ήδη από πριν τον πόλεμο δεν είχε λύσει βασικά θεωρητικά ζητήματα και δεν υπήρχε η ομοιογενοποίηση ιδεών και στόχων που υπήρχε στους μπολσεβίκους.

Ο Γκράμσι κατανοούσε πως το παιχνίδι με κορυφή και εμπροσθοφυλακή τα συνδικάτα ήταν χαμένο για την εργατική τάξη. Αλλά η Οκτωβριανή Επανάσταση του είχε δώσει μια εναλλακτική: τα Σοβιέτ. Σοβιέτ δεν υπήρχαν στην Ιταλία όμως στο Τορίνο υπήρχαν οι Εσωτερικές Επιτροπές. Οι Επιτροπές ήταν εργατικές δομές μέσα στο εργοστάσιο. Αποτελούνταν από απλούς εργάτες που δεν είχαν αποσπαστεί από τη δουλειά, δεν διαπραγματεύονταν με θεσμούς και δεν είχαν αποδεχτεί τους βασικούς άξονες της καπιταλιστικής οικονομίας όπως τα συνδικάτα, ούτε είχαν να κοιτάξουν την κοινοβουλευτική τους υπόσταση όπως το Κόμμα. Για το μόνο που είχαν να παλέψουν ήταν για μια κατάσταση που τους πίεζε. Οι Ordínovisti είδαν τις Επιτροπές ως μια τρομερή ευκαιρία. Το μεγαλύτερο αρνητικό τους ήταν πως οι εργάτες κοιτούσαν πρώτα το ψωμί τους, τη δουλειά τους και μετά την πολιτική και τη “δικτατορία του προλεταριάτου”. Εκεί έπρεπε να εστιάσει η δική τους παρέμβαση. Αν τα κατάφερναν θα είχαν μια σημαντική δύναμη κρούσης.

Έτσι λοιπόν η εφημερίδα από το καλοκαίρι βρίθει από αναφορές στο παράδειγμα των μπολσεβίκων, στα Σοβιέτ και στη λειτουργία τους. Ο Γκράμσι

αναδεικνύει το ζήτημα της μετατροπής των Εσωτερικών Επιτροπών σε Εργοστασιακά Συμβούλια στα οποία δίνει μια διάσταση όχι απλά συνδικαλιστικής δουλειάς και ελέγχου αλλά κυρίως πολιτικής. Τα ερμηνεύει όχι ως θεσμούς που έχουν μόνο έναν εποπτικό ρόλο για το αν εφαρμόζεται μια σύμβαση ή αν δίνονται σωστά και με βάση το νόμο τα ημερομίσθια και αν εφαρμόζεται το ωράριο εργασίας. Τα αναδεικνύει ως όργανα εξουσίας και διαχείρισης του εργοστασίου για το παρόν και κυρίως για το μέλλον, στη δικτατορία του προλεταριάτου, στην εποχή που θα διαχειρίζονται οι ίδιοι εργάτες το εργοστάσιο. Με αυτόν τον τρόπο ενώνει και δένει τα συνδικαλιστικά αιτήματα με έναν πολιτικό στόχο μέσα από αυτά τα Συμβούλια. Όπου υπάρχουν δηλαδή Εσωτερικές Επιτροπές πρέπει να αγωνίζονται όχι για να έχουν λόγο στο εργοστάσιο αλλά με σκοπό να έχουν το εργοστάσιο. Παράλληλα με αυτήν τη ρητορική οι Ordínovisti και ο Γκράμσι προσπαθούν να υπερκεράσουν το μεγαλύτερο εμπόδιο τους. Την πλειοψηφία της ηγεσίας της CGIL καθώς κατανοούν πως οι τελευταίοι δεν έχουν καμία διάθεση να πραγματοποιήσουν μια επανάσταση στην Ιταλία ακόμα και αν είχαν τη δυνατότητα.

Οι επιθέσεις λοιπόν απέναντι στα συνδικάτα, στις οποίες δίνεται θεωρητική τεκμηρίωση, αρχίζουν και αυτές να πληθαίνουν από τη μεριά των τορινέζων Σοσιαλιστών. Σε ένα τέτοιο χαρακτηριστικό άρθρο ο Γκράμσι αναφέρει:

«Οι παραδοσιακοί θεσμοί του κινήματος έγιναν ανίκανοι να χωρέσουν τόσο σφρίγος επαναστατικής ζωής. Η ίδια τους η μορφή είναι ακατάλληλη για τη χειραγώγηση των δυνάμεων που εισέρχονται στο συνειδητό ιστορικό προτσές. Αυτοί οι θεσμοί ωστόσο δεν έχουν πεθάνει ακόμη. Αφού γεννήθηκαν σα λειτουργία του ελεύθερου ανταγωνισμού θα συνεχίσουν να υπάρχουν μέχρι να εξαφανιστούν και τα τελευταία υπόλοιπα του ανταγωνισμού, μέχρι την πλήρη κατάργηση των τάξεων και των κομμάτων. [...] Δίπλα όμως σ' αυτούς τους θεσμούς θα προβάλλουν και θα αναπτυχθούν θεσμοί νέου τύπου[...] που θα αντικαταστήσουν το πρόσωπο του κεφαλαιοκράτη στις διευθυντικές λειτουργίες και στη βιομηχανική εξουσία και θα κάνουν πραγματικότητα την αυτονομία του παραγωγού στο εργοστάσιο. Θεσμοί ικανοί να επωμιστούν τη διευθυντική εξουσία

όλων των σχετικών λειτουργιών στο πολύπλοκο σύστημα σχέσεων παραγωγής και ανταλλαγής, λειτουργίες που συνδέουν μεταξύ τους τα διάφορα τμήματα ενός εργοστασίου ώστε να συγκροτούν μια στοιχειώδη οικονομική ενότητα, λειτουργίες που συνδέουν τις διάφορες δραστηριότητες της αγροτικής βιομηχανίας και λειτουργίες που με οριζόντιες και κάθετες δομές θα συγκροτούν το αρμονικό οικοδόμημα της εθνικής και διεθνούς οικονομίας απελευθερωμένο από την αποπνιχτική και παρασιτική τυραννία των ατομικών ιδιοκτητών».¹⁴⁹

Βαθιά επηρεασμένος από τον αντίκτυπο της Οκτωβριανής Επανάστασης και την εμπειρία των Σοβιέτ ο Γκράμσι άλλα και τα υπόλοιπα μέλη της κομμουνιστικής ομάδας στο Τορίνο είχαν ανοίξει το θέμα για τη δημιουργία πλατειών αντιπροσωπευτικών οργάνων στους χώρους δουλειάς. Στο άρθρο που έγραψε ο Αντόνιο Γκράμσι με τον Παλμίρο Τολιάτι στις 21 Ιούνη αναφέρουν παραφράζοντας το μπολσεβίκικο σύνθημα «Όλη η εξουσία στα Σοβιέτ»:

«Από σήμερα κιάλας, οι εργάτες θα έπρεπε να προχωρήσουν στη συγκρότηση πλατειών συνελεύσεων αντιπροσώπων, που θα έχουν εκλεγεί ανάμεσα στους καλύτερους και πιο συνειδητούς συντρόφους τους, κάτω από το σύνθημα: “Όλη η εξουσία του εργοστασίου στις εργοστασιακές επιτροπές”, που συντονίζεται με το σύνθημα: “Όλη η εξουσία του κράτους στα εργατικά και αγροτικά συμβούλια”».¹⁵⁰

Είναι η πρώτη αναφορά της ομάδας στα Εργοστασιακά Συμβούλια. Από το κομμάτι που παρατίθεται και που δεν προχωράει σε περαιτέρω ανάλυση από την πλευρά των σοσιαλιστών του Τορίνο εκείνο το μήνα προκύπτει ένα σημαντικό στοιχείο. Σε αντίθεση με την Εσωτερικές Επιτροπές, πολύ περισσότερο με τα συνδικάτα, τα Εργοστασιακά Συμβούλια θα ξεκινούσαν από όργανα διεύθυνσης του εργοστασίου με σκοπό να γίνουν όργανα διεύθυνσης του κράτους. Όχι πλέον του

¹⁴⁹ Αντόνιο Γκράμσι, “Η Κατάκτηση του Κράτους”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 9, 12/7/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 46-47.

¹⁵⁰ Αντόνιο Γκράμσι, “Εργατική Δημοκρατία”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 7, 21/6/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 37.

καπιταλιστικού αλλά του σοσιαλιστικού. Ένα όχημα για την κατάκτηση του κράτους και ταυτόχρονα ένας νέος τρόπος εξουσίας.

Πριν τελειώσει το καλοκαίρι και συγκεκριμένα στις αρχές Αυγούστου η Εσωτερική Επιτροπή που αποτελούνταν από ρεφορμιστικά μέλη της CGL στο εργοστάσιο της “*FIAT-Centro*” καθαιρείται από τους ίδιους τους εργαζομένους. Εκλέγεται νέα από τη συνέλευση του εργοστασίου. Στη σύνθεση της αναδεικνύονται νέοι μαχητικοί πρωτοπόροι εργαζόμενοι, επίσης μέλη του συνδικάτου, οι οποίοι διορίζονται πλέον, ως “*Τομεακή Επιτροπή*”.¹⁵¹

Το εργοστάσιο “*FIAT-Brevetti*” ακολουθεί το παράδειγμα της *Centro* εκλέγοντας 32 επιτρόπους (όλοι εγγεγραμμένα μέλη της FIOM) οι οποίοι αντιπροσώπευαν 11 διαφορετικούς τομείς του εργοστασίου.¹⁵² Και οι 2.000 εργάτες του εργοστασίου, με εξαίρεση τρία ή τέσσερα άτομα συμμετείχαν στις εκλογές.¹⁵³ Η μετεξέλιξη των Εσωτερικών Επιτροπών σε Τομεακές Επιτροπές των Εργοστασιακών Συμβουλίων έχει πάρει την πρώτη της μορφή και τις επόμενες βδομάδες θα επεκταθεί σε όλο το Τορίνο. Όπως δηλώνει ένας εργάτης του εργοστασίου στο “*L’Ordine Nuovo*” η συγκρότηση του Εργοστασιακού εκείνου Συμβουλίου και ο διορισμός των Επιτρόπων αποτελεί: «*Το πρώτο βήμα για την επανάσταση*»¹⁵⁴. Αυτό αν δεχτούμε πως δεν ήταν απλά μια προπαγανδιστική δήλωση της εφημερίδας για να δώσει την πολιτική κατεύθυνση που ήθελε ίσως αναδεικνύει και το επίπεδο αντίληψης και την υπό διαμόρφωση προοπτική για μια μερίδα της εργατικής τάξης της πόλης. Η ΚΕ του PSI εκείνη τη χρονική στιγμή ακόμα υποτιμούσε τη νέα κατάσταση που διαμορφωνόταν σε αυτά τα εργοστάσια.

Όπως και να έχει, η πρόκληση απέναντι στη CGL είναι σαφής. Στις 13/9/1919 το “*L’Ordine Nuovo*” ενημερώνει μέσω της συντακτικής του ομάδας για τη δημιουργία Τομεακών Επιτροπών στα εργοστάσια της “*FIAT-Centro*” και “*Brevetti*” και τον αντίκτυπο που είχε αυτή η εξέλιξη τόσο για τα υπόλοιπα εργοστάσια της

¹⁵¹ Γκουίντο Ρίτσι - Αλμπέρτο Λομπάρντο, “Το Ιταλικό Εργατικό Κίνημα την Εποχή του Κόκκινου Οκτώβρη”, *Διεθνής Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Τεύχος 7, (Ιούνης) 2017, σελ. 180.

¹⁵² Alastair Davidson, “Gramsci and the Factory Councils”, *Australian Left Review*, No. 46, (Μάρτιος-Απρίλιος), 1975, σελ. 35.

¹⁵³ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 114.

¹⁵⁴ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 35.

πόλης όσο και για τους εργοδότες, οι οποίοι, σύμφωνα πάντα με την εφημερίδα, εστίασαν με καχυποψία τα βλέμματα τους στο περιστατικό.¹⁵⁵ Η εφημερίδα όπως αναφέρει υπήρξε στήριγμα σε αυτή την εξέλιξη καθώς η πείρα των άλλων χωρών συλλέχθηκε στις σελίδες της και αναδείχτηκε μέσα από τα φύλλα της ακριβώς για να βοηθήσει την πρακτική δουλειά των εργαζομένων και: «Γι' αυτό και μπορέσαμε να συνεννοηθούμε τόσο γρήγορα, γι' αυτό και μπορέσαμε να περάσουμε από τη συζήτηση στην πραγματοποίηση τόσο γρήγορα».¹⁵⁶ Στο ίδιο άρθρο παρακάτω αναφέρεται: «Έχουμε φτάσει στο σημείο που αν θέλει η εργατική τάξη να μη λιποταχτήσει από την αποστολή της να ανοικοδομήσει, ό,τι έχει σχέση με τα δικά της ζητήματα και τη θέληση της, πρέπει να αρχίσει να οργανώνεται με τρόπο θετικό και κατάλληλο για το σκοπό που επιδιώκει».¹⁵⁷ Φανερά προκρίνεται σαν καλύτερο μέσο για το σκοπό αυτό όχι πλέον το συνδικάτο αλλά η μετεξέλιξη των Εσωτερικών Επιτροπών με τη συγκρότηση των Εργοστασιακών Συμβουλίων και των Τομεακών Επιτροπών.

Στο εργοστάσιο της Brevetti, που δημιουργήθηκε η Τομεακή Επιτροπή, από τους 2.000 εργάτες πολλοί ήταν υποστηρικτές του Σοσιαλιστικού Κόμματος αλλά ανάμεσα τους όπως επισημαίνει ο Γκράμσι δεν πρέπει να υπήρχαν πάνω από 3-4 που να ανήκαν στην πιο αριστερή τάση (εκείνη του Μπορτίγκα).¹⁵⁸ Όμως αντιλαμβανόταν πως με το Εργοστασιακό Συμβούλιο και την αμεσοδημοκρατία που το χαρακτήριζε καθώς και με την καθοδήγηση του κομμουνιστικού πυρήνα του Τορίνο οι συνειδήσεις μπορούσαν γρήγορα να ριζοσπαστικοποιηθούν. Αργότερα οι Ordipovisti θα επεξεργαστούν ένα πολύ πιο λεπτομερές σχέδιο λειτουργίας και συγκρότησης τους.

¹⁵⁵ Αντόνιο Γκράμσι, "Προς τους Τομεακούς Επιτρόπους των Εργοστασίων της FIAT-Centro και Brevetti", *Λ' Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 18, 13/9/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 68.

¹⁵⁶ Αντόνιο Γκράμσι, "Προς τους Τομεακούς Επιτρόπους των Εργοστασίων της FIAT-Centro και Brevetti", *Λ' Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 18, 13/9/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 68.

¹⁵⁷ Αντόνιο Γκράμσι, "Προς τους Τομεακούς Επιτρόπους των Εργοστασίων της FIAT-Centro και Brevetti", *Λ' Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 18, 13/9/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 69.

¹⁵⁸ Giuseppe Berta, "The Interregnum: Turin, Fiat and Industrial Conflict Between War and Fascism", *The Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917-1920* (Ed. Chris Wrigley), Λονδίνο 2002, σελ. 115-116.

Το φθινόπωρο το κίνημα των Συμβουλίων στο Τορίνο αρχίζει και δυναμώνει μέσα στα εργοστάσια αποδυναμώνοντας ταυτόχρονα τη θέση των εργατικών συνδικάτων. Τον Οκτώβρη η πρώτη συνάντηση των εκλεγμένων Επιτρόπων των Συμβουλίων αντιπροσώπευε 30.000 εργάτες.¹⁵⁹ Το “*L’ Ordine Nuovo*” σε αυτή τη φάση είχε πετύχει αυτό που ήθελε. Καθοδηγούσε ένα αρκετά μαζικό εργατικό κίνημα χωρίς η πλειοψηφία των Συμβουλίων και των εργατών από την αρχή να είναι υποστηρικτές του, ούτε καν υποστηρικτές των σοσιαλιστών απαραίτητα. Σταδιακά όμως η ομάδα επηρεάζει και φέρνει κοντά στο πρόγραμμα της όλο και περισσότερο αριθμό εργατών. Ο Γκράμσι μάλιστα οργανώνει το χειμώνα μια μορφή ιδεολογικών σχολών για να ενισχύσει στα μέλη των Εργοστασιακών Συμβουλίων τις απόψεις του για τις εργατικές δομές και για τη δικτατορία του προλεταριάτου. Η Fiom υποδέχεται κάπως διστακτικά τα Εργατικά Συμβούλια του Τορίνο. Βλέπει απρόθυμα το πείραμα των εργατών που σπάει τον κλασικό τρόπο σύνδεσης των εργατών με το κίνημα και μετακινεί τον προσανατολισμό της οργάνωσης μέσα στο εργοστάσιο δίνοντας φωνή και συμμετοχή στους μη συνδικαλισμένους εργάτες. Οι ηγέτες της Fiom και της CGL φοβήθηκαν αυτή τη νέα μορφή «*αναρχο-συνδικαλισμού*». Φοβήθηκαν ότι θα υπονομευόταν η πρωτοκαθεδρία των συνδικάτων.

Η ύπαιθρος

Όπως αναφέραμε και στην αρχή του κεφαλαίου οι αντιδράσεις του 1919 δεν περιορίζονταν μόνο στο Τορίνο και τις μεγάλες πόλεις. Στις αγροτικές περιοχές η εκμετάλλευση που βίωναν οι εργάτες γης και οι μικροκαλλιεργητές από τους μεγάλους γαιοκτήμονες και η δυσκολία επιβίωσης τους σε συνδυασμό με την άνοδο των τιμών δημιούργησε αντίστοιχες με τις πόλεις –ίσως και πιο έντονες- εκρηκτικές αντιδράσεις.

Μετά την καταστροφή του Καπορέττο το 1917¹⁶⁰ ιδιαίτερη ήταν η επιστράτευση αγροτών στο μέτωπο ενώ ήδη έδιναν το περισσότερο αίμα στον

¹⁵⁹ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 35.

¹⁶⁰ Μάχη του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου (24/10-19/11/1917) στην ομώνυμη περιοχή στα Αυστρο-ιταλικά σύνορα στην οποία ενεπλάκησαν ιταλικά στρατεύματα και στρατεύματα των Κεντρικών Δυνάμεων. Οι Ιταλοί παρότι είχαν διπλάσια αριθμητική υπεροχή έχασαν τη μάχη με τεράστιες απώλειες (10.000 νεκρούς, 265.000 αιχμαλώτους και 30.000 τραυματίες). Το αποτέλεσμα της μάχης

πόλεμο ώστε να μπορέσει η κυβέρνηση να τον συνεχίσει. Η εθνική επιστράτευση τους συνοδεύτηκε από υποσχέσεις για αγροτική μεταρρύθμιση μετά το τέλος του. Ωστόσο με τη λήξη των εχθροπραξιών λίγα έγιναν. Αντίθετα, μετά τον πόλεμο οι αγροτικές τιμές διπλασιάστηκαν ενώ οι βιομηχανικές τιμές τριπλασιάστηκαν την ώρα που η μαύρη αγορά άκμαζε και οι αγρότες πολεμούσαν ενάντια στην υπερχρέωση τους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το 1919 να υπάρξει μια έκρηξη αγροτικών κινητοποιήσεων. Σε αυτές πρωτοστατούσε το Λαϊκό Κόμμα (Partito Popolare Italiano - PPI)¹⁶¹ με την ανταγωνιστική προς τη CGL συνομοσπονδία του, τη CIL, και δευτερευόντως το PSI.¹⁶² Η συνδικαλιστική οργάνωση των καθολικών που ιδρύθηκε από την καθολική εκκλησία αριθμούσε 162.000 μέλη το 1918 και έφτασε το 1.000.000 το 1920. Το 80% των μελών του ήταν αγρότες και εργάτες γης.¹⁶³

Το Σεπτέμβριο του 1919 ψηφίστηκε από την κυβέρνηση η επίταξη και η παραχώρηση για καλλιέργεια σε εργάτες γης κάποιων ανεκμετάλλευτων κομματιών της υπαίθρου κάτω από την πίεση των μαζών που είχε αρχίσει να γίνεται ασφυκτική. Ωστόσο μέχρι και τον Απρίλη του 1920 μόλις 27.000 εκτάρια περίπου είχαν παραδοθεί. Οι κυβερνητικές υποσχέσεις υλοποιήθηκαν στην πράξη όχι από την κυβέρνηση αλλά από τους ίδιους τους αγρότες με απαλλοτριώσεις τις οποίες καθοδηγούσαν ιδίως στο Νότο τα καθολικά σωματεία, οργανώσεις βετεράνων πολέμου ακόμα και τοπικοί ιερείς. Και στο Βορρά και την Κεντρική Ιταλία τα

επέδρασε καταλυτικά στην ιταλική κοινωνία ενισχύοντας τόσο τις φωνές που ζητούσαν τον τερματισμό του πολέμου όσο και τις εθνικιστικές και φασιστικές δυνάμεις.

¹⁶¹ Το Λαϊκό Κόμμα (Partito Popolare Italiano) ιδρύθηκε μόλις τον Ιανουάριο του 1919. Πολύ γρήγορα κατάφερε να αποκτήσει επιρροή και οργανωτική δύναμη κυρίως στην αγροτική επαρχία. η κοινωνική βάση αποτελούνταν από μικροϊδιοκτήτες, μικροκαλλιεργητές και νοικοκυριά, τεχνίτες και αυτοαπασχολούμενους καθώς και μικρούς βιοτέχνες και επιχειρηματίες στις πόλεις. Στο ιδρυτικό του συνέδριο εξέφρασε τη θέληση του να ενώσει τις χριστιανικές ιδέες και ηθική με τα κοινωνικά κινήματα και να συμβιβάσει τα διαφορετικά συμφέροντα των κοινωνικών τάξεων. Προπαγάνδιζε την κοινωνική ειρήνη, πρωτοστάτησε ωστόσο στους αγώνες των αγροτών ειδικά το 1919 ακόμα και με βίαιες καταλήψεις γαιών. Ήταν η ολοκλήρωση μιας προσπάθειας που είχε ξεκινήσει η Καθολική Εκκλησία με τα καθολικά συνδικάτα στην αρχή του αιώνα προσπαθώντας εκτός των άλλων να περιορίσει και την αυξανόμενη επιρροή των Σοσιαλιστών. Όπως σημείωνε ο Γκράμσι: «Ο καθολικισμός με αυτήν την πράξη [ενν. την ίδρυση του Λαϊκού Κόμματος] δεν ανταγωνίζεται ούτε το φιλελευθερισμό, ούτε το κοσμικό κράτος, ανταγωνίζεται το σοσιαλισμό, στέκει στο ίδιο έδαφος με το σοσιαλισμό, απευθύνεται στις μάζες σα σοσιαλισμός». Αντόνιο Γκράμσι, "I Popolari", *L' Ordine Nuovo*, έτος 1^ο, α.φ. 16, 1/9/1919. Για περισσότερα σχετικά με την πολιτική διάσταση του Καθολικισμού βλέπε: *Political Catholicism in Europe 1918-1945*(Ed. Wolfram Kaiser-Helmut Wohnout), Routledge: Λονδίνο 2004 και πιο συγκεκριμένα για την Ιταλία το άρθρο: "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: The Popular Party in Italy" της Tiziana di Maio, σελ. 136-149.

¹⁶² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 10.

¹⁶³ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 73.

καθολικά σωματεία ενδυναμώθηκαν. Εκεί όμως οι μικροϊδιοκτήτες γης ήταν πολύ περισσότεροι από ότι στο Νότο μετά τον πόλεμο. Οι καταλήψεις και απαλλοτριώσεις γαιών επομένως ήταν πιο σπάνιες. Στην Εμίλια που η αγροτική παραγωγή αντιπροσώπευε μεγάλο μέρος της τοπικής οικονομίας και παράλληλα οι Σοσιαλιστές είχαν μεγαλύτερη δύναμη στους αγρότες, τα συνδικαλιστικά όργανα του PPI και το ίδιο το Λαϊκό Κόμμα αγκάλιασε τους πιο μεγάλους ιδιοκτήτες και τα μεσαία στρώματα έχοντας πιο περιορισμένη δράση.¹⁶⁴ Εκεί οι σοσιαλιστές και τα τοπικά Camere del Lavoro με την εποπτεία της CGL δημιουργούν ένα δικό τους σύστημα κατανομής των προϊόντων της αγροτικής παραγωγής και ελέγχου των τιμών ώστε να λύσουν το ζήτημα της επιβίωσης των αγροτών.

Σε άλλα μέρη το PPI καθοδηγεί πιο δυναμικά τις κινητοποιήσεις. Στην Κάτω Λομβαρδία ο αγροτικός ηγέτης του PPI, Γκουίντο Μιλιόλι πολεμούσε για κολεκτιβοποίηση της γης και για Αγροτικά Συμβούλια. Σε εκείνες τις περιοχές τα στελέχη τόσο των Σοσιαλιστών και πολύ περισσότερο του Λαϊκού Κόμματος κινητοποίησαν μάζες αγροτών ενάντια στους μεγάλους γαιοκτήμονες. Το Μάιο του 1919 εκθέσεις κοινοτικών αρχών μιλούσαν για έναν πραγματικά «ταξικό πόλεμο» μεταξύ αγροτών και τσιφλικάδων οι οποίοι καταγγέλλονταν ακόμα και από τον άμβωνα, έναν διαχρονικό σύμμαχό τους.¹⁶⁵ Ο Μιλιόλι, που έμεινε γνωστός με το προσωνύμιο “άσπρος μπολσεβίκος”, πάλευε για σοσιαλιστικές λύσεις.¹⁶⁶ «... Οι χωρικοί είναι η πρωτοπορία της συντριπτικής κίνησης η οποία όπως ένα κύμα ενός τσουνάμι πρέπει να ανατρέψει τα πάντα από τις Άλπεις στη θάλασσα. Τα όπλα είναι έτοιμα: τέσσερα χιλιάδες τουφέκια, τέσσερις χιλιάδες βόμβες, τέσσερις χιλιάδες μαχαίρια για να βυθιστούν στην σκληρή κοιλιά της αγροτικής μπουρζουαζίας. Θα κάνουμε τους αγρότες να τελειώσουν τον Ιούδα, θα τους κρεμάσουμε με τα πόδια τους ψηλά και τα κεφάλια τους κάτω στα δέντρα της γης μας».¹⁶⁷ Αυτά δήλωνε στην ημερήσια εφημερίδα “L’ Idea Nazionale” (Η Εθνική Ιδέα) αναδεικνύοντας την πολεμική προετοιμασία και τον τελικό στόχο που είχαν οι αγρότες που συσπειρώνε.

¹⁶⁴ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 72.

¹⁶⁵ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 72.

¹⁶⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 10.

¹⁶⁷ Giorgio Alberto Chiurco, *Storia della Rivoluzione Fascista*, (Τόμος 4), Vallecchi: Φλωρεντία, σελ. 170.

Ο Μιλιόλι υπήρξε ένας από τους πιο ενεργούς συνδικαλιστές του ΡΡΙ. Προπαγάνδιζε την ένωση και κοινή πάλη του χριστιανικού προλεταριάτου ενάντια στους αγροτικούς καπιταλιστές. Ήταν μια δυναμική φωνή, με λαϊκό έρεισμα, παρόλα αυτά μειοψηφική μέσα στο κόμμα του. Η κοινωνική βάση του Λαϊκού Κόμματος και τα συμφέροντα που εξέφραζε δε μπορούσαν να συμβιβάσουν προγραμματικά τις θέσεις του Μιλιόλι. Έτσι η πρόταση του στο συνέδριο του Κόμματος να σχηματίσουν στο Νότο που ήταν πιο ισχυροί αγροτικούς συνεταιρισμούς μαζί με το PSI απορρίπτεται με τεράστια πλειοψηφία και τον Ιούνιο του 1920 οι Καθολικοί μπαίνουν στη κυβέρνηση του Τζιολιτίτι και αναλαμβάνουν το υπουργείο Γεωργίας προσπαθώντας να αποσυμπιέσουν το κύμα εξεγέρσεων και αναρχίας που επικρατούσε στον αγροτικό κόσμο παραχωρώντας προσωρινή κατοχή εκτάσεων στο Νότο.¹⁶⁸ Συνολικά η γρήγορη ανάπτυξη του Λαϊκού Κόμματος και του συνδικάτου του την περίοδο 1919-1920 κατάφερε να αποσπάσει από τους σοσιαλιστές το μεγάλο όγκο των αγροτών, καθοριστικού ποσοτικά παράγοντα για τις όποιες επαναστατικές εξελίξεις. Το χωρίς συνοχή αγροτικό κίνημα απομακρύνθηκε από τις σοσιαλιστικές ιδέες. Η προσπάθεια πάντως του ΡΡΙ στην αγροτική κρίση να εκφράσει κάθε τάξη του αγροτικού πληθυσμού όπως επιδίωξε είναι σύνθετο ζήτημα που απαιτεί περαιτέρω διερεύνηση. Με σιγουριά ωστόσο μπορούμε να πούμε πως η προσπάθεια αυτή το ενέπλεξε σε αντιφάσεις τις οποίες θα εκμεταλλευτούν σύντομα οι φασίστες.

Το συνέδριο της Μπολόνια

Στις 5-8/10/1919 συγκαλείται το 16^ο Συνέδριο του ΡΡΙ στη Μπολόνια. Σε αυτό επισημοποιείται η απόφαση να ενταχθεί το Κόμμα στη Τρίτη Διεθνή διατηρώντας όμως τις διαφορετικές φράξιες και αρνούμενο να ακολουθήσει σε αυτό το ζήτημα τον όρο της Γ Διεθνούς για απαραίτητη ρήξη με τη ρεφορμιστική πτέρυγα.¹⁶⁹ Αυτή η άρνηση αν και δε θα μικρύνει οργανωτικά το Κόμμα ταυτόχρονα θα αποτελέσει ένα από τα βασικότερα προβλήματα του, όπως απέδειξαν τα γεγονότα.

¹⁶⁸ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 73.

¹⁶⁹ Είναι ζήτημα προς περαιτέρω, βαθύτερη διερεύνηση για ποιους λόγους η Διεθνής έκανε δεκτή την είσοδο του ΡΡΙ παρά το γεγονός ότι αυτό παραβίαζε έναν από τους πιο βασικούς από τους 21 όρους της που ήταν απαραίτητοι για να ενταχθεί ένα κόμμα σε αυτή.

Στο συνέδριο της Μπολόνια επιπλέον τέθηκαν σε ψηφοφορία τέσσερα σχέδια απόφασης. Οι κεντριστές του Σερράτι υπεραμύνθηκαν της θέσης που είχαν υποστηρίξει ήδη από το Σεπτέμβριο του προηγούμενου χρόνου για **άμεση εγκαθίδρυση μιας «ιταλικής σοσιαλιστικής σοβιετικής δημοκρατίας»**, τη συμμετοχή στις εκλογές και με έναν μηχανιστικό ντετερμινισμό το αναπόφευκτο της σοσιαλιστικής κατάληξης από την ίδια την κατάσταση περισσότερο και λιγότερο από τη δράση του Κόμματος. Το δεύτερο σχέδιο του Λατσάρι έθετε τον ίδιο στόχο περιοριζόμενο όμως μόνο σε νόμιμους τρόπους πάλης. Ο Τουράτι κατέθεσε το τρίτο σχέδιο. Απέρριπτε το ρωσικό παράδειγμα και έθετε ως άμεσο καθήκον την πάλη για τη βελτίωση των οικονομικών όρων ζωής και το σοσιαλισμό σαν τελικό, αλλά μακρινό, μελλοντικό στόχο. Ο στόχος αυτός πρώτα και κύρια θα επιτυγχανόταν με διείσδυση στο κράτος και βαθμιαίες αλλαγές, μεγαλύτερη εκλογική εκπροσώπηση και επιτυχημένες κοινοβουλευτικές τακτικές. Το τέταρτο σχέδιο ήταν εκείνο του Μπορτίγκα που όπως και οι κεντριστές έθετε ως άμεσα επιτεύξιμο στόχο τη σοσιαλιστική δημοκρατία αλλά σε αντίθεση με αυτούς δε τη θεωρούσε αναπόφευκτη και σίγουρη χωρίς ενεργή και στοχευμένη επαναστατική πάλη από ένα ισχυρό Κόμμα, ενώ απέρριπτε κάθε συμμετοχή στις εκλογές με την αιτιολογία ότι αποτελούσαν αστικό θεσμό που αφομοίωνε την επαναστατική πάλη του Κόμματος. Ζητούσε τη διαγραφή των ρεφορμιστών στην οποία οι άλλες πλευρές, ειδικά του Σερράτι, αντιτάσσονταν σθεναρά.

Ύστερα από εξαντλητική και ουσιαστική συζήτηση η ομάδα του Σερράτι κατακτά την πλειοψηφία του Κόμματος που μέχρι τότε την είχε η τάση του Τουράτι. Ο Τάσκα αντιπροσωπεύει την ομάδα του “*L’ Ordine Nuovo*” στο Συνέδριο και συντάσσεται με την γραμμή του Σερράτι.¹⁷⁰ Ο Μπορτίγκα μειοψηφεί. Όμως είναι ενδιαφέρον ότι οι περισσότεροι που στήριξαν την πρόταση του προέρχονται από δυο από τις πιο σοβαρές εστίες ταραχών και κινητοποιήσεων. Μία αγροτική και μία

¹⁷⁰ Ο Τάσκα ήταν ο πιο “δεξιός” από την ομάδα του “*Ordine Nuovo*” αλλά παράλληλα και ο πιο πεπειραμένος και αυτός που είχε το μεγαλύτερο κύρος. Ελάχιστα ακούγονται στο συνέδριο για τα Εργοστασιακά Συμβούλια της πόλης. Μάλιστα όσα ακούγονται προέρχονται από σοσιαλιστές της τάσης του Μπορτίγκα και όχι από τον Τάσκα ο οποίος εκφράζει έντονα τις διαφωνίες του στην υπόλοιπη συντακτική ομάδα του “*L’ Ordine Nuovo*” για αυτά.

εργατική. Την Καμπάνια και το Τορίνο.¹⁷¹ Η φράξια του Μπορτίγκα πειθαρχεί στην απόφαση του συνεδρίου σταματώντας να αρθρογραφεί στην εφημερίδα “*Il Soviet*” υπέρ της αποχής και βοηθάει το Κόμμα στις εκλογές του επόμενου μήνα. Ταυτόχρονα όμως, για να πολεμήσει τους ρεφορμιστές, στρέφεται στη στήριξη του κινήματος των Εργοστασιακών Συμβουλιών μαζί με την ομάδα του Τορίνο, συνεχίζοντας να τους ασκεί κριτική ωστόσο και δίνοντας προτεραιότητα στην ισχυροποίηση του Κόμματος.¹⁷² Όλη πλέον η αριστερή μερίδα του Κόμματος ενωμένη στηρίζει την καινούρια μορφή πάλης των εργατών της πρωτεύουσας του Πεδεμοντίου.

Κάτω από την καθοδήγηση του πυρήνα των σοσιαλιστών υπάρχει γρήγορη πολιτικοποίηση των αιτημάτων στο Τορίνο. Είναι χαρακτηριστικό πως οι μεταλλουργοί θα συμμετάσχουν μαζικά σε εβδομαδιαία απεργία, 17-23 Νοεμβρίου καθώς οι εργοδότες είχαν επιβάλει στους εργάτες του κλάδου χρηματική ποινή για την εγκατάλειψη των θέσεων εργασίας τους την 7^η του μηνός με σκοπό να γιορτάσουν την επέτειο του δύο χρόνων της Οκτωβριανής Επανάστασης. Με βάση τις συμβάσεις που είχαν κατακτήσει οι συνδικαλιστικές τους οργανώσεις τους τελευταίους μήνες οι εργάτες είχαν δικαίωμα να κάνουν τέτοιου είδους κινητοποίηση, πράγμα το οποίο τους το αναγνώρισαν κάποιοι εργοδότες. Όμως μια μερίδα τους με προεξέχοντα τον Τζίνο Ολιβέτι, μέλος της “*Ένωσης των Βιομηχάνων*” έστειλε εγκύκλιο στους επιχειρηματίες που πρότεινε τις ποινές. Αρνήθηκε στους εργάτες την αποχή από την εργασία για πολιτικούς και όχι οικονομικούς λόγους. Οι ποινές τελικά δεν εφαρμόζονται. Η απεργία αυτή και το αποτέλεσμα των εθνικών εκλογών (16/11) αποτελούν δυο σχεδόν ταυτόχρονα γεγονότα που επιβεβαιώνουν τη σημαντική αύξηση της επιρροής των επαναστατών Σοσιαλιστών και μια αλλαγή στο συσχετισμό δυνάμεων.

Οι εκλογές του 1919 και η ήττα των επαναστάσεων στην Ευρώπη

Στις εκλογές του Φθινοπώρου οι σοσιαλιστές αναδεικνύονται πρώτο κόμμα με όχημα την εκλογική τακτική και προπαγάνδα της πλειοψηφίας του

¹⁷¹ Γκουίντο Ρίτσι - Αλμπέρτο Λομπάρντο, ό.π., σελ. 174-175 και Geoff Eley, ό.π., σελ. 299 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 82-83, 146

¹⁷² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 121 και Amadeo Bordiga, Αλληλογραφία προς την Κεντρική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς, 11/1/1920, Marxists Internet Archive.

Κόμματος(Σερράτι) με προμετωπίδα ένα κομμουνιστικό πρόγραμμα υπέρ της δικτατορίας του προλεταριάτου και της δημιουργίας ιταλικών Σοβιέτ. Το PSI συγκέντρωσε το 32,28% (1.834.000 ψήφους) και εξέλεξε 156 βουλευτές περίπου το 1/3 των βουλευτών όλου του κοινοβουλίου. Δεύτερο κόμμα έρχεται το Λαϊκό Κόμμα με 20,5% και 100 έδρες που επίσης είχε πρωτοστατήσει στις κινητοποιήσεις της υπαίθρου και συμμετείχε για πρώτη φορά στις εκλογές.¹⁷³ Οι καθολικοί αρνούνταν κάθε συνεργασία τόσο με τους “άθεους” σοσιαλιστές όσο και με τα παλιά κόμματα. Αντίστοιχα και οι σοσιαλιστές.¹⁷⁴ Έτσι τα δυο μεγαλύτερα μαζικά κόμματα δεν συνεργάστηκαν για να φτιάξουν κυβέρνηση. Τα παλιά φιλελεύθερα αστικά κόμματα δημιουργούν κυβέρνηση μειοψηφίας.¹⁷⁵ Μολαταύτα, η νίκη των σοσιαλιστών στις εκλογές τους 1919 παρέλυσε ακόμα περισσότερο την κεντρική κυβερνητική εξουσία.

Σε άρθρο τους οι Γκράμισι και Τολιάτι το καλοκαίρι πριν από τις εκλογές αναφέρουν χαρακτηριστικά: *«Τα σύνορα του κύρους του Κόμματος πλαταίνουν καθημερινά, φθάνουν να αγγίζουν και λαϊκά στρώματα απλησίαστα μέχρι τώρα. Τα κάνουν να συμφωνήσουν και δημιουργούν σε αυτά την επιθυμία να δουλέψουν για τον ερχομό του κομμουνισμού. Το κύρος του κόμματος αγγίζει ομάδες και άτομα που μέχρι τώρα απουσίαζαν από τον πολιτικό αγώνα»*. Το αποτέλεσμα των εκλογών θα επιβεβαιώσει τα λεγόμενα τους. Ωστόσο οι δυο τους αναγνωρίζουν τις αδυναμίες του PSI. Κατανοούν πως σε εκείνες τις συνθήκες το κύρος δεν είναι αρκετό και θέτουν τα νέα καθήκοντα με το στόχο να επιδιώξει το Κόμμα να δώσει:

«μορφή και μια σταθερή πειθαρχία σ’ αυτές τις αναρχούμενες και χαοτικές δυνάμεις, να τις απορροφήσουμε και να δημιουργήσουμε για την προλεταριακή και μισοπρολεταριακή τάξη μιαν οργανωμένη κοινωνία όπου:

¹⁷³ Ένα ενδιαφέρον ακόμα στοιχείο που λέει πολλά για το τέλος εποχής του προηγούμενου πολιτικού προσωπικού είναι πως τα 2/3 του σώματος άλλαξαν ενώ 304 από τις 508 έδρες τις κατέλαβαν πρόσωπα που εκλέγονταν για πρώτη φορά: Roberto Vivarelli, “Revolution and Reaction in Italy 1918-1922”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, (Φθινόπωρο) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία, σελ. 243.

¹⁷⁴ Μερίδα των δεξιών σοσιαλιστών ήθελε να σχηματιστεί κυβέρνηση με το Λαϊκό Κόμμα, ωστόσο μειοψήφησε συντριπτικά. Έλεγε η ρεφορμίστρια Άννα Κουλισιόφ σε μια από τις πιο χαρακτηριστικές προτάσεις της που φωτίζουν ακριβώς τη σκέψη και τις ιδέες εκείνης της τάσης: *«Αν δε σχηματίσουν συνασπισμό σοσιαλιστές-καθολικοί θα υπάρξει δικτατορία, είτε προλεταριακή, είτε στρατιωτική, πράγμα το οποίο θα είναι καταστροφικό για τη χώρα»* στο: Angelo Ventura, ό.π., σελ. 59. Η υπογράμμιση δική μου.

¹⁷⁵ Στάνλεϋ Πέιν, ό.π., σελ. 138-139 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 83 και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 10, 25 και Roberto Vivarelli, ό.π., σελ. 244.

θα αυτό-διαπαιδαγωγείται, θα αξιοποιεί τις εμπειρίες της και θα αποχτά μια υπεύθυνη συνείδηση των καθηκόντων που επωμίζονται όσες τάξεις φτάνουν στην εξουσία του κράτους».¹⁷⁶

Μετά τις εκλογές του Νοέμβρη και τα αποτελέσματα ο Γκράμσι θα γράψει:

«Στο χώρο της πολιτικής η τάξη των Ιταλών παραγωγών, που δεν κατέχουν τα μέσα εργασίας τους και τα μέσα παραγωγής και ανταλλαγής του εθνικού οικονομικού μηχανισμού, κατάφερε να πραγματοποιήσει μια τέτοια συγκέντρωση δυνάμεων που βάζει τέρμα στη λειτουργικότητα του Κοινοβουλίου σα βάση της κρατικής εξουσίας και σα συστατική μορφή της πολιτικής διακυβέρνησης».

Θεωρεί ότι δόθηκε χτύπημα στο μηχανισμό του κράτους ο οποίος εξαπατά μέσω των εκλογών και τις εναλλαγές των κυβερνήσεων τη μάζα του πληθυσμού.¹⁷⁷ Με τις εκλογές του Νοεμβρίου η ομάδα των Ordinevisti πιστεύει, όχι άδικα, πως η κεντρική εξουσία, ως αντανάκλαση της οικονομικής εξουσίας, αποδυναμώθηκε περισσότερο. Αντίθετα όλο και περισσότερο αναπτύσσονταν οι νέες δομές μέσα στα εργοστάσια και σε μια σειρά από περιοχές στην ύπαιθρο. Εκεί το Κόμμα και τα συνδικάτα, μαζί με τους Καθολικούς, είχαν τον πρώτο λόγο και σε ορισμένες περιπτώσεις ήταν το ίδιο ισχυρά με τις τοπικές αρχές. Γι' αυτό και έπρεπε κατά την άποψη τους πιο αποφασιστικά να συνεχιστεί με κατοχύρωση των κατακτήσεων που είχαν αποσπαστεί από μια ιεραρχία *«οικονομικών και πολιτικών θεσμών που θα αποκορυφωθούν με την ίδρυση του κράτους των εργατών και αγροτών, με το σχηματισμό της κυβέρνησης εργατών και αγροτών [...] Το άμεσα συγκεκριμένο πρόβλημα του Σοσιαλιστικού Κόμματος είναι κατά συνέπεια το πρόβλημα της εξουσίας».*¹⁷⁸

Αναδεικνύουν την ανάγκη να φτιαχτούν νέοι θεσμοί στο πρότυπο της Ρωσίας που θα υπερβούν τον αστικό κοινοβουλευτισμό που αποτελεί έκφραση της κυριαρχίας της αστικής τάξης και που οργανώθηκε σύμφωνα με την *«τελεολογία*

¹⁷⁶ Αντόνιο Γκράμσι-Παλμίρο Τολιάτι, "Εργατική Δημοκρατία", Avanti (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 1^ο, α.φ. 7, 21/6/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 36.

¹⁷⁷ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόβλημα της Εξουσίας", L' Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 28, 22/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 107, 109.

¹⁷⁸ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόβλημα της Εξουσίας", L' Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 28, 22/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 110, 112. Η υπογράμμιση δική μου.

του ελεύθερου ανταγωνισμού». Αυτούς τους θεσμούς βλέπουν με τα Εργοστασιακά Συμβούλια που μπορούν να ενσαρκώσουν «τόσο τη κυβέρνηση της βιομηχανικής εξουσίας όσο και την κυβέρνηση της πολιτικής εξουσίας». ¹⁷⁹

Ωστόσο ο Τουράτι είχε διαφορετική άποψη. Για αυτόν το κοινοβούλιο σε σχέση με τα Σοβιέτ όπως έλεγε χαρακτηριστικά ήταν «όπως η πόλη σε σχέση με τη βαρβαρική ορδή» αναδεικνύοντας με εμφανή τρόπο την προτίμηση του για τις κοινοβουλευτικές διαδικασίες. Ο Γκράμσι επιτιθέμενος στις απόψεις του Τουράτι και στην κοινοβουλευτική του προσήλωση η οποία δεν ταίριαζε σε κάποιον που ήθελε να αυτοχαρακτηρίζεται σοσιαλιστής έγραφε: «Από αυτήν τη λαθραία αντίληψη του ιστορικού γίνεσθαι, από την μακρόχρονη πραχτική του συμβιβασμού κι από μια ταχτική “βλακωδώς” κοινοβουλευτική, γεννιέται η σημερινή φόρμουλα για την «κατάκτηση του κράτους»». ¹⁸⁰

Με τις εκλογές του 1919 η αστική τάξη κατανοεί το πρόβλημα σε όλη του την έκταση. Και έχει μεγάλο. Όμως και το σοσιαλιστικό κίνημα δεν κατάφερε με την εκλογική του νίκη να ενισχύσει ουσιαστικά τη θέση του στην ιταλική πολιτική σκηνή και να γίνει πρωταγωνιστής των εξελίξεων. Ή μάλλον, για να μιλήσουμε πιο ορθά, η εκλογική αυτή νίκη έφερε μεγαλύτερη σύγκρουση απόψεων μέσα στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο για το πώς το Κόμμα θα γίνει ακριβώς πρωταγωνιστής. Όπως φάνηκε και παραπάνω, από τα αποσπάσματα που παραθέσαμε, στη μια μερίδα την πιο επαναστατική που εξέφραζε ο Μπορτίγκα και ο κομμουνιστικός κύκλος του Τορίνο το αποτέλεσμα των εκλογών μπορούσε να χρησιμεύσει ως όπλο για την περαιτέρω αποσταθεροποίηση του κράτους και την μεγαλύτερη αδυναμία των ιδιοκτητριών τάξεων να διοικήσουν και να επιβάλλουν τη θέληση τους.

«Η επαναστατική πρωτοπορία με τα δικά της μέσα και τρόπους είναι απαραίτητο να δημιουργήσει τους υλικούς και πνευματικούς όρους με τους οποίους η ιδιοκτήτρια τάξη δε θα μπορεί πλέον να διοικεί ειρηνικά τις πλατιές μάζες του πληθυσμού οι οποίες βρίσκονται κάτω από την επιρροή και τη πειθαρχία του Κόμματος, να τρομοκρατεί τις

¹⁷⁹ Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόβλημα της Εξουσίας”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 28, 22/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 112.

¹⁸⁰ Αντόνιο Γκράμσι, “Η Κατάκτηση του Κράτους”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 9, 12/7/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 45.

πλατιές μάζες με τυφλά χτυπήματα, οδηγώντας τες στην εξέγερση. Σήμερα μπορούμε να επιδιώκουμε αυτόν το στόχο μόνο μέσα από την κοινοβουλευτική δραστηριότητα, ως μια δραστηριότητα η οποία στοχεύει στην αποδιοργάνωση του κοινοβουλίου, το ξεσκέπασμα της δημοκρατικής μάσκας και φανέρωση του άτιμου προσώπου της αστικής δικτατορίας, αποκαλύπτοντας όλη της τη φρίκη και την αποκρουστική της ασχήμια[.] Είναι απαραίτητο (ενν. από την κοινοβουλευτική δραστηριότητα) να βαθύνει η ρήξη των τάξεων, είναι απαραίτητο η αστική τάξη να δείξει την απόλυτη ανικανότητα να ικανοποιεί τις ανάγκες των μαζών, είναι απαραίτητο οι τελευταίες να πεισθούν από την πείρα τους ότι υπάρχει ένα οξύ και ανελέητο δίλημμα».¹⁸¹

Από την άλλη το αποτέλεσμα αύξησε τις αυταπάτες στους ρεφορμιστές ότι αλλαγές μέσα από δημοκρατικό πρόγραμμα μέσα στο νόμιμο πλαίσιο ήταν εφικτές.

Η εφημερίδα *“La Stampa”* η οποία συνδέεται όχι μόνο ιδεολογικά αλλά και ιδιοκτησιακά με την οικογένεια Ανιέλι κάτω από την πίεση των εξελίξεων προκρίνει κυβέρνηση συνεργασίας με τον Τζιολίττι, το Λαϊκό Κόμμα και την τάση του Σοσιαλιστικού Κόμματος του Τουράτι που έχει εμπιστοσύνη στους κοινοβουλευτικούς θεσμούς.

Μετά και τα αποτελέσματα των εκλογών το δίλημμα της επανάστασης μπαίνει πλέον ανοιχτά. Περισσότερο ως ευχή βέβαια για τα κατώτερα στρώματα και ως κατάρα για τις ελίτ παρά ως απτή πραγματικότητα. Τόσο η CGL όσο και το PSI οι δυο θεσμοί δηλαδή που μπορούσαν να μπουν επικεφαλής μιας τέτοιας κατάστασης επιζητούσαν το 1919 πολιτική λύση στο αδιέξοδο. Η κυριαρχία των ρεφορμιστών και η μη θέληση τους να οξύνουν μια κατάσταση πέρα από την ικανοποίηση των οικονομικών αιτημάτων βρήκε και θεωρητική τεκμηρίωση. Η αποτυχία των εγχειρημάτων στην Βαυαρία και την Ουγγαρία, η οικονομική ασφυξία και η έλλειψη σε πρώτες ύλες ενίσχυσαν το οπλοστάσιο των επιχειρημάτων των ρεφορμιστών ιδιαίτερα στα συνδικάτα ότι μια επανάσταση στα πρότυπα της ρωσικής θα ήταν

¹⁸¹ Ανυπόγραφο, “I rivoluzionari e le elezioni” (Οι επαναστάτες και οι εκλογές), *L’Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 41, 15/9/1919.

δύσκολη έως ακατόρθωτη. Το απαραίτητο ριζοσπαστικό βήμα γι' αυτούς, ήταν η Συντακτική Συνέλευση.¹⁸² Έτσι στην ουσία δεν ισχύει η άποψη του Γουίλιαμς που παραθέσαμε στην αρχή του κεφαλαίου ότι η Συντακτική Συνέλευση οδηγούσε στη δικτατορία του προλεταριάτου. Αντίθετα, μέσω αυτής πρακτικά έβαζαν σε δεύτερη μοίρα το ζήτημα της επαναστατικής ανατροπής παρά τις ρητορικές αναφορές των κεντριστών και του Σερράτι στο σοσιαλιστικό μέλλον. Η πιο δεξιά μερίδα του Κόμματος μάλιστα δεν αντιλαμβάνεται ούτε τη χρησιμότητα της Συντακτικής Συνέλευσης και σχεδιάζει ένα πρόγραμμα μεταρρυθμίσεων που θα βελτίωναν σταδιακά τη διαβίωση της εργατικής τάξης και θα ενδυνάμωναν το ρόλο αυτής και των επίσημων συνδικάτων της. Η καθολική ψηφοφορία ήταν το μέσο. Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1919 τους ενίσχυσε την πεποίθηση αυτή.

Η ομάδα του Σερράτι βρισκόταν όλο και πιο πολύ σε ένα κρίσιμο σταυροδρόμι. Είχε την κομματική πλειοψηφία όμως πελαγοδρομούσε. Με βάση την απόφαση που είχε ψηφιστεί στο συνέδριο και την είχε συντάξει εκείνη: *«Η βίαιη κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας εκ μέρους των εργατών θα σηματοδοτήσει το πέρασμα της πολιτικής εξουσίας από την αστική τάξη στην προλεταριακή τάξη, εγκαθιστώντας έτσι το μεταβατικό καθεστώς της δικτατορίας του προλεταριάτου»*.¹⁸³ Σε εκείνη τη χρονική στιγμή όμως ο Σερράτι άρχισε να γέρνει προς τα δεξιά. Η αρθρογραφία του *“Avanti”*, στην οποία ο Σερράτι είναι αρχισυντάκτης, σταδιακά αναδεικνύει και αυτή λίγο πολύ πως η Ιταλία ως νικήτρια του πολέμου δε μπορεί να ακολουθήσει το δρόμο που ακολούθησε η Γερμανία ή η Ρωσία και θεωρούσε πως το κοινοβούλιο ή η Συντακτική Συνέλευση πρέπει να αποτελέσουν τα οχήματα.¹⁸⁴ Ταυτόχρονα το *“Avanti”* αρχίζει τις πρώτες επιθέσεις του στα Εργοστασιακά Συμβούλια κατηγορώντας τα για αναρχο-συνδικαλιστικές τακτικές, για στενό οικονομισμό και κορπορατισμό. Σε ένα πολύ σημαντικό έγγραφο που παραθέτει ο Μάρτιν Κλάρκ από το αρχείο του Υπουργείου Εσωτερικών, μια αστυνομική αναφορά, αναδεικνύει εν μέρει τη σκέψη του Σερράτι την εποχή εκείνη. Η αναφορά επισημαίνει ότι ο Σερράτι από τη μια πιστεύει ότι ένας μετασχηματισμός της κοινωνίας είναι στο προσκήνιο και μπορεί να έρθει μόνο

¹⁸² Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 77.

¹⁸³ Στάνλεϋ Πέιν, ό.π., σελ. 139.

¹⁸⁴ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 78.

μέσα από μια εξέγερση στην οποία καθοριστικό ρόλο θα παίξουν τα μεσαία στρώματα και ο στρατός που έχει ήδη μια στοιχειώδης οργάνωση. Οι επαναστατικές τάσεις στην Ιταλία για αυτόν ήταν διευρυμένες αλλά καθόλου καλά οργανωμένες και αυτό ήταν το κύριο καθήκον του PSI. Δεν ήταν ωστόσο ιδιαίτερα αισιόδοξος καθώς με εξαίρεση μερικά «μεγάλα κέντρα στη Βόρεια Ιταλία, κάποιες περιοχές γύρω από τη Μπολόνια, και τη Μαρτσία, οπουδήποτε αλλού δεν υπάρχει καμία ικανότητα να πραγματοποιηθεί η οποιαδήποτε συλλογική οργανωμένη δράση».¹⁸⁵ Ο Σερράτι από τη μία θεωρούσε πως πρέπει να προσανατολιστεί η δράση στο κοινοβούλιο και τη Συντακτική Συνέλευση και από την άλλη αυτοαναιρούνταν λέγοντας ότι ο μετασχηματισμός της κοινωνίας μπορεί να επιτευχθεί μόνο μέσα από την εξέγερση. Σωστά εντόπιζε την επαναστατική θέληση των μαζών και την παράλληλη έλλειψη οργάνωσης τους, για την πρακτική υλοποίησή της, δεν αναγνώριζε όμως πως το Κόμμα του είχε το σημαντικότερο μερίδιο ευθύνης για αυτήν την έλλειψη. Έδινε ιδιαίτερο βάρος για την επιτυχία της επανάστασης στο στρατό και στα μεσαία στρώματα που τα θεωρούσε πειθαρχημένα και καλά οργανωμένα υποτιμώντας τη δυνατότητα της εργατικής τάξης να παίξει καταλυτικό ρόλο τη στιγμή μάλιστα που εκείνη ήταν, μαζί με τους φτωχούς αγρότες, που ανέπτυσσε το 1919 τη βασική κινηματική δράση.

Η ήττα όμως στην Ουγγαρία και τη Βαυαρία πείθει και την άλλη πλευρά για τα εντελώς αντίθετα από την τάση των ρεφορμιστών και των κεντριστών. Οι σοσιαλιστές του Τορίνο αντλούν συμπεράσματα από το ρόλο που έπαιξαν τα συνδικάτα στην περίπτωση της Ουγγαρίας τα οποία τα θεωρούν υπαίτια μαζί και με άλλους παράγοντες για την πτώση της σοσιαλιστικής δημοκρατίας της Ουγγαρίας. Όπως και οι Ιταλοί, οι Ούγγροι συνδικαλιστικοί ηγέτες έδιναν όλη την ενεργητικότητα τους για την υπογραφή καλύτερων όρων δουλειάς και συμβάσεων εργασίας περιμένοντας τη διεθνή επανάσταση για την οποία θεωρούσαν ότι οι συνθήκες της Ουγγαρίας δεν ήταν ακόμα κατάλληλες.¹⁸⁶ Η γραμμή και η δράση των ουγγρικών συνδικάτων είχε αρκετά κοινά με τα ιταλικά, καθώς ελέγχονταν από

¹⁸⁵ Martin N. Clark, *The Failure of Revolution in Italy, 1919-1920*, University of Reading 1973, σελ. 13.

¹⁸⁶ Για περισσότερα βλέπε: Αντόνιο Γκράμισι, "Τα Συνδικάτα και η Δικτατορία", *L'Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 23, 25/10/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 81-88.

συνδικαλιστικούς γραφειοκράτες, παλιούς ειδικευμένους εργάτες που για χρόνια είχαν μείνει έξω από την παραγωγή και είχαν χάσει κάθε σύνδεση με την εργατική τάξη ενώ παράλληλα είχαν αποσπάσει τα οικονομικά τους συμφέροντα από τα συμφέροντα της τάξης την οποία συνδικαλιστικά εκπροσωπούσαν. Στην ουσία όχι απλά δε βοηθούσαν στην οικοδόμηση της σοσιαλιστικής κοινωνίας αλλά τις έβαζαν εμπόδια και θεωρούσαν τους εργάτες ανίκανους να την οικοδομήσουν.

Οι επαναστάτες του Τορίνο αντιλαμβάνονται όλο και περισσότερο ότι ο ρόλος και η επιρροή των συνδικάτων έπρεπε να περιοριστεί μέσα στη φωτιά που είχε αρχίσει να θεριεύει, αλλιώς θα έπαιζαν τον ίδιο ρόλο που έπαιξαν στην Ουγγαρία: *«Τα συνδικάτα τείνουν να ενσαρκώσουν τη θεωρία(!) και την ταχτική του ρεφορμιστικού οπορτουνισμού και να καταστούν εθνικοί μονάχα οργανισμοί»*. Κάνοντας μια ανάλυση της σημασίας των συνδικάτων στους οικονομικούς αγώνες της εργατικής τάξης η εφημερίδα καταλήγει πως:

*«Με όλα τα αποτελέσματα, όλοι οι θρίαμβοι της συνδικαλιστικής δραστηριότητας βασίζονται σε ξεπερασμένες πια βάσεις: η αρχή της ατομικής ιδιοκτησίας παραμένει ανέπαφη και ισχυρή και το καθεστώς της καπιταλιστικής παραγωγής καθώς και η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο παραμένουν άθικτες και μάλιστα συγκροτούνται νέες μορφές. Η μέρα των οκτώ ωρών, η αύξηση του μισθού και τα ευεργετήματα της κοινωνικής νομοθεσίας δεν θίγουν τα κέρδη τους.[...] έτσι η συνδικαλιστική δράση αποκαλύπτεται **απόλυτα ανίκανη να ξεπεράσει με την εξουσία της και τα μέσα της την καπιταλιστική κοινωνία και αποκαλύπτεται ανίκανη να οδηγήσει το προλεταριάτο στη χειραφέτηση του, [...] πράγμα που ήταν αρχικά η πρόθεση της**».¹⁸⁷*

Οι Ordinovisti επιτίθενται στα συνδικάτα λέγοντας ότι απέτυχαν να παίξουν το ρόλο που διατίθενται ότι ήθελαν να παίξουν. Να εκπαιδεύσουν δηλαδή τους εργάτες στη διεύθυνση της βιομηχανίας. Και αυτό γιατί όπως υποστηρίζουν οι εκλογές των συνδικαλιστών στα συνδικαλιστικά αξιώματα δε γίνεται με βάση τη

¹⁸⁷ Αντόνιο Γκράμσι, "Τα Συνδικάτα και η Δικτατορία", L' Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 23, 25/10/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 82-84. Η υπογράμμιση δική μου.

βιομηχανική τους και εργατική τους ικανότητα όπως θα ήταν απαραίτητο αλλά με μια γραφειοκρατική λογική και κρίνοντας τα δημαγωγικά προσόντα. Και το φαινόμενο αυτό αντί να αμβλυνόταν γινόταν πιο έντονο με το καιρό και με την μεγαλύτερη απήχηση των συνδικάτων στους εργαζόμενους.¹⁸⁸ Τελικά μετατράπηκαν σε μια ομάδα ξεκομμένη από τις μάζες στις οποίες απευθύνονταν και πήραν:

*«την ίδια θέση που έχει η κυβερνητική γραφειοκρατία σε σχέση με το κοινοβουλευτικό κράτος: είναι η γραφειοκρατία που βασιλεύει και κυβερνά[.]Ο συνδικαλισμός οργανώνει τους εργάτες, όχι σαν παραγωγούς, αλλά σα μισθωτούς, δηλαδή σα δημιουργήματα του καπιταλιστικού καθεστώτος της ατομικής ιδιοκτησίας, σαν πωλητές του εμπορεύματος εργασία».*¹⁸⁹

Αναπτύσσεται λοιπόν από το φθινόπωρο σε μια σειρά από άρθρα η άποψη για τη χρεοκοπία των συνδικάτων. *«Τα συνδικάτα έχουν αποδείξει την οργανική τους ανικανότητα να ενσαρκώσουν τη δικτατορία του προλεταριάτου. Η κανονική ανάπτυξη των συνδικάτων σημαδεύτηκε από μια πορεία παρακμής του επαναστατικού πνεύματος των μαζών».*¹⁹⁰ Με αυτή λοιπόν τη διαμορφωμένη κατάσταση το βάρος έπρεπε να το επωμιστούν τα Εργοστασιακά Συμβούλια κατά τους Ordinovisti.¹⁹¹ Εκείνα είχαν το πλεονέκτημα ότι αρθρώνονταν κατά βιομηχανία. Ο εργάτης αντιλαμβανόταν το εργασιακό του κύτταρο –το εργοστάσιο- ως μια ενότητα παραγωγής για την οποία έπρεπε να έχει λόγο. Έτσι γινόταν το πρώτο βήμα για να συνειδητοποιεί όλο και πιο πλατιά την ενότητα των εργοστασίων του κλάδου, του έθνους, ως ενός παραγωγικού συνόλου. Κατά συνέπεια συνειδητοποιούσε την ανάγκη να παίζει ο ίδιος το ρόλο που παίζει η οικονομική ελίτ. Αντιλαμβανόταν την έννοια του κράτους, την ανάγκη να γίνει αυτός το κράτος,

¹⁸⁸ Αντόνιο Γκράμσι, “Τα Συνδικάτα και η Δικτατορία”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 23, 25/10/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 84.

¹⁸⁹ Αντόνιο Γκράμσι, “Τα Συνδικάτα και η Δικτατορία”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 23, 25/10/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 85 και Αντόνιο Γκράμσι, “Συνδικαλισμός και Συμβούλια”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 90.

¹⁹⁰ Αντόνιο Γκράμσι, “Συνδικαλισμός και Συμβούλια”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 35, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 89.

¹⁹¹ Για περισσότερα βλέπε: Αντόνιο Γκράμσι, “Συνδικάτα και Συμβούλια”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 21, 11/10/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 73-80.

να διευθύνει και να κυβερνήσει. Με τα Εργοστασιακά Συμβούλια έπρεπε και μπορούσε να το επιτύχει αρχικά σε μια πιο μικρή κλίμακα, αυτή του εργοστασίου.

Η ομάδα του “*L’ Ordine Nuovo*” στις αρχές του Νοέμβρη λόγω της συνεχούς δουλειάς της κερδίζει την υποστήριξη των μαζών. Πλειοψηφεί στην τοπική οργάνωση του Κόμματος και στην ηγεσία του τοπικού αλλά ισχυρού παραρτήματος της FIOM. Η επιρροή της αποτυπώνεται και στη διακίνηση της εφημερίδας. Από 3.000-3.500 φύλλα διακίνησης το μήνα την πρώτη περίοδο της ύπαρξής του το “*L’ Ordine Nuovo*” εκτοξεύεται στα 10.000 φύλλα μετά την πρώτη συνεδρίαση των τορινέζων Εργοστασιακών Επιτρόπων της οποίας το πρόγραμμα δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα. Σε σταθερή βάση η διακίνηση δεν έπεφτε κάτω από 5.000 φύλλα μέχρι και το τέλος του 1920.¹⁹² Τον επόμενο μήνα υπό την ευθύνη του Τολιάτι το Κόμμα στο Τορίνο μελετάει πιο εμπεριστατωμένα πώς θα αναπτυχθεί το κίνημα των Συμβουλίων και η Camera del Lavoro της πόλης αποφασίζει την απόλυτη στήριξη στη νέα εργατική δομή. Ο νέος στόχος ήταν η εξαγωγή και η διεύρυνση του σε όλη την Ιταλία.¹⁹³

Το Νοέμβριο και το Δεκέμβριο του 1919 όλοι οι σημαντικοί εργοστασιακοί χώροι του Τορίνο έχουν εκλέξει Τομεακούς Επιτρόπους. Εκείνους του μήνες τα Εργοστασιακά Συμβούλια αυτοχαρακτηρίζονται κομμουνιστικά από τους ίδιους τους εργάτες οι οποίοι ταυτίζονταν πλέον απόλυτα με τις ιδέες των κομμουνιστών της πόλης.¹⁹⁴ Οι ίδιοι οι εργαζόμενοι του Τορίνο επιζητούσαν τα Συμβούλια να γίνουν η άμαξα προς την κομμουνιστική κοινωνία όπως τουλάχιστον την αντιλαμβάνονταν.

Η CGL παρακολουθεί τις εξελίξεις αδύνατη πλέον να αντιδράσει. Εκτοξεύει μύδρους ενάντια στα Συμβούλια και κατηγορεί τον Γκράμσι και την ομάδα του για αναρχοσυνδικαλισμό και ανόητο ακτιβισμό.¹⁹⁵ Οι κομμουνιστές του Τορίνο ανταπαντάνε και αυτοί με επίθεση εκ νέου στα συνδικάτα.

Ο Ίλι κάνει μια παρατήρηση που σε αυτό το σημείο αξίζει να επισημανθεί. Θεωρεί πως τα συνδικάτα και η FIOM με χρόνια αγώνων στο κίνημα δε στέκονταν εχθρικά στα Εργοστασιακά Συμβούλια για λόγους ιδιοτελούς συμφέροντος.

¹⁹² Chris Harman, ό.π. και Gwyn Williams, ό.π., σελ. 97, 99.

¹⁹³ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 37.

¹⁹⁴ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 86 και Alastair Davidson, ό.π., σελ. 36-37.

¹⁹⁵ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 37.

Θεωρούσαν πράγματι πως αυτά με τον τοπικό τους χαρακτήρα και τα μειονεκτήματα τους στη δομή δεν είχαν την ίδια διαπραγματευτική ισχύ με μια Ομοσπονδία ή τη κεντρική Συνομοσπονδία και άρα υπονόμευαν τα συλλογικά συμφέροντα της εργατικής τάξης. Ενώ ήδη πριν το 1914 οι επίσημοι πανεθνικοί συνδικαλιστικοί θεσμοί είχαν κατακτήσει να μπορούν να διαπραγματεύονται τις συλλογικές συμφωνίες και τους όρους δουλειάς σε έναν κλάδο έβλεπαν πως με την ενδεχόμενη αφαίρεση αρμοδιοτήτων τους προς όφελος των Συμβουλίων οι εργοδότες θα είχαν τη δυνατότητα να διαπραγματεύονται άμεσα πλέον με τους εργάτες ανά χώρο δουλειάς και να πιέζουν περισσότερο.¹⁹⁶ Αυτή η παρατήρηση του Ίλι που είναι λογική και δεν υπάρχει λόγος να την αμφισβητήσουμε ταυτόχρονα αναδεικνύει και την ουσία του ζητήματος. Δηλαδή οι νέοι στόχοι των ίδιων των “ανώριμων” εργατών είχαν ξεπεράσει και δεν ταυτίζονταν πλέον με τους στόχους των επίσημων συνδικάτων και των σοσιαλιστών που επιδίωκαν περιορισμένες οικονομικές νίκες μέσα στο πλαίσιο του καπιταλισμού. **Τα συνδικάτα έβλεπαν μείωση της διαπραγματευτικής ισχύος μέσα στο καπιταλιστικό πλαίσιο ενώ οι εργάτες διεκδικούσαν πλέον να σπάσουν αυτό το ίδιο το πλαίσιο.**

4.4. Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΕΡΓΟΣΤΑΣΙΑΚΩΝ ΣΥΜΒΟΥΛΙΩΝ

Πριν περάσουμε στα γεγονότα της επόμενης χρονιάς είναι σωστό να σταθούμε σε κάποια χαρακτηριστικά στοιχεία της προσπάθειας λειτουργίας των Εργοστασιακών Συμβουλίων ώστε να φωτίσουμε κάποιες σημαντικές πλευρές και να αναδείξουμε τη μοναδικότητα του ρόλου τους.

Στις 31/10/1919 γίνεται μια πρώτη συνάντηση των Εργοστασιακών Επιτρόπων στο Τορίνο. Εκεί ψηφίστηκε το πρώτο πρόγραμμα των Εργοστασιακών Συμβουλίων. Η συνάντηση αυτή που προετοιμάστηκε από την ομάδα του “*L’ Ordine Nuovo*”, η οποία επεξεργάστηκε και το πρόγραμμα που ψηφίστηκε τελικώς, έγινε με

¹⁹⁶ Geoff Eley, ό.π., σελ. 288-289.

στόχο να συντονίσουν τη δράση τους και τους στόχους τους τα Εργοστασιακά Συμβούλια που ήδη υπήρχαν. Τόσο μεταξύ τους όσο και με τους άλλους εργατικούς θεσμούς που υπήρχαν από πιο πριν. Επίσης είχε ως στόχευση να παρουσιαστεί ως ένα αρκετά ενοποιημένο εγχείρημα που έχει μια ρεαλιστική πρόταση με την επιδίωξη να φτάσει αυτή έξω από τα όρια του Τορίνο και να προσελκύσει και άλλες εργατικές μάζες.¹⁹⁷ Γι' αυτό λοιπόν το πρόγραμμα που ψηφίστηκε αποτύπωνε κάποιες πρώτες σκέψεις και δεν είχε σκοπό να υιοθετηθεί ως οριστική απόφαση. Αποφασίστηκε μολαταύτα να διαδοθεί σε όλα τα εργοστάσια της Ιταλίας και να δημοσιευτεί σε όλες τις εργατικές εφημερίδες.¹⁹⁸ Η συνάντηση αυτή ήταν και η μοναδική που έγινε μέσα στην Κόκκινη Διετία. Οι Τομεακές Επιτροπές δεν κατάφεραν να ξανασυνεδριάσουν σε τέτοια έκταση, ούτε να επεξεργαστούν ένα πιο συγκροτημένο πρόγραμμα ή να δημιουργήσουν ένα παν-ιταλικό σώμα ακόμα και τις ημέρες του Σεπτέμβρη του 1920 που τα Εργοστασιακά Συμβούλια είχαν συγκροτηθεί σε όλη την Ιταλία.

Σύμφωνα με την απόφαση, ένα εργοστάσιο χωρίζεται σε διαφορετικά συνεργεία και τα συνεργεία σε τομείς δουλειάς. Οι εκλογές για τους Επιτρόπους γίνονται ανά τομέα δουλειάς και εκλεγόταν ένας αντιπρόσωπος για κάθε 15-20 εργάτες. Όπως σημειώνει ο Γκράμσι:

«Κάθε συνεργείο δουλειάς στο πρόσωπο του επικεφαλής του εκφράζει την ενιαία συνείδηση που απόκτησε για το δικό του βαθμό αυτονομίας κι αυτοπειθαρχίας στη δουλειά και παίρνει συγκεκριμένο χαρακτήρα στο τμήμα και στο εργοστάσιο. Κάθε εργοστασιακό Συμβούλιο (συνέλευση των επιτρόπων) εκφράζει στα πρόσωπα των μελών της εκτελεστικής επιτροπής την ενιαία συνείδηση που οι εργάτες ολόκληρου του εργοστασίου απόκτησαν με τη θέση τους στο βιομηχανικό χώρο. Η εκτελεστική επιτροπή μπορεί να μας δώσει να καταλάβουμε με ποιο τρόπο είναι δυνατό να συμβεί η ίδια μεταβολή,

¹⁹⁷ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων", L' Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 316-332.

¹⁹⁸ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων", L' Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 331-332.

που στη θέση του τεχνικού φέρνει τον εργάτη, και για το ίδιο το πρόσωπο του διευθυντή του εργοστασίου».¹⁹⁹

Δικαίωμα ψήφου έχουν όλοι οι εργάτες του εργοστασίου. Οι Επίτροποι που εκλέγονται δεν εκφράζουν τον τομέα τους αλλά τα συμφέροντα όλου του εργοστασίου πλέον.²⁰⁰ Με αυτόν τον τρόπο γίνεται προσπάθεια να καταργηθεί ο ανταγωνισμός των εργατών και να αμβλυνθούν τα αντιπαραθετικά συμφέροντα που υπάρχουν μέσα στο ίδιο εργοστάσιο ξεφεύγοντας από τις συντεχνιακές λογικές. Οι Επίτροποι είναι υποχρεωμένοι να αντιπροσωπεύουν την ενότητα όλων των εργαζομένων. Το σχέδιο της συνάντησης του Οκτώβρη περιλαμβάνει αντίστοιχη αντιπροσωπευτική εκπροσώπηση Επιτρόπων και σε πιο περιφερειακό επίπεδο, για εργοστάσια, κλάδους, πόλεις, επαρχίες και όλη τη χώρα.

Όλοι οι εκλεγμένοι θα ήταν ανά πάσα στιγμή ανακλητοί από τη συνέλευση του εργοστασίου.²⁰¹ Ένα πολύ σημαντικό στοιχείο που ξεχώριζε τους Επιτρόπους από τους συνδικαλιστές επίσης ήταν πως όσοι ήταν εκλεγμένοι σε τέτοια υπεύθυνη θέση δεν αποκόβονταν από τη διαδικασία της παραγωγής. Έπρεπε να δουλεύουν κανονικά (πλην ιδιαίτερων περιπτώσεων) και να έχουν τη δυνατότητα να διακόπτουν προσωρινά μόνο τη δουλειά τους όταν έπρεπε να επιλύσουν κάποιο ζήτημα.²⁰² Αυτό βοήθουσε στο να αποφευχθούν, τουλάχιστον σε πρώτη φάση, φαινόμενα γραφειοκρατίας.

Είναι χαρακτηριστικό όμως ταυτόχρονα ότι ενώ όλοι έχουν το δικαίωμα να εκλέγουν, το δικαίωμα να εκλέγονται το έχουν μόνο όσοι εργάτες είναι εγγεγραμμένοι στο συνδικάτο τους (με την προϋπόθεση αυτό να δέχεται καταστατικά την ταξική πάλη).²⁰³ Η συνέλευση φαίνεται να αναγνωρίζει ότι σε αυτές τις συνθήκες της καπιταλιστικής παραγωγής τα συνδικάτα εκπροσωπούν ακόμα την ανώτερη μορφή οργάνωσης των ατομικών παραγωγών και οι

¹⁹⁹ Αντόνιο Γκράμσι, “Τα Μέσα Εργασίας”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 37, 14/2/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 147.

²⁰⁰ Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 319, 324-325

²⁰¹ Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 324, 329-330.

²⁰² Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 326-327, 330

²⁰³ Αντόνιο Γκράμσι, “Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 318, 323-324.

εργαζόμενοι που είναι μέλη του συνδικάτου έχουν πολύ μεγαλύτερη πείρα από το μέσο εργαζόμενο άρα μπορεί να βοηθήσουν πιο αποφασιστικά. Μπορούμε να εικάσουμε ότι δεν ήθελαν ταυτόχρονα και μια ευθεία σύγκρουση με τα συνδικάτα σε εκείνη τη δεδομένη στιγμή. Το στοίχημα για τους σοσιαλιστές του Τορίνο ήταν οι συνδικαλιστές που θα εκλέγονταν να ανήκαν στους εργάτες που επηρέαζαν άμεσα. Επίσης αυτός ο όρος δείχνει τη ρευστή κατάσταση που επικρατούσε. Οι ρεφορμιστές δεν εκτοπίζονταν από παντού με μια ευθύγραμμη τάση. Σε πολλά εργοστάσια, ειδικά την επόμενη χρονιά τον Αύγουστο και το Σεπτέμβριο του 1920 τα Εργοστασιακά Συμβούλια εξέλεξαν Επιτρόπους-συνδικαλιστές τα ίδια πρόσωπα που είχαν εκλέξει και στις παλιές Εσωτερικές Επιτροπές.²⁰⁴

Όμως τα Συμβούλια αναγνωρίστηκαν ως ο θεσμός με την πιο ουσιαστική λειτουργία μέσα στο εργοστάσιο, στα οποία τα συνδικάτα θα έπρεπε να δίνουν λόγο ενώ οι κατευθύνσεις των συνδικάτων θα έπρεπε να εκφράζονται δια μέσου των Επιτρόπων και να εγκρίνονται από τη συνέλευση των εργαζομένων.²⁰⁵ Τα συνδικάτα παρέμεναν συλλογικοί διαπραγματευτές των συμφερόντων των εργατών σε συνθήκες κεφαλαιοκρατικών σχέσεων παραγωγής ενώ τα Συμβούλια αντικατόπτριζαν μια νέα εργατική-πολιτική και οικονομική εξουσία μέσα στο εργοστάσιο σε αντίθεση με την αντίστοιχη του μετόχου. Οι Επίτροποι είχαν την ευθύνη να έχουν πλήρη γνώση για το επενδυμένο κεφάλαιο του εργοστασίου, πού πήγαινε, πώς έβγαινε, πώς αυξανόταν, πώς ανέβαινε η παραγωγικότητα, γι' αυτό και έπρεπε να παρακολουθούν όλες τις εξελίξεις σε σχέση με τις τεχνικές και τα μηχανήματα, κάτω από ποιους όρους δούλευαν οι εργαζόμενοι κτλ. Κάθε κύρια αλλαγή αποφασιζόταν από τη συνέλευση των εργαζομένων ή έστω στη συνέλευση των Επιτρόπων όλων των τομέων.²⁰⁶

Σε κοινωνικό επίπεδο αντικατόπτριζαν μια νέα εργατική-πολιτική και οικονομική εξουσία σε αντίθεση με αυτήν της αστικής τάξης. Στις γενικές αρχές της παραγράφου 7 αναφέρεται χαρακτηριστικά πως «*Η συνέλευση όλων των επιτρόπων των τουρινέζικων εργοστασίων βεβαιώνει με περηφάνια και σιγουριά ότι*

²⁰⁴ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 116.

²⁰⁵ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων", *L' Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 320.

²⁰⁶ Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτρόπων", *L' Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 326-329.

η εκλογή τους και η συγκρότηση του συστήματος των Συμβουλίων αντιπροσωπεύει την πρώτη συγκεκριμένη επιβεβαίωση της κομμουνιστικής επανάστασης στην Ιταλία».²⁰⁷ Αυτό παρότι ήταν περισσότερο μια διακήρυξη παρά μια πραγματικότητα επιβεβαιώνει το μονοπάτι στο οποίο είχαν συμφωνήσει να βαδίσουν οι εργάτες της πόλης.

4.5. Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΧΡΟΝΙΑ. Ο ΔΡΟΜΟΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΑΔΙΕΞΟΔΟ

Το 1919 έγιναν 1.663 βιομηχανικές απεργίες και 208 αγροτικές στις οποίες εμπλέκονταν περισσότεροι από 1.500.000 άνθρωποι άμεσα. Δεν ήταν λίγες οι φορές που η αστυνομία, ο στρατός ακόμα και οι νεοσύστατες φασιστικές ομάδες επιχείρησαν να τις διαλύσουν.²⁰⁸ Συνήθως κατάφεραν το αντίθετο.²⁰⁹ Την επόμενη χρονιά 1.881 και 189 αντίστοιχα απεργίες με πάνω από 2.000.000 άμεσα και πολύ περισσότερους έμμεσα εμπλεκόμενους εργάτες θα πραγματοποιηθούν.²¹⁰

Μπαίνοντας στο 1920 η CGL αριθμεί κοντά στα 1.930.000 μέλη διπλασιάζοντας τα μέλη της σχεδόν σε σχέση με μόλις ένα χρόνο πριν. Από αυτά πάνω από τα μισά ήταν βιομηχανικοί εργάτες ενώ το PSI έχει σχεδόν πενταπλασιάσει τα μέλη του από δυο χρόνια πριν ξεπερνώντας τα 200.000 μέλη, δείγματα επιβεβαίωσης της αυξημένης υποστήριξης των μαζών στις διακηρύξεις του για τη δικτατορία του προλεταριάτου.²¹¹ Στις τοπικές εκλογές του 1920 το Σοσιαλιστικό Κόμμα επιβεβαιώνει τόσο τη δυναμική του όσο και την αποδιοργάνωση του κράτους. Κατακτά την πλειοψηφία σε 2.022 από τα 8.346

²⁰⁷ Αντόνιο Γκράμισι, “Το Πρόγραμμα των Τομεακών Επιτροπών”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 25, 8/11/1919, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 322. Η υπογράμμιση δική μου.

²⁰⁸ Alexander J. De Grand, *Italian Fascism. Its Origins and Development*, University of Nebraska Press: 2000, σελ. 24.

²⁰⁹ Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα συμβαίνει το Δεκέμβρη του 1919 σε έναν από τους πιο μεγάλους αγροτικούς δήμους της Ν. Ιταλίας την Άντρια. Η επίθεση της αστυνομίας σε εργάτες απεργούς τους ωθεί σε ένοπλο αποκλεισμό της πόλης και συμπλοκές με 200 τραυματίες.

²¹⁰ Στάνλεϋ Πέιν, ό.π., σελ. 139 και Alexander J. De Grand, ό.π., σελ. 24.

²¹¹ Alfred Maylander, “Industrial Restions and Labor Conditions”, *Monthly Labour Review*, Τεύχος 12, Νο 6, (Ιούνιος) 1921, σελ. 138 και Roberto Vivarelli, ό.π., σελ. 245, και Ρατζάνι Πάλμε Ντάτ, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2013, σελ. 147 και D’ Alessandro, ό.π.

δημοτικά συμβούλια (24.30%) και σε 26 περιφερειακά συμβούλια από τα 69. Η εισχώρηση του σε όλους τους τομείς της δημόσιας σφαίρας και της ιταλικής καθημερινότητας είναι ευρεία. Η ύπαιθρος στην Κάτω κοιλάδα του Πάδου λειτουργούσε κάτω από τον απόλυτο έλεγχο των Σοσιαλιστών. Στη Φερράρα η σοσιαλιστική διοίκηση κατέλαβε το κάστρο, έγραψε στους τοίχους το σύνθημα *“Viva il Socialismo”* (Ζήτω ο Σοσιαλισμός) και στέγασε εκεί το Εργατικό Κέντρο και μετέτρεψε τα γραφεία της νομαρχίας σε ανοιχτό χώρο για κάθε εργατική συνάντηση ή εκδήλωση. Οι απεργοσπάστες και οι αστυνομικοί δέχονταν επιθέσεις και οι αγρότες ήταν σε μια συνεχή αναταραχή. Η ηγεσία του PSI υπολείπεται των διαθέσεων των απλών ανθρώπων που πάλευαν πραγματικά, αυθόρμητα αλλά χωρίς ιδιαίτερο σχέδιο για το σοσιαλισμό με τον τρόπο που τον αντιλαμβάνονταν. Παρόλα αυτά αποτελούσε την εμπροσθοφυλακή σε οποιονδήποτε αγώνα ξεσπούσε σε πόλη ή ύπαιθρο. Όπως αναφέρει ο Ίλι: *«η εκλογική επιτυχία του PSI οφειλόταν στην ταύτιση του με τους κοινωνικούς αγώνες»*.²¹²

Ο κομμουνιστικός πυρήνας του Τορίνο φαίνεται πως θέτει ανοιχτά πλέον το ζήτημα της εξουσίας στο άμεσο μέλλον. Πληθαίνουν τα άρθρα που μιλάνε για την ανάγκη προετοιμασίας για τη συντριβή του αστικού κράτους και για την εγκαθίδρυση της *«ιταλικής δημοκρατίας των Σοβιέτ»*. Ταυτόχρονα ο πυρήνας αρχίζει να αντιπαράκειται πια ανοικτά με το Κόμμα, και με εκείνη τη μερίδα του που θεωρεί ότι έχει πουλήσει την υπόθεση της επανάστασης για χάρη του κοινοβουλευτισμού. Στο άρθρο του στη *“L’Ordine Nuovo”*, ο Γκράτσι καταφέρεται εναντίον του Τουράτι και των σοσιαλιστών βουλευτών. Όπως λέει την ώρα που η εργατική τάξη της Ιταλίας με τις εκλογές έχει καταφέρει ένα χτύπημα στην αστική τάξη, *«ανάμεσα στη δημοκρατία των Σοβιέτ και στην αστική δημοκρατία οι ρεφορμιστές και οι οπορτουνιστές διαλέγουν το αστικό δημοκρατικό σύστημα και τη φιλελεύθερη δημοκρατία»*, καθώς θεωρούν *«αναρχοειδείς τις προσπάθειες του ιταλικού προλεταριάτου»*. Και καταλήγει: *«Όποιος δεν έχει δουλέψει, όποιος δεν*

²¹² Franklin Hugh Adler, ό.π., σελ. 172 και Roberto Vivarelli, ό.π., σελ. 246 και Beglieri, “Italian Fascism and the Crisis of Liberal Hegemony”, *Who Were the Fascists* (Eds. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust), Columbia University Press: Νέα Υόρκη 1980, σελ. 329 και Geoff Eley, ό.π., σελ. 300-301. Τα αποτελέσματα πέρα από το ποσοτικό έχουν και ένα ποιοτικό βάθος. Οι Σοσιαλιστές κερδίζουν όλα τα σοβαρά βιομηχανικά κέντρα και περιοχές (Πεδεμόντιο, Λομβαρδία, Τοσκάνη). Στην Εμίλια κερδίζουν 223 από τις 229 κοινότητες και στη περιοχή της Μπολόνια 54 από τις 61.

έχει παράγει, όποιος δεν μπορεί να αφήσει πίσω του τίποτα άλλο για κληρονομιά εκτός από μια μέτρια συλλογή μέτρων αρθριδίων στον καθημερινό τύπο, δεν έχει δικαίωμα να χαμογελάει κοροϊδευτικά για τα λάθη τους και τις προσπάθειές τους». ²¹³ Αναγνωρίζει στους εργάτες ότι παρά τις αδυναμίες τους και χωρίς τη βοήθεια των «μικροαστών διανοούμενων που **πρόδωσαν την αποστολή τους σαν εκπαιδευτές και δάσκαλοι των εργατών**» εκείνοι μέσω των συνελεύσεων τους, των προπαρασκευαστικών ενεργειών για τη συγκρότηση των Συμβουλίων και των αγώνων της προηγούμενης χρονιάς βοηθηθήκαν:

«πιο πολύ από όσο δέκα χρόνια διαβάσματος των κειμένων και των άρθρων, που έχουν γράψει αυτοί που κρατούν το διάβολο κλεισμένο στο μπουκάλι. Η εργατική τάξη έχει μορφωθεί με τις πραγματικές εμπειρίες μεμονωμένων στοιχείων και έχει αποκτήσει μια συλλογική κληρονομιά τέτοιων εμπειριών: η εργατική τάξη εκπαιδεύτηκε κομμουνιστικά με τα δικά της μονάχα μέσα και με τα δικά της μονάχα συστήματα». ²¹⁴

Από την άλλη πλευρά του οδοφράγματος αντίθετα το ταξικό συμφέρον ήταν πολύ πιο οριοθετημένο. Οι κυβερνητικές εφημερίδες επιτίθενται στις εφημερίδες των σοσιαλιστών του Τορίνο για τις θέσεις με τις οποίες προκαλούν τους εργάτες σε απειθαρχία και ταραχές. Παράλληλα, καταλαβαίνοντας ότι σε αυτή τη φάση που έχουν φτάσει τα πράγματα η κρίση δεν μπορεί να λυθεί χωρίς τη συγκατάθεση του Σοσιαλιστικού Κόμματος το καλούν σε διάλογο με τα φιλελεύθερα κόμματα – τουλάχιστον μέχρι και την άνοιξη του 1920- ενώ κάποιοι αρθρογράφοι δίνουν βάρος στη Συντακτική Συνέλευση, την πρόταση του ίδιου του PSI που ένα χρόνο πριν την απέρριπταν, κατανοώντας ότι αυτός ο ελιγμός μπορεί να διασώσει το πολιτικό κατεστημένο από την κρίση στην οποία είχε βυθιστεί, όπως λίγο έλειψε να γίνει και στη Ρωσία, και μάλιστα εκεί με πολύ χειρότερους συσχετισμούς για τους αστούς. ²¹⁵

²¹³ Αντόνιο Γκράμισι, “Το Ιταλικό Κράτος”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 36 7/2/1920, Τα Εργασιαστικά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 131-137.

²¹⁴ Αντόνιο Γκράμισι, “Τα Μέσα Εργασίας”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 1^ο, α.φ. 37, 14/2/1920, Τα Εργασιαστικά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 146. Η υπογράμμιση δικιά μου.

²¹⁵ Μετά την επανάσταση του Φλεβάρη του 1917 στη Ρωσία ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μια Προσωρινή Κυβέρνηση η οποία θα διαχειριζόταν τις κρατικές υποθέσεις μέχρι τη σύγκληση μιας Συντακτικής Συνέλευσης. Η άμεση σύγκληση Συντακτικής Συνέλευσης ήταν κατά καιρούς αίτημα

Οι εργοδότες έδειξαν μια κεντρική πειθαρχία και άμεση πολιτική επέμβαση στα εργοστάσια, ένα από τα πιο ενδιαφέροντα και απρόσμενα στοιχεία της περιόδου. Το Μάρτιο στο πρώτο Εθνικό Συνέδριο της Confidustria διαφαίνεται μια αρκετά ομοιογενής πολιτική γραμμή, τακτική και γενικότερα δράση στα μέλη που την απαρτίζουν. Στο συνέδριο του Μαρτίου οι εργοδότες ψηφίζουν να πάρουν τα μέτρα για «ενεργητική αντίδραση εναντίον των αυταπατών και των παρεκτροπών»²¹⁶. Ο Γραμματέας της Confidustria, Τζίνο Ολιβέτι είπε ειδικά για τα εργοστασιακά συμβούλια ότι αυτά «πρέπει να συντριβούν αμείλιχτα». Αντισταθμισμένος ακριβώς τον πυρήνα της σκέψης των πιο προοδευτικών εργατών ανταπαντούσε πως: «στα εργοστάσια δεν μπορεί να υπάρχει παρά μονάχα μία εξουσία».²¹⁷ Τα λοκ άουτ, ο έλεγχος του τύπου και οι μαύρες λίστες συνδικαλιζόμενων εργαζομένων είναι κάποια από τα όπλα που αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν απέναντι στους μεταλλεργάτες.²¹⁸

Η απεργία του Απριλίου

Ο αναρχικός Ερίκο Μαλατέστα είχε διαφορετική άποψη από τον Ολιβέτι. Δηλώνει στην *“Umanita Nuova”* πως: «Οι γενικές απεργίες διαμαρτυρίας δεν μπορούσαν πλέον να αναστατώσουν κανέναν[.] Βάζουμε μπροστά μια ιδέα: Να καταλάβουμε τα εργοστάσια: η μέθοδος έχει σίγουρα ένα μέλλον, μιας και ανταποκρίνεται στις τελευταίες ανάγκες του εργατικού κινήματος».²¹⁹ Οι εργάτες, ειδικά όπου οι αναρχικοί έχουν οργανωτικές βάσεις, καταλαμβάνουν μια σειρά από εργοστάσια και για πρώτη φορά συγκροτούνται βραχύβια Εργοστασιακά Συμβούλια έξω από το Τορίνο. Τα ναυπηγεία του Ανσάλντο, τα *“Odero”*, τα *“Piaggio”* και το *“San Giorgio”* στο Σέστρι Πονέντε τον Φλεβάρη και τα εργοστάσια *“Miani-Silvestri”*

αιχμής και για τους Μπολσεβίκους στη Ρωσία το 1917. Μετά την Οκτωβριανή Επανάσταση στις εκλογές που προκηρύχθηκαν για την ανάδειξη αντιπροσώπων για τη Συντακτική Συνέλευση οι Μπολσεβίκοι δεν αναδείχτηκαν πλειοψηφία παρά τα αυξημένα τους ποσοστά. Άρχισε να γίνεται πιθανό το ενδεχόμενο οι συσχετισμοί που δημιουργήθηκαν με τις εκλογές να αμφισβητήσουν την επαναστατική κυβέρνηση των Σοβιέτ και να ανατρέψουν την νέα κατάσταση μετά την επανάσταση προς όφελος των αστικών δυνάμεων και των αντιπάλων των Μπολσεβίκων. Έτσι ο Λένιν και οι Μπολσεβίκοι αποφασίζουν πρακτικά να διαλύσουν την Συντακτική Συνέλευση και να προστατέψουν με αυτόν τον τρόπο την επανάσταση του Οκτώβρη.

²¹⁶ *Corriere della Sera*, 9/3/1920.

²¹⁷ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 39 και Αντόνιο Γκράμσι, “Προλήψεις και Πραγματικότητα”, *L’ Ordine Nuovo*, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 189-190.

²¹⁸ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 36.

²¹⁹ Daniel Guerin, *Καταλήψεις και Συμβούλια στην Ιταλία*, 2007.

στη Νάπολη και δύο εργοστάσια βαμβακιού έξω από το Τορίνο της “Mazzonis” τον Μάρτιο θα καταληφθούν. Στα τελευταία η απεργία και η συγκρότηση των Συμβουλίων γίνεται κάτω από τον έλεγχο του συνδικάτου της CGL του Τορίνο.²²⁰ Όμως η Συνομοσπονδία υποστήριξε ουσιαστικά την κυβέρνηση Νίττι για την εντολή επίταξης στο Σέστρι Πονέντε καθώς η υποψία ότι οι εργάτες εμπνέονταν από τους αναρχο-συνδικαλιστές ήταν αρκετή για να καταδικάσει τις μεθόδους τους. Η αστυνομία κατέστειλε την κατάληψη στα ναυπηγεία το ίδιο και στη Νάπολη τους 1.800 εργάτες του εργοστασίου.²²¹

Σε αντίθετη κατεύθυνση από τη Συνομοσπονδία κινήθηκαν οι σοσιαλιστές του Τορίνο. Το “*L’ Ordine Nuovo*” έχει ρεπορτάζ από τις εστίες των μεμονωμένων αυτών καταλήψεων. Θεωρεί πως το κοινοβούλιο από την πλευρά της αστικής τάξης έχει χάσει τη δύναμη και την πνοή του, ανίκανο να ελέγξει τις καταστάσεις. Βέβαια κατ’ αυτούς και τα συνδικάτα ως θεσμοί της εργατικής τάξης, έχουν «*παρακμάσει και διαφθαρεί*» καθώς το διευθυντικό προσωπικό των συνδικαλιστικών οργανώσεων «*αγαναχτεί εναντίον των γεγονότων που συμβαίνουν, τα βρίσκει παράλογα και χαοτικά και κατηγορεί τον τάδε και το δείνα ότι τα έχουν προκαλέσει τεχνητά*».²²²

Οι καταλήψεις αυτές που δεν άντεξαν παρά ελάχιστες μέρες ή και ώρες ήταν ένα καμπανάκι για όλες τις πλευρές. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια συγκλονίζουν πλέον όλο το Τορίνο και έχουν φτιαχτεί σε κάθε κομβικό εργοστάσιο της πόλης. Είναι χαρακτηριστικό πως όταν ο Ανιέλι της “FIAT” προβαίνει απλά σε προσβλητικές δηλώσεις για τις Εργοστασιακές Επιτροπές του εργοστασίου του μέσα σε ένα τέταρτο της ώρας 15.000 εργάτες σταματούν να δουλεύουν και οργανώνουν δύο διαδηλώσεις μέσα στο εργοστάσιο με αίτημα να παρθούν πίσω οι προσβολές, όπως και γίνεται.²²³

Οι παντοδύναμοι δισεκατομμυριούχοι χάνουν πια έδαφος και δυσκολεύονται να επιβληθούν στο ίδιο τους το εργοστάσιο. Κατανοούν ότι πρέπει να αντιδράσουν όσο πιο γρήγορα και δυναμικά γίνεται ώστε να περιορίσουν τα

²²⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 32 και Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 199-200.

²²¹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 33.

²²² Αντόνιο Γκράμσι, “Η Προλεταριακή Ενότητα”, *L’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 39, 28/2/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 172.

²²³ Αντόνιο Γκράμσι, “Το Τέλος μιας Εξουσίας”, *L’ Ordine Nuovo*, Έτος 1^ο, α.φ. 42, 27/3/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 183.

Εργοστασιακά Συμβούλια. Αποφασίζουν λοιπόν να εκβιάσουν τη σύγκρουση με μια ασήμαντη αφορμή. Στα εργοστάσια της “FIAT” η εργάσιμη ώρα μετατοπίζεται από τη διεύθυνση και ανακοινώνεται στους εργαζόμενους χωρίς να ρωτηθούν οι Επιτροπές των εργατών. Όταν οι μεταλλουργοί αντιδρούν και σε συνέλευση των Τομεακών Επιτρόπων αποφασίζουν να πραγματοποιήσουν λευκή απεργία στις 28 Μαρτίου οι βιομήχανοι αμφισβητούν τη δικαιοδοσία των Εργοστασιακών Συμβουλίων στη ρύθμιση θεμάτων του εργοστασίου και απολύουν τρεις εκλεγμένους Επιτρόπους. Ταυτόχρονα προχωράνε σε λοκ άουτ με την παράλληλη ενίσχυση των εργοστασίων από τις δυνάμεις της τάξεως οι οποίες καταφθάνουν στους χώρους δουλειάς κατόπιν εντολής τους.

Όλη η ευρύτερη περιοχή του Τορίνο βράζει. Οι εργάτες αποφασίζουν να μην κάνουν πίσω απέναντι στην επίθεση που δέχονται καθώς νιώθουν πλέον ισχυροί και ικανοί να απαντήσουν. Προκηρύσσεται απεργία του κλάδου των μεταλλουργών η οποία θα κρατήσει για δέκα μέρες από τις 13 έως τις 24 Απρίλη. Παρότι το λοκ άουτ συμβαίνει στα εργοστάσια της μεταλλουργίας και στις αυτοκινητοβιομηχανίες όλη η εργατική τάξη του Τορίνο θα στηρίξει τον αγώνα των μεταλλεργατών και η απεργία θα μετατραπεί σε γενική από την πρώτη κιόλας μέρα. Με βάση τα στοιχεία που δίνει ο *Γουίλιαμς* και ο *Ντάβιντσον* μισό εκατομμύριο εργάτες στην πρωτεύουσα του Πεδεμοντίου πήραν μέρος στην απεργία που αφορούσε 4.000.000 ανθρώπους.²²⁴ Για πρώτη και μοναδική φορά έγινε προσπάθεια να συντονιστεί ο αγώνας της πόλης με απεργία και στα αγροτικά περικόρα του Τορίνο και να δημιουργηθεί ένα δίκτυο συνεργασίας και αλληλεγγύης μεταξύ τους το οποίο οφείλει την ύπαρξη του στις ενέργειες των κομμουνιστών.²²⁵ Ήταν η πρώτη φορά που η επανάσταση από μια ελπιδοφόρα προοπτική γινόταν μια άμεσα πιθανή επιλογή.

Η πάλη έχει ξεφύγει από κάποιον οικονομικό προσανατολισμό. Είναι καθαρά πολιτική. Είναι πάλη όπου η κάθε τάξη βλέπει την άλλη ως εμπόδιο στην επιβίωση της. Τον Απρίλη η πεδεμοντέζικη έκδοση του “*Avanti*” σε ένα ανυπόγραφο άρθρο που αποδίδεται στον Γκράμσι αναφέρει πως η μεγάλη εργατική μάζα του Τορίνο παλεύει πλέον για έναν σοσιαλιστικό σκοπό:

²²⁴ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 85, 204-206 και Alastair Davidson, ό.π., σελ. 39.

²²⁵ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 206.

*«που δεν είναι πια ένα αβέβαιο όνειρο που χρειάζεται να αγωνιστεί κανείς ανάμεσα τους για να το εξηγήσει σ' αυτούς τους ίδιους και για να τους το παρουσιάσει με χειροπιαστό τρόπο, αλλά είναι κάτι συγκεκριμένο, είναι πρόγραμμα που εφαρμόζεται με συνεχή δράση και καθοδηγεί στην καθημερινή δουλειά. Η πάλη γίνεται για την πραγματοποίηση, είναι πάλη θέλησης ενάντια σε θέληση, δύναμης ενάντια σε δύναμη».*²²⁶

Και συνεχίζει:

*«Ανήκει στα εργοστασιακά συμβούλια η τιμή αυτής της νέας κατάστασης; Εν μέρει ναι, εν μέρει όμως είναι η ίδια η επαναστατική κι αγωνιστική παράδοση της πόλης που ξαναζεί με νέα μορφή, που ενσαρκώνεται σε ένα πρόγραμμα δράσης και που έχει βρει σ' αυτό μια σταθερή βάση. Και ενάντια στο πνεύμα αυτό πρέπει να προετοιμαστεί σήμερα ο στρατός».*²²⁷

Τα πράγματα είχαν πάρει πια μια άγρια δυναμική. 50.000 στρατιώτες οργανωμένοι από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες των εργοστασίων που είχαν παραμερίσει εν πολλοίς την πολιτική εξουσία, είχαν ακροβολιστεί στα περίχωρα της πόλης. Ρεπορτάζ αναφέρουν πως: *«μυδράλια βρίσκονται κρυμμένα σε ιδιωτικά σπίτια, στα πιο φημισμένα προάστια είναι έτοιμοι για την επανάσταση».*²²⁸ Σε μια σειρά από σιδηροδρομικούς σταθμούς και λιμάνια οι εργάτες εκεί, με την καθοδήγηση κυρίως άναρχο-συνδικαλιστών, αρνούνται να δουλέψουν ώστε να μεταφερθούν στρατεύματα στο Τορίνο και σε κάποιες πόλεις οι εργάτες κατεβαίνουν σε απεργία προς αλληλεγγύη ενάντια στις εντολές των συνδικάτων.²²⁹ Είναι η περίοδος που και η υπόλοιπη Ιταλία θα αφουγκραστεί για πρώτη φορά πιο ολοκληρωμένα τι γίνεται στην πρωτεύουσα του Πεδεμοντίου, τι είναι τα Εργοστασιακά Συμβούλια.

²²⁶ Αντόνιο Γκράμσι, "Τουρίνο και Ιταλία", *Avanti* (Εκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 82, 3/4/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 185.

²²⁷ Αντόνιο Γκράμσι, "Τουρίνο και Ιταλία", *Avanti* (Εκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 82, 3/4/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 185.

²²⁸ Αντόνιο Γκράμσι, "Τουρίνο και Ιταλία", *Avanti* (Εκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 82, 3/4/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 185, και Αντόνιο Γκράμσι, "Προλήψεις και Πραγματικότητα", *Λ' Ordine Nuovo*, Έτος 2°, α.φ. 1, 8/5/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 190 και Αντόνιο Γκράμσι, "Η Δύναμη της Επανάστασης", *Λ' Ordine Nuovo*, Έτος 2°, α.φ. 1, 8/5/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 197.

²²⁹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 193, 207.

Ωστόσο το κύμα απεργιών δεν γενικεύεται. Το παράρτημα της CGIL και της FIOIM στην πόλη και ο πυρήνας του Κόμματος κάνουν συνεχείς εκκλήσεις στις κεντρικές ηγεσίες να γενικεύσουν την πάλη, να παραλύσουν το κράτος και να διασπάσουν το μέτωπο και τα στρατεύματα της κυβέρνησης. Εκείνοι όχι απλά δε το κάνουν αλλά καταγγέλλουν τα τορινέζικα στελέχη για απειθαρχία προς τις γενικές οδηγίες και αποφάσεις και για αναρχικούς ακτιβισμούς. Στο *“Avanti”* του Μιλάνου η εφημερίδα αρνείται να εκδώσει ακόμα και την απεργιακή ανακοίνωση των εργατών του Τορίνο ενώ στο συνέδριο της FIOIM στη Γένοβα τα Εργοστασιακά Συμβούλια καταγγέλλονται ανοιχτά πια από την πλειοψηφία.²³⁰ Ακόμα και ο Μπορτίγκα ασκεί κριτική στους τορινέζους για τον τρόπο με τον οποίο τα γεγονότα εξελίχθησαν σε άρθρα του στην *“Il Soviet”* παρά το γεγονός ότι μέλη της τάσης του, όπως ο εργάτης Παρόντι, πρωτοστάτησαν μέσα στο Τορίνο στις εργοστασιακές συνελεύσεις.²³¹ Κάτω από αυτές τις εξελίξεις και με την πόλη περικυκλωμένη από στρατεύματα οι εργάτες αποφασίζουν να μην δώσουν τη μάχη και να υποχωρήσουν ώστε να αποφευχθεί η αιματοχυσία.

Ο Γκράμσι σε άρθρο του μιλάει για την *«ήττα»*, όπως την χαρακτηρίζει, του Απρίλη. Ταυτόχρονα όμως επισημαίνει ότι μια επαναστατική αναταραχή λαμβάνει χώρα εξαιτίας μιας κοινωνικής ανάγκης η οποία όσο δε θα ικανοποιείται κάθε απόπειρα αυτή η αναταραχή να καταπνιγεί δε θα πετύχει τίποτα διαφορετικό από το να την κάνει να *«προβάλλει με ακόμα μεγαλύτερη δύναμη, ώσπου τελικά να σπάσει εκείνα τα δεσμά»*.²³² Καλεί λοιπόν τις μάζες το διάλλειμα μεταξύ της *«πρώτης και της αρχής της τελικής πράξης»* να μελετήσουν τις αιτίες που οδήγησαν στο επαναστατικό αυτό ξέσπασμα και στην καταστολή του.²³³ Και δίνοντας ο ίδιος απάντηση, στρέφει αρχικά τα πυρά του στην ηγεσία της Γενικής Συνομοσπονδίας που είχε 2.000.000 οργανωμένα μέλη τα οποία δεν τα έθεσε προς υποστήριξη των εργατών στο Τορίνο.²³⁴ Συμπεραίνει επιπλέον πως σε αυτή τη φάση η εργατική τάξη

²³⁰ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 207 και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 29.

²³¹ Gwyn A. Williams, ό.π., σελ. 211.

²³² Αντόνιο Γκράμσι, *“Προλήψεις και Πραγματικότητα”*, L' Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 187.

²³³ Αντόνιο Γκράμσι, *“Προλήψεις και Πραγματικότητα”*, L' Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 187-188.

²³⁴ Ο Γκράμσι αναφέρει λίγο μετά τα γεγονότα κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού όταν άρχιζε η τελική φάση του αγώνα πως οι μεταλλεργάτες δίνουν μια μάχη με καινούριες μορφές προπαγάνδας και αγώνα σε εθνικό επίπεδο και το Κόμμα: *«μέχρι τώρα δεν έχει εκφράσει μια γνώμη, δεν έχει*

σύρθηκε σε μια σύγκρουση την οποία όμως δεν είχε επιλέξει να ξεκινήσει, αλλά ταυτόχρονα δε μπορούσε και να την αποφύγει.²³⁵

Σε συνέχεια του πρώτου επιχειρήματος του Γκράμισι πρέπει εδώ να αναφέρουμε ότι ταυτόχρονα με τις εξελίξεις στα βορειοδυτικά, στο νότο και σε άλλες περιοχές, όπως στην Εμίλια, υπήρχαν μεγάλες εκτάσεις από κατειλημμένα από τους αγρότες χωράφια και βίαιες συγκρούσεις. Τα δύο όμως κινήματα δεν επικοινωνήσαν και δε συντονίστηκαν ούτε για μια στιγμή. Είχαν δίκιο που θεωρούσαν οι Ordionisti πως το Τορίνο ήταν απομονωμένο. Ή καλύτερα είναι πιο σωστό να πούμε πως όλη η υπόλοιπη Ιταλία ήταν απομονωμένη από τα γεγονότα της πόλης. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια που στήριξαν το βάρος της απεργίας, που την προετοίμασαν και την οργάνωσαν μπορούσαν να συντονίσουν τα βήματα μόνο στην ίδια την πόλη που βρίσκονταν. Για να ξεφύγει από τα όρια της πόλης και να δημιουργήσει ιδιαίτερα σοβαρά ρήγματα στην πολιτική εξουσία το κίνημα έπρεπε να κινητοποιηθούν και οι υπόλοιποι εργάτες στις μεγάλες πόλεις, και κυρίως, οι εργαζόμενοι στη ραχοκοκαλιά της κρατικής διοίκησης, στη Ρώμη.

Αυτό το καθήκον δε μπορούσαν να το αναλάβουν τα Εργοστασιακά Συμβούλια του Τορίνο. Αυτό έπρεπε να το αναλάβουν τα Εργοστασιακά Συμβούλια των υπόλοιπων πόλεων και από τη στιγμή που τέτοια δεν υπήρχαν, οι μόνοι που μπορούσαν να εξάγουν το κλίμα ήταν η CGL και οι πυρήνες του Κόμματος. Οι πρώτοι δεν ήταν διατεθειμένοι σε καμία περίπτωση να παίξουν τέτοιο ρόλο. Μάλιστα μετά το σταμάτημα της απεργίας τη χαρακτήρισαν ακόμα ένα βεβιασμένο λάθος και έναν πολιτικό τυχοδιωκτισμό από τους εργάτες και από πολιτικούς καθοδηγητές ακτιβιστές και αριβίστες. Το Κόμμα ακόμα και το μη ρεφορμιστικό κομμάτι, ασκούσε κριτική στα Συμβούλια αλλά ταυτόχρονα δεν είχε άλλη εναλλακτική πέρα από το κοινοβούλιο και τα συνδικάτα. Αυτό στηριζόταν στην πεποίθηση των κεντρικών οργάνων πως το Κόμμα δε μπορεί σε αυτή τη φάση να

επεξεργαστεί ούτε ένα σύνθημα», δεν ηγήθηκε, δεν παρενέβη, δεν ήταν μέσα στα εργοστάσια, εμφανίστηκε να μην κατανοεί το γεγονός ότι η «επανάσταση των εργατών είναι είτε κίνημα μαζών, είτε τίποτα». «Το ιταλικό κίνημα» από την άλλη «απέτυχε όχι απλά να λύσει το πρόβλημα σχέσεων μεταξύ κόμματος-συνδικάτων αλλά και να το κατανοήσει. Το ιταλικό προλεταριακό κίνημα είναι ένα πεδίο μάχης μεταξύ δύο πολιτικών κομμάτων, το ένα το επίσημο και το άλλο σχηματισμένο από τα αφεντικά των συνδικάτων». Όπως παρατίθεται σε Paolo Spriano, ό.π., σελ. 34-35.

²³⁵ Αντόνιο Γκράμισι, “Προλήψεις και Πραγματικότητα”, *Λ’ Ordine Nuovo*, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 187-196.

καθοδηγήσει την επανάσταση, ούτε οι εργάτες να την πραγματοποιήσουν. Ο σοσιαλιστής βουλευτής Τρέβες²³⁶ δηλώνει από το βήμα της βουλής την ίδια περίοδο πως ακόμα και αν η αστική τάξη δεν είναι σε θέση να ασκήσει την εξουσία, το ίδιο ανίσχυρη είναι και η εργατική να την κατακτήσει, αναδεικνύοντας με τον πιο γλαφυρό τρόπο τους δύο εκ διαμέτρου αντίθετους προσανατολισμούς εργατών-κόμματος και την άρνηση της πλειοψηφίας των σοσιαλιστών να παίξουν ενεργητικό ρόλο στην κατάσταση που διαμορφωνόταν.

Την Πρωτομαγιά για μια ακόμα φορά τα πάντα στο Τορίνο αλλά και σε άλλες ιταλικές πόλεις νεκρώνουν. Χιλιάδες εργάτες συρρέουν στις προγραμματισμένες πρωτομαγιάτικες διαδηλώσεις. Στο Τορίνο ειδικά οι εργάτες θέλουν να αποδείξουν ότι η ήττα του Απρίλη δεν ήταν γι' αυτούς παρά μια χαμένη μάχη. Η αστυνομία και ο στρατός διαλύουν με τα όπλα τη συγκέντρωση. Όπως αναφέρει η Μανταλένα, μέλος του PSI που είχε πάει στη διαδήλωση μαζί με τον άντρα της και την επτάχρονη κόρη της στο μπλοκ των εργαζομένων στους σιδηροδρόμους: «Πήγαμε σε μια διαδήλωση στην *Piazza Statuto*. Και τότε η βασιλική φρουρά που ήταν εκεί άνοιξε πυρ, ίσως κάνα-δυο πυροβολισμούς, αλλά έριξαν. Και εξαιτίας αυτού όλοι έπρεπε να τρέξουν».²³⁷ Από τις συγκρούσεις δύο είναι οι νεκροί, πενήντα οι τραυματίες από τους πυροβολισμούς και τις λόγχες των βασιλικών φρουρών, ενώ γίνονται και δεκάδες συλλήψεις. Η κηδεία των δύο δολοφονημένων μεταβάλλεται σε μια νέα διαδήλωση των εργατών της πόλης.²³⁸

Μετά τα γεγονότα της Πρωτομαγιάς η υπομονή των σοσιαλιστών του Τορίνο εξαντλείται για την απομόνωση και τη μη στήριξη τους από το επίσημο Κόμμα.²³⁹

²³⁶ Στην τάση του Τουράτι. Ο Τρέβες χαρακτηριστικά δήλωνε ότι ήταν πιο κοντά στις θέσεις του Κερένσκι απ' ότι του Λένιν.

²³⁷ Luisa Passerini, *Fascism in Popular Memory, The Cultural Experience of the Turin Working Class*, Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 2009, σελ. 20.

²³⁸ Luisa Passerini, ό.π., σελ. 20 και Αντόνιο Γκράμισι, "Η Δύναμη της Επανάστασης", *L' Ordine Nuovo*, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 199.

²³⁹ «Το Σοσιαλιστικό Κόμμα εξακολουθεί να παραμένει –ακόμα και μετά το Συνέδριο της Μπολόνια– απλά και μόνο ένα κοινοβουλευτικό Κόμμα, που βαλτώνει ακίνητο μέσα στα στενά πλαίσια της αστικής δημοκρατίας και ασχολείται μονάχα με τις επιφανειακές πολιτικές διακηρύξεις της κυβερνητικής κάστας[...].Ούτε η καθοδήγηση του Κόμματος ούτε το *Avanti* αντιπαρατάξανε μια δικιά τους επαναστατική αντίληψη στην ακατάπαυστη προπαγάνδα που αναπτύσσανε οι ρεφορμιστές και οι ομορτυμιστές, τόσο στο Κοινοβούλιο όσο και στους συνδικαλιστικούς οργανισμούς. Τίποτα δεν έγινε από την πλευρά των κεντρικών οργάνων του Κόμματος για να δώσουν στις μάζες μια πολιτική διαπαιδαγώγηση κομμουνιστικού χαρακτήρα, με σκοπό να τις παρακινήσουν να διώξουν τους

Κατά τον Γκράμσι η παθητικότητα του άφηνε περιθώρια στην ρεφορμιστική μειοψηφία να έχει την πρακτική ηγεμονία του και να σταθεροποιεί τη θέση της στα συνδικάτα και το κοινοβούλιο ψηφίζοντας αποφάσεις αντίθετες με τη προγραμματική αντίληψη του Κόμματος και της Τρίτης Διεθνούς. Παρά το γεγονός ότι ο Γκράμσι καταγγέλλει το Κόμμα για «γραφειοκρατισμό» και για οργανισμό «χωρίς ψυχή και θέληση»²⁴⁰ και ο Τερατσίνι τον «μαξιμαλισμό» του ως ένα «αφηρημένο θεωρητικό μόνο σχήμα»²⁴¹ δε φτάνουν να προτείνουν όπως ο Μπορτίγκα τη διάσπαση του. Η ομάδα θεωρεί απλά πως η ηγεσία υπό τον Σερράτι οφείλει να γίνει πιο ενεργητική και να αντιπαρατεθεί με τα δεξιά στοιχεία αποβάλλοντας τα από την καθοδήγηση αλλά διατηρώντας την ενότητα. Προτείνει ακόμα να ενισχυθούν τα κομμουνιστικά χαρακτηριστικά της οργάνωσης και να υπάρχει καλύτερη σύνδεση του κεντρικού οργάνου με τις τοπικές οργανώσεις καθώς και να επεξεργαστεί ένα πρόγραμμα επαναστατικής διακυβέρνησης του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Επιζητούσε την ενότητα. Δεν καταλάβαινε πως αυτή ακριβώς η ενότητα τόσο πολύ διαφορετικών απόψεων ήταν στην ουσία που ευνοούχιζε τη δράση του Κόμματος. Το PSI δε στήριζε το Τορίνο όχι γιατί δεν μπορούσε, αλλά κυρίως γιατί δεν ήθελε. **Η πιο ρεφορμιστική πτέρυγα δεν ήταν με την επανάσταση και η άλλη τη φοβόταν.** Η τρίτη του Μπορτίγκα και της ομάδας του δε μπορούσε να αλλάξει την κατάσταση προς το καλύτερο όντας μικρή οργανωτικά. Μόνο το Σεπτέμβρη, όταν πλέον τα πράγματα θα έχουν πάρει το δρόμο τους, οι Ordínovisti θα επιζητήσουν πλέον τη διάσπαση και τη δημιουργία του Κομμουνιστικού Κόμματος. Τότε, καθυστερημένα πια, θα φτάσουν στο συμπέρασμα ότι:

«Το Σοσιαλιστικό Κόμμα, που αυτοαποκαλείται οδηγός και δάσκαλος των μαζών δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας φτωχός συμβολαιογράφος που καταγράφει τις πράξεις που αυθόρμητα πραγματοποιούν οι μάζες. Αυτό λοιπόν το φτωχό Σοσιαλιστικό Κόμμα

ρεφορμιστές και τους οπορτουνιστές από την καθοδήγηση των συνδικαλιστικών και συνεργατικών οργανώσεων». Αντόνιο Γκράμσι, “Για την Ανανέωση του Σοσιαλιστικού Κόμματος”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 203-204.

²⁴⁰ Αντόνιο Γκράμσι, “Για την Ανανέωση του Σοσιαλιστικού Κόμματος”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 1, 8/5/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 205.

²⁴¹ Alastair Davidson, ό.π., σελ. 40.

*που αυτοανακηρύσσεται σαν επικεφαλής της εργατικής τάξης δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα εμπόδιο στην προλεταριακή στρατιά».*²⁴²

Ο πυρήνας του Τορίνο καθώς πλέον έτρεχαν οι εξελίξεις το μόνο που μπορούσε να κάνει όσο αυτή η κατάσταση συνεχιζόταν ήταν να ρίξει όλο το βάρος στα Εργοστασιακά Συμβούλια, παρότι καταλάβαινε ότι δύσκολα μπορούσε να υπάρξει θετική έκβαση των πραγμάτων με αυτούς τους όρους. Ωστόσο σε αυτή τη φάση που η εργατική τάξη του Τορίνο είχε καταθέσει όλες τις δυνάμεις της προσδοκώντας να δημιουργήσει το δικό της κράτος ακολουθώντας το παράδειγμα των Σοβιέτ ούτε πίσω ήθελε να κάνει. Έτσι η προπαγάνδα των Ordinovisti προεκτείνει το επιχείρημα που είχε χρησιμοποιηθεί τον προηγούμενο χρόνο για τα συνδικάτα, ως οργανωτικοί φορείς που γεννήθηκαν μέσα στο αστικό κράτος και για το Κόμμα. Το επιχείρημα μεταβάλλεται λίγο καθώς είναι κατανοητό σε αυτούς ότι το Κόμμα πρέπει να συνεχίσει πάση θυσία να υφίσταται. Επισημαίνουν λοιπόν πως τόσο το Κόμμα όσο και οι επαγγελματικές ενώσεις μπορούν να «ερμηνεύσουν την επαναστατική διαδικασία» και να παίξουν στο σοσιαλιστικό κράτος ρόλο «κυβερνητικού μηχανισμού», αλλά δεν μπορούν στις τωρινές συνθήκες να είναι φορείς και ενσάρκωτες αυτής της ίδιας της επαναστατικής διαδικασίας. Μόνο μέσα στους χώρο δουλειάς, μέσα στο εργοστάσιο όπου ο εργάτης συνειδητοποιεί την εκμετάλλευση, κατανοεί τους νόμους της παραγωγής και τη λειτουργία του εργοστασίου, μόνο εκεί που ο «εργάτης δεν είναι τίποτα και θέλει τα πάντα» μπορεί να λάβει χώρα η επανάσταση.²⁴³

Παράλληλα η ομάδα του “L’Ordine Nuovo” έχει πια τη δυνατότητα λόγω της οργανωτικής της αύξησης να δημιουργήσει κομματικές κομμουνιστικές ομάδες μέσα στα Εργοστασιακά Συμβούλια οι οποίες προσπαθούν να δώσουν στο κίνημα την κατεύθυνση και τη γραμμή που προσδοκά η ομάδα του Γκράμισι και των υπολοίπων. Η αλήθεια είναι πως σε κρίσιμες στροφές και μάχες, όπως τον Απρίλη και ειδικά το Σεπτέμβρη, αυτές οι ομάδες καταλήγουν να γίνονται οι βασικοί οργανωτές των Συμβουλίων και οι εγγυητές της εργατικής πειθαρχίας.

²⁴² Αντόνιο Γκράμισι, “Το Κομμουνιστικό Κόμμα”, L’Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 17, 9/10/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 269. Η υπογράμμιση στο πρωτότυπο.

²⁴³ Αντόνιο Γκράμισι, “Το Εργοστασιακό Συμβούλιο”, L’Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 4, 5/6/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 210-216.

Το επεισόδιο της Ανκόνα

Στις 26/6/1920 συνέβη ένα ιδιαίτερο γεγονός που αποτυπώνει την ανικανότητα της κυβέρνησης να διατηρήσει τον έλεγχο, τουλάχιστον χωρίς να χρησιμοποιήσει ευρείας έκτασης καταστολή. Αναφέρεται εδώ διότι, παρότι είναι απλά ένα περιστατικό τριών ημερών σε μια δευτερεύουσα πόλη της Ιταλίας, είναι χαρακτηριστικό τόσο γιατί εμπλέκονται ένοπλοι πολίτες, όσο και γιατί φανερώνει τη σκέψη και τις προθέσεις της κάθε ομάδας που παίρνει μέρος.

Στην Ανκόνα συγκεντρώθηκαν στρατεύματα τα οποία θα αναπτύσσονταν στην Αλβανία. Τα στρατεύματα αρνήθηκαν να περάσουν απέναντι και στην πόλη, που ήταν προπύργιο των αναρχικών, δημιουργήθηκε έντονη κοινωνική αναταραχή και ξεκίνησε μια εκστρατεία με φιλειρηνικά συνθήματα και ενάντια στην παραγωγή όπλων (ο ρωσο-πολωνικός πόλεμος βρισκόταν σε κρίσιμη φάση εκείνη την περίοδο). Η USI προκηρύσσει απεργία αλλά η CGL αρνείται να καλέσει και αυτή σε απεργία στήριξης των εξεγερμένων. Την επόμενη μέρα όλη η πόλη βρίσκεται σε αναβρασμό. Ο πληθυσμός με τη βοήθεια των στρατιωτών και με την καθοδήγηση των συνδικαλιστών καταλαμβάνει την αποθήκη όπλων και τα μοιράζει και δημιουργούνται συμβούλια κατοίκων και στρατιωτών.²⁴⁴ Η διαπάλη για μια ακόμα φορά στους σοσιαλιστές και τα συνδικάτα τους ήταν έντονη και δύσκολη. Η ταλάντευση και η αναποφασιστικότητα για το τι στάση πρέπει να κρατηθεί είναι μεγάλη. Το γεγονός ότι στην περιοχή οι δυνάμεις τους δεν είναι τόσο ισχυρές τους φοβίζει. Αναπτύσσεται διάλογος μεταξύ του PSI και της USI για να αποκτηθεί κάποιος συντονισμός αλλά οι διαφορές είναι μεγάλες. Οι συνομιλίες PSI-USI καταρρέουν και η CGL θα αποκηρύξει την εξέγερση στις 29/6.²⁴⁵ Όμως η κεντρική απόφαση φέρνει εκ νέου το διχασμό και δεν υιοθετείται από όλους μέσα στο σοσιαλιστικό στρατόπεδο.²⁴⁶

Χωρίς καμιά πολιτική βοήθεια και στήριξη από τους εργάτες της υπόλοιπης Ιταλίας στις 30/6 το κίνημα στην Ανκόνα κατέρρευσε. Η κυβέρνηση στέλνει

²⁴⁴ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 47 και Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 394.

²⁴⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 47 και Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 394.

²⁴⁶ Χαρακτηριστικό παράδειγμα το παράρτημα της CGL των εργατών στη Ρώμη οι οποίοι αποφάσισαν να στηρίξουν την εξέγερση με απεργία και να αγνοήσουν την κεντρική απόφαση παρά τις παρεμβάσεις του Μπαλντέζι της Εκτελεστικής Επιτροπής της CGL. Και άλλα κομμάτια της CGL άσκησαν κριτική στην απόφαση και έβλεπαν θετικά τα γεγονότα στην Ανκόνα. Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 394.

στρατεύματα που αιματοκυλούν τους στασιαστές. Η USI ήταν αδύνατο να καθοδηγήσει μόνη της την εξέγερση και να τη συντονίσει και οι σοσιαλιστές για μια ακόμα φορά δεν ήταν διατεθειμένοι να αναλάβουν την πρωτοβουλία των κινήσεων και να οδηγήσουν στα άκρα την κατάσταση.

Η κλιμάκωση του καλοκαιριού

Παράλληλα με τα γεγονότα στην Ανκόνα διεξάγεται το Δεύτερο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς. Εκεί ασκείται δριμυία κριτική στο Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα από τον Λένιν και την υπόλοιπη Διεθνή καθώς ο Σερράτι και η ομάδα του αρνούνται πεισματικά να θέσουν εκτός Κόμματος τη ρεφορμιστική μερίδα των Τουράτι-Ντ' Αραγκόνα. Στις θέσεις για τα καθήκοντα της Κομμουνιστικής Διεθνούς ο Λένιν έγραφε:

«Είναι απαραίτητο να ενεργήσουμε εκατό φορές πιο θαρραλέα από ότι μέχρι σήμερα, για να εκτοπίσουμε τους εκπροσώπους αυτούς της εργατικής αριστοκρατίας ή των εργατών που αστικοποιήθηκαν από όλα τα πόστα τους και να τους αντικαταστήσουμε έστω και με τους πιο άπειρους εργάτες, αρκεί μόνο οι εργάτες αυτοί να είναι δεμένοι με την εκμεταλλεόμενη μάζα και να συγκεντρώνουν την εμπιστοσύνη της στην πάλη ενάντια στους εκμεταλλευτές».²⁴⁷

Και κατέληγε:

«Όσον αφορά το Ιταλικό Σοσιαλιστικό Κόμμα, το 2^ο Συνέδριο της Τρίτης Διεθνούς βρίσκει πως η κριτική ενάντια στο Κόμμα αυτό και οι πρακτικές προτάσεις που έκανε το τμήμα του Τουρίνου του Κόμματος από τις στήλες του Περιοδικού "L' Ordine Nuovo", στις 8 Μάη 1920 σαν προτάσεις προς το Εθνικό Συμβούλιο του Σοσιαλιστικού Κόμματος είναι βασικά σωστές και ανταποκρίνονται απόλυτα σε όλες τις βασικές αρχές της III Διεθνούς. [...] Η πτέρυγα του Τορίνο έκανε κριτική στην καθοδήγηση του Κόμματος ότι στις συνθήκες επαναστατικής ανόδου στην Ιταλία που δημιούργησε τη δυνατότητα

²⁴⁷ Β.Ι. Λένιν, "Θέσεις για το Β Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς", Άπαντα (Τόμος 41), Ιούνης-Ιούλης 1920, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1983, σελ. 190-191.

πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο, δεν έκανε σωστή ανάλυση των γεγονότων, δε συνένωσε και δε συντόνισε την επαναστατική πάλη των μαζών, δεν έδιωξε από το Κόμμα τους ρεφορμιστές. Το τμήμα έκανε μια σειρά πρακτικές προτάσεις: διώξιμο των οπορτουνιστών από το Κόμμα, δημιουργία σε όλες τις φάμπρικες, στα εργοστάσια, στα συνδικάτα, στους στρατώνες Κομμουνιστικών Ομάδων· οργάνωση Εργοστασιακών Επιτροπών για τον έλεγχο της παραγωγής στη βιομηχανία και στην αγροτική οικονομία. Το τμήμα απαίτησε να αρχίσει άμεσα η προετοιμασία των λαϊκών μαζών για τη δημιουργία Σοβιέτ».²⁴⁸

Η αντίστοιχη απόφαση ωστόσο συνάντησε για μια ακόμα φορά τη σφοδρή άρνηση της πλειοψηφίας του Κόμματος που αρνήθηκε να την υλοποιήσει.

Παράλληλα από τον Μάη μέχρι τον Αύγουστο ξεκινά μια νέα σοβαρή κλιμάκωση της αντιπαράθεσης μεταξύ βιομηχάνων και εργαζομένων σχετικά με τους μισθούς και το κόστος διαβίωσης των τελευταίων. Η FIOM είχε συνέδριο 20-25 Μαΐου στη Γένοβα. Εκεί αποφασίζεται μια σειρά από αιτήματα για τα ναυπηγεία, τους σιδηροδρόμους, τη μεταλλουργία και τη βιομηχανία κατασκευής μηχανών.²⁴⁹ Τα κυριότερα αιτήματα ήταν:

- Αύξηση κατά 50% στη βιομηχανία χάλυβα στη δουλειά με το κομμάτι και 40% για τους άλλους κλάδους.
- Μια νέα μισθολογική κατάταξη των εργαζομένων με πέντε κλίμακες. Για την πρώτη κλίμακα που την αποτελούσαν γυναίκες και μαθητευόμενοι 50% αύξηση στο βασικό μισθό ανά ώρα. Μικρότερη αύξηση για τους υπόλοιπους. Με βάση τις αλλαγές ο μισθός διαμορφωνόταν με βάση τον παλιό μισθό συν μια αύξηση 0,90 λιρέτες κάθε ώρα συν κάποια μπόνους, στην πράξη δηλαδή μια αύξηση 7,20 λιρετών την ημέρα στις συνολικά 18 λιρέτες του μέσου μισθού.
- Αύξηση 30%-100% για υπερωρίες ή νυχτερινή δουλειά.

²⁴⁸ Β.Ι. Λένιν, "Θέσεις για το Β Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς", *Άπαντα (Τόμος 41)*, ό.π., σελ. 199, 215.

²⁴⁹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 40.

- Μεγαλύτερο “κατώτατο μισθό”
- Δώδεκα μέρες διακοπές με αποδοχές το χρόνο
- Νέα ανώτερα όρια αποζημίωσης σε περίπτωση απόλυσης.²⁵⁰

Η λογική των προτάσεων της Fiom πατούσε πάνω στα αυξημένα κόστη ζωής μιας τυπικής ιταλικής οικογένειας και σε σύγκριση με άλλα επαγγέλματα της Ιταλίας²⁵¹ που απολάμβαναν μεγαλύτερους μισθούς ή ακόμα και σε σύγκριση με τους μισθούς σε αντίστοιχους κλάδους σε άλλες χώρες της Ευρώπης.²⁵²

Οι άλλες συνδικαλιστικές οργανώσεις πέρα της Fiom σε γενικές γραμμές θέτουν αντίστοιχα αιτήματα. Μόνο η USI αντιτίθεται σε έναν διακανονισμό σε εθνικό επίπεδο υποστηρίζοντας την επίλυση σε κάθε εργοστάσιο.²⁵³ Τυπικά ωστόσο, αυτό αποδυναμώνει την διαπραγματευτική ισχύ των εργαζομένων, ειδικά όπου δεν είχαν συγκροτηθεί Συμβούλια και Τομεακές Επιτροπές. Κάτι τέτοιο θα πρέπει να γινόταν αντιληπτό από τους αναρχικούς. Η πρόταση της USI λοιπόν εικάζω ότι τίθεται ως προσπάθεια να αποδυναμωθεί ο ρόλος της CGL και να ενισχυθούν οι συσχετισμοί υπέρ της USI σε εργοστάσια που μπορεί να παρέμβει. Είναι δύσκολο τα στελέχη της να είχαν ως σκέψη κάτι διαφορετικό ή να το έθεταν για να ενισχύσουν τη θέση των Εργοστασιακών Συμβουλίων καθώς ο Μαλατέστα στο αναρχικό συνέδριο της Μπολόνια είχε αντιταχθεί με τη δημιουργία τους για όσο κυριαρχεί η αστική τάξη στην πολιτική και οικονομική ζωή.²⁵⁴

Το υπόμνημα της Fiom στέλνεται στις εργοδοτικές οργανώσεις και τους βιομηχάνους οι οποίοι το απορρίπτουν. Στις 18 Ιούνη μάλιστα με τον πλέον επίσημο τρόπο από το βήμα του συνεδρίου της *“Ένωσης των Βιομηχάνων στους Κλάδους της Μηχανικής και της Μεταλλουργίας”* ο πρόεδρος της Γιάρακ τοποθετείται καλώντας τους εργαζομένους σε: *«μια ρεαλιστική ματιά στην κατάσταση της βιομηχανίας, η*

²⁵⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 40-41.

²⁵¹ Για παράδειγμα στην περιοχή του Μιλάνο το κατώτατο μεροκάματο για τους μεταλλουργούς ήταν 13,30 λιρέτες ενώ ένας τυπογράφος έπαιρνε 27,20 λιρέτες το λιγότερο, 18,96 ένας ξυλουργός, 19 ένας εργάτης στον ηλεκτρισμό, 23-24 ένας εργαζόμενος στο τραμ ή σε αμαξοστοιχία. Paolo Spriano, ό.π., σελ. 141 .

²⁵² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 41.

²⁵³ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 41.

²⁵⁴ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 141.

οποία αποκλείει αύξηση στους μισθούς». ²⁵⁵ Ως άγριοι διαπραγματευτές σε όλη τους τη ζωή αντιπαραθέτουν στα επιχειρήματα των εργατών τα δικά τους επιχειρήματα ξεκινώντας από την παραγωγικότητα της εργασίας των εργαζομένων σε σχέση με την ήδη μείωση της εργάσιμης μέρας σε οκτάωρο που έχουν παραχωρήσει. Αντικρούουν επιπλέον το πόσο πραγματικά αυξήθηκε ο μισθός σε σχέση με την αύξηση του κόστους ζωής. Ανταπαντούν πως η κατάσταση των εργαζομένων δε δυσκόλεψε όπως υποστηρίζουν οι εργάτες. Αντίθετα περιγράφουν μια κατάσταση όλο και χειρότερη και πιο επισφαλής για την ίδια τη βιομηχανία της Ιταλίας με την αύξηση του ξένου ανταγωνισμού, τη μείωση της ζήτησης, τη βαριά φορολογία του κράτους σε βάρος τους, τη μετατροπή της πολεμικής βιομηχανίας σε παραγωγή ειρηνικής περιόδου, την έλλειψη σε άνθρακα και ενεργειακές πρώτες ύλες και τους έντονους περιορισμούς στις πιστώσεις. ²⁵⁶

Βέβαια σε αντίθεση με ότι υποστήριζαν οι βιομήχανοι, όπως είδαμε και στο τρίτο κεφάλαιο, ένα μεγάλο κομμάτι των ιταλών καπιταλιστών έβγαλε μεγάλα κέρδη σε καιρό πολέμου αυξάνοντας την παραγωγή και τα κέρδη του. Μετά τον πόλεμο σύμφωνα με τα στοιχεία του *Φραντσέσκο Μάγκρι*, όπως αναφέρονται στον *Σπριάνο*, το κόστος ζωής των εργατών στην μεταλλουργία είχε ανέβει από το 1914, 600% με 605% ενώ οι μισθοί όχι πάνω από 575%,. Από την άλλη η *“Ένωση Βιομηχάνων”* του Τορίνο αναφέρει πως για τους εργάτες στην αυτοκινητοβιομηχανία από το 1914 ο μισθός είχε ανέβει 515% ενώ το κόστος ζωής 358%. ²⁵⁷ Το βασικό, θεωρώ, ήταν ένα ερώτημα το οποίο μπαίνει περίπου αυτούσιο κάθε φορά που μια περίοδος κρίσης ή ύφεσης ακολουθεί μια περίοδο ανάπτυξης. Σε ποιανού τις “πλάτες” θα πέσει το βάρος της κρίσης και με ποιο τρόπο αυτή θα ξεπεραστεί.

Μπροστά στην αδιαλλαξία των εργοδοτών και τα αυξημένα κόστη ζωής που πίεζαν την εργατική τάξη σε έσχατο βαθμό οι ηγέτες των συνδικάτων και των ομοσπονδιών έπρεπε να σκεφτούν τρόπους αντιμετώπισης της κατάστασης και σχέδιο άμεσης δράσης με τις περισσότερες απώλειες για τον αντίπαλο και τις

²⁵⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 40.

²⁵⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 41-42.

²⁵⁷ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 141 από Francesco Magri, *La Crisi Industriale e il Controllo Operaio*, σελ. 45.

λιγότερες για τους εργαζομένους. Η οργάνωση των μεταλλουργών αποφασίζει να δεχτεί την μέτρηση δυνάμεων. Αφού αρχικά δέχονται να συζητήσουν με τους βιομηχάνους αρχίζουν να καταλαβαίνουν πως αυτή η αντιπαράθεση είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή αντιπαράθεση για τους μισθούς. Πάνω από όλα παιζόταν η διαπραγματευτική ισχύς της Ομοσπονδίας αυτής καθ' αυτής σε μια περίοδο που οι διαθέσεις των μαζών για μαχητικό αγώνα ανεβαίνουν.²⁵⁸ Στις 10-13 Αυγούστου συναντήθηκε μια διαπεριφερειακή επιτροπή των βιομηχάνων με επιτροπή συνδικαλιστών εργατών της CGL. Ο εκπρόσωπος των βιομηχάνων Ροτιλιάνο ανέφερε στους εκπροσώπους των εργατών πως *«Εξαιτίας της κατάστασης της βιομηχανίας, καμία απαίτηση για οικονομική βελτίωση δεν μπορεί να υλοποιηθεί τη δεδομένη στιγμή»*. Και συμπληρώνει με κυνισμό: *«Από τον πόλεμο δεν κάνουμε τίποτα άλλο πέρα από το να κατεβάζουμε τα παντελόνια μας, τώρα είναι η δικιά σας σειρά»*.²⁵⁹ Ήταν η κατάρρευση των διαπραγματεύσεων.

Αμέσως μετά συγκλήθηκε στο Μιλάνο έκτακτη συνεδρίαση της FIOM, 16-17/8 με προσκεκλημένους εκπροσώπους την ηγεσία της CGL και του PSI. Αποφασίστηκε παμπηφεί το μέτρο της “κωλυσιεργίας στην παραγωγή” σε κάθε εργοστάσιο μεταλλουργίας, και σε κάθε ναυπηγείο και μηχανουργείο. Πρακτικά τα μέτρα που αποφασίστηκαν ήταν: Πρώτον, μείωση της παραγωγής σε ελάχιστα επίπεδα με καθυστέρηση όσο γίνεται των εργασιών επισκευής(που σήμαινε επίσης και μείωση των απολαβών των λίγων εργαζομένων που πληρώνονταν με το κομμάτι). Δεύτερον, άρνηση οποιασδήποτε εργασίας δεν αποτελούσε μέρος των όρων απασχόλησης του κάθε ατόμου. Ο χρόνος της παραγωγής θα αυξανόταν καθώς οι εργάτες θα αρνούσαν να εκτελέσουν εργασίες με εργαλεία που δεν ήταν κατάλληλα για τη δουλειά στο χέρι και θα τηρούσαν τους κανόνες ασφαλείας κατά γράμμα στην πιο πιστή, θα λέγαμε τυπολατρική, εκδοχή τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ότι κανείς δε θα προχωρούσε τη δουλειά του έως ότου η οποιαδήποτε μηχανή καθαρισμού ή λίπανσης ακινητοποιηθεί πλήρως. Ωστόσο κανείς δεν είχε το δικαίωμα να λείψει αδικαιολόγητα από τη δουλειά του ή να απομακρυνθεί από τον τόπο εργασίας του και απαγορευόταν η οποιαδήποτε μορφή σαμποτάζ των

²⁵⁸ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 45.

²⁵⁹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 45-46 και Fernando D' Alessandro, ό.π.

μηχανών. Εάν τώρα κάποια εταιρεία απέλυε εργαζόμενο για την εφαρμογή αυτών των μέτρων οι υπόλοιποι εργαζόμενοι του εργοστασίου έπρεπε να τον βάλουν ξανά στην παραγωγή με κάθε τρόπο. Το πιο βασικό και τελευταίο κομμάτι της απόφασης ανέφερε πως σε περίπτωση lock out οι εργάτες θα καταλάβουν το εργοστάσιο.²⁶⁰ Οι σύνεδροι αποφάσισαν να αρχίσουν στις 21 Αυγούστου την κωλυσιεργία. Στην ουσία το μέτρο βοηθούσε τους εργάτες να παίρνουν ολόκληρο το μισθό τους χτυπώντας παράλληλα τους βιομηχάνους που θα είχαν σημαντικά μικρότερη παραγωγικότητα με τα ίδια έξοδα.

Φαίνεται πως οι ηγέτες της FIOM και της CGL αποφασίζουν να πάρουν πιο επιθετικά μέτρα από τα συνηθισμένα και μάλιστα όχι απλά σε ένα διακηρυκτικό επίπεδο. Το γεγονός ότι τα συνδικάτα και ο ίδιος ο Μπουότζι έθεσαν αυτοί οι ίδιοι το ζήτημα της κατάληψης, μέτρο που δε συνάδει με τον γενικό προσανατολισμό τους, δείχνει τη δυναμική που είχαν αποκτήσει τα Εργοστασιακά Συμβούλια και την πίεση που ασκούσαν στις συνδικαλιστικές ηγεσίες οι μάζες των μεταλλουργών.

Η USI και οι μεταλλεργάτες που συσπειρώνονταν γύρω της θεωρούσαν το μέτρο της κωλυσιεργίας ανεπαρκές ως απάντηση στην επίθεση καθώς προέβλεπαν ότι αυτό δε θα μπορούσε να κρατήσει πάνω από λίγες μέρες. Ωστόσο, ακολούθησαν την απόφαση με τη λογική να μη διασπάσουν τις δυνάμεις. Η απόφαση πάρθηκε σε μια συνεδρίαση των μεταλλεργατών της USI στη Λα Σπέτζια στις 17/8/1920. Στο κείμενο της απόφασης που δημοσιεύτηκε στο *“Guerra di Classe”* (Ταξική Πάλη), την εφημερίδα της οργάνωσης, στις 25/8/1920 διατύπωσαν τη δικιά τους άποψη αντιλαμβανόμενοι την αντεπίθεση που μπορεί να ακολουθήσει από τους εργοστασιάρχες αν η CGL υποχωρούσε κατά τη διάρκεια του αγώνα. « Η απαλλοτρίωση των εργοστασίων από τους μεταλλεργάτες της Ιταλίας» έγραφαν «πρέπει να είναι ταυτόχρονη και άμεση, πριν ένα lock-out τους κλείσει έξω, και μετά πρέπει να αμυνθούν με όλα τα απαραίτητα μέσα. Είμαστε αποφασισμένοι, επιπλέον να καλέσουμε τους εργάτες και των άλλων εργοστασίων στο πλευρό μας».²⁶¹ Υπάρχει η άποψη ότι τις αμφιβολίες των αναρχικών για την

²⁶⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 46 και Fernando D' Alessandro, ό.π.

²⁶¹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 46 από την απόφαση της *“Guerra di Classe”* όπως δημοσιεύτηκε στις 25/8/1920.

επιτυχία του συγκεκριμένου μέτρου τις είχαν και σοσιαλιστές μέσα στη Fiom οι οποίοι έγερναν περισσότερο όπως και οι αναρχικοί προς την εκπόνηση ενός σχεδίου για άμεση κατάληψη των εργοστασίων χωρίς το “σκαλοπάτι” της κωλυσιεργίας αλλά υποχώρησαν τελικά στην προοπτική που έβαζε η πλειοψηφία της Ομοσπονδίας και ο γραμματέας της Μπουότζι.²⁶²

Μολαταύτα με την επιβράδυνση της παραγωγής η πρώτη αντίδραση των εργοδοτών είναι χλιαρή. Η AMMA προσπαθεί να κρατήσει αρχικά ήπιους τόνους στη σύγκρουση και να μην κλιμακώσει.²⁶³ Σε πρώτη φάση η επιβράδυνση της παραγωγής ήταν πρόβλημα αλλά όχι αξεπέραστο για αυτούς. Από την άλλη μεριά ήδη από την πρώτη μέρα της σύγκρουσης οι επίσημες κρατικές αρχές θορυβήθηκαν έντονα. Ο νομάρχης Ταντέι στο Τορίνο υπενθύμισε χαρακτηριστικά στο Υπουργείο Εσωτερικών με τηλεγράφημά του πως η πόλη διαθέτει μόλις 800 ανθρώπους και 35 άλογα για 72.000 μεταλλεργάτες.²⁶⁴ Παρόμοιοι φόβοι ήρθαν και από άλλες περιοχές. Στη Γένοβα ζητήθηκε η συμβολή των καραμπινιέρων και των βασιλικών φρουρών για τον ίδιο λόγο.²⁶⁵

Καθώς όμως η κωλυσιεργία συνεχίζει οι βιομήχανοι αρχίζουν να χάνουν την υπομονή τους και οι απόψεις τους διίστανται. Μια μερίδα, ειδικότερα εκείνοι του μετάλλου και του χάλυβα οι οποίοι πλήττονταν πιο άμεσα ήταν αυτοί που ακολουθούσαν την πιο σκληρή γραμμή με ηγέτη τον Ίλβα και τους συμβούλους του και υπερίσχυσαν έναντι των πιο μετριοπαθών.²⁶⁶ Η κυβέρνηση δεν ήθελε μια μετωπική αντιπαράθεση με την εργατική τάξη. Φοβόταν το λок άουτ που είχε πληροφορίες πως είχαν ήδη αποφασίσει σε Μιλάνο και Τορίνο. Έτσι προσπαθούσε να πετύχει τη συνέχιση των διαπραγματεύσεων. Ο υφυπουργός εσωτερικών Κοραντίνι έστειλε τηλεγράφημα στη νομαρχία του Μιλάνου καλώντας την να επικοινωνήσει με όλους τους βιομηχάνους με επιρροή και να τους καλέσει να μην προβούν σε *«βιαστικές ενέργειες που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε σοβαρές*

²⁶² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 46.

²⁶³ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 50.

²⁶⁴ ACS, Υπουργείο Εσωτερικών, Ufficio Cifra, επιστολή, 18 Αυγούστου 1920, ώρα 17.40.

²⁶⁵ ACS, Υπουργείο Εσωτερικών, Ufficio Cifra, επιστολή, 19 Αυγούστου 1920, ώρα 20.00.

²⁶⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 47.

συνέπειες μελλοντικά».²⁶⁷ Αλλά οι εργοδότες υπολόγιζαν στην αδυναμία των συνδικαλιστικών ηγετών να οξύνουν τη σύγκρουση παρά το γεγονός ότι δεν θα είχαν επαρκείς δυνάμεις καταστολής για να συντρίψουν μια ενδεχόμενη εξέγερση σε περίπτωση που η κατάσταση ξέφευγε από τον έλεγχο.²⁶⁸

Παράλληλα ο υπουργός εργασίας Λαμπριόλα έκανε έκκληση στην άλλη μεριά να ματαιώσει την κωλυσιεργία με αντάλλαγμα να αναγκάσει τους εργοδότες να επιστρέψουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.²⁶⁹ Στη βάση αυτή, ο Μπουότζι συμφώνησε να αναστείλει το μέτρο. Μετέβει στη Ρώμη στις 25/8 για να συνομιλήσει με τον υπουργό εργασίας χωρίς όμως τα εργοστάσια να έχουν αναστείλει τη κωλυσιεργία. Το ίδιο έκαναν ξεχωριστά και οι εργοδότες που πήγαν και αυτοί στη Ρώμη. Ο Μπουότζι συμφώνησε να σταματήσουν μόνο με τον όρο να επανέλθουν στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων οι εργοδότες με άξονα συζήτησης το υπόμνημα που είχε κατατεθεί από τα συνδικάτα στα τέλη της άνοιξης. Όμως αυτό ακριβώς ήταν που απέρριπταν οι εργοδότες και η στάση τους δεν άλλαξε στη Ρώμη καθόλου. Παράλληλα η κυβέρνηση συμφωνεί με τους βιομηχάνους να μην προχωρήσουν το lock out αλλά να συνεχίσουν τις διαπραγματεύσεις.²⁷⁰ Όπως θα δούμε έγινε ακριβώς το αντίθετο. Οι εργοδότες είχαν προαποφασίσει την επιθετική στάση ώστε να αναγκάσουν τη κυβέρνηση να στοιχηθεί δίπλα τους είτε εκβιάζοντας τη απλώς με το lock out, είτε εφαρμόζοντας το.

Στο μεταξύ η παραγωγή έχει παραλύσει. Οι εργάτες πηγαίνουν κανονικά στο πόστο τους και σχεδόν δε δουλεύουν. Το "Avanti" αναφέρει πως στο κεντρικό εργοστάσιο της "FIAT" που απασχολούσε 15.000 εργαζόμενους η παραγωγή μέσα σε μια βδομάδα έπεσε κατά 60% ενώ στη μονάδα της "Romeo" ήδη στις 24 του

²⁶⁷ ACS, Υπουργείο Εσωτερικών, Ufficio Cifra, τηλεγράφημα, 25 Αυγούστου 1920, ώρα 12.00.

²⁶⁸ Οι αστυνομικές δυνάμεις αποκάλυψαν τη δική τους παράλυση όταν στις 18 Αυγούστου, ο αρχηγός της αστυνομίας στο Τορίνο, φοβούμενος μια βίαιη αντιπαράθεση, απέστειλε στον Υπουργό Εσωτερικών το ακόλουθο υπόμνημα: "έχουμε μόνο 800 πεζούς αστυνομικούς και 35 με άλογο με τους οποίους θα αντιπαρατεθούν οι 72.000 εργαζόμενοι στον μεταλλουργικό τομέα ". Παρόμοιες προειδοποιήσεις στάλθηκαν από τους αρχηγούς της αστυνομίας στη Γένοβα και στο Μιλάνο.

²⁶⁹ Fernando D' Alessandro, ό.π.

²⁷⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 51-53.

μηνός είχε ουσιαστικά ανασταλεί.²⁷¹ Κάποιες πιο συντηρητικές εφημερίδες κάνουν λόγο για μεθοδευμένο σαμποτάζ στη βιομηχανία μετάλλου.²⁷²

Οι αναφορές που παίρνει η κυβέρνηση από τα τοπικά όργανα ιδίως στο Μιλάνο και το Τορίνο δείχνουν ότι οι εργοδότες μπροστά σε αυτή την κατάσταση έχουν αποφασίσει να κλείσουν τα εργοστάσια. Η αρχή γίνεται στο εργοστάσιο της “Romeo” στο Μιλάνο το πρωινό της Δευτέρας της 30^{ης} του Αυγούστου. 2.000 εργάτες θα βρουν κλειστές τις πύλες του εργοστασίου και ένοπλους φρουρούς να τις φυλάνε.²⁷³ Η απάντηση είναι άμεση. Το παράρτημα της FIOM στην πόλη, ενδεχομένως πριν συμβουλευτεί την κεντρική ηγεσία όπως φαίνεται, δίνει την κατεύθυνση που είχαν αποφασίσει οι μεταλλεργάτες στο συνέδριο για κατάληψη των εργοστασίων. Η συμφωνία των εργατών στην πρόταση αποτυπώνεται άμεσα. Μέσα σε λίγες ώρες 300 εργοστάσια της μεταλλουργίας στη συντριπτική πλειοψηφία μέσα και γύρω από την πόλη βρίσκονται με τις πόρτες αμπαρωμένες και με τους εργάτες πίσω από αυτές να τα υπερασπίζονται. Παρόλα αυτά πριν το Σεπτέμβρη το “Avanti” υποβάθμιζε τα γεγονότα αναφέροντας κάποιες εξελίξεις στα τοπικά νέα που δε δείχνει μόνο την προσπάθεια να μην οδηγήσει τα πράγματα στην πλήρη ρήξη αλλά και το πόσο είχε απομακρυνθεί το Κόμμα από τις διαθέσεις των μαζών οι οποίοι με αποφασιστικότητα επιζητούν οι ίδιες τη ρήξη αυτή.

Αντίθετα ο αστικός τύπος από την πρώτη στιγμή έδωσε βάρος. Η “*Il Corriere della Sera*”(Απογευματινός Ταχυδρόμος) έχοντας ρεπορτάζ από το Μιλάνο θα αναφέρει:

«Τα εργοστάσια χθες το απόγευμα παρουσίαζαν ένα μοναδικό θέαμα. Σε ένα πηγαινοερχόταν πλήθος από γυναίκες και παιδιά μεταφέροντας φαγητό για τους απεργούς, εθελοντικούς φυλακισμένους των εργοστασίων. Δίπλα σε αυτούς, εδώ και εκεί διασκορπισμένα στο πεζοδρόμιο ή στο γρασίδι, ήταν τα υπολείμματα της νυχτερινής περιπολίας. Οι εισοδοί φρουρούνταν από εργάτες. Ούτε μια σκιά αστυνομικού δε φαινότανε. Οι εργάτες ήταν οι

²⁷¹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 51-52 και Fernando D’ Alessandro, ό.π.

²⁷² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 51.

²⁷³ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 52.

*απόλυτοι κυρίαρχοι της περιοχής. Όποιος περνούσε με αμάξι ελεγχόταν σαν να διασχίζει τα σύνορα από άγρυπνες ομάδες εργατών και ενθουσιασμένων συντρόφων τους».*²⁷⁴

Ευρισκόμενοι μπροστά σε αυτήν την κατάσταση οι βιομήχανοι παίζουν ένα χαρτί που χωρίς ίσως τη μεγαλοφυή πολιτική του Τζιολίττι μπορεί να τους είχε στοιχίσει πολύ ακριβά. Η AMMA με στήριξη της Confidustria αποφασίζει μεταξύ της 31/8 και της 1/9 να γενικεύσει το lock out στο Τορίνο και σε άλλες πόλεις ενώ ήδη αυτό είχε επεκταθεί στη Ρώμη.²⁷⁵ Και τότε παντού οι εργάτες απαντάνε με τον ίδιο τρόπο που απαντήσανε στο Μιλάνο. Ένα ένα καταλαμβάνονται τα εργοστάσια και σχηματίζονται επιτόπου Εργοστασιακά Συμβούλια. Οι εργαζόμενοι μέσα σε δυο-τρεις μέρες ενσαρκώνουν με τη δική τους θέληση όλα αυτά για τα οποία πάλευαν από την προηγούμενη χρονιά οι Ordinatori. Ήταν κύριοι του εργοστασίου.

Παράλληλα για άλλη μια φορά τα συνδικαλιστικά στελέχη της Fiom και της Cgil στην πλειοψηφία τους αποδεικνύονται κατώτεροι των περιστάσεων. Καλούν τους εργάτες να συνεχίζουν να λειτουργούν το κατελημμένο εργοστάσιο.²⁷⁶ Μέχρι εκεί όλα καλά και συνετά. Όμως είναι απολύτως σαφές ότι ολόκληρη η εργατική τάξη είδε ως στόχο αυτού του αγώνα την κατάργηση της καπιταλιστικής εκμετάλλευσης και όχι απλώς μια μισθολογική αύξηση των δύο ή τριών λιρών. Αντίθετα οι συνδικαλιστές την αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο που αντιλαμβάνονται και οι εργοδότες το lock out. Ως μέσο απειλής για να επέμβει η κυβέρνηση προς όφελος τους.

Η κατάληψη των εργοστασίων

Από 1^η Σεπτέμβρη τα μεταλλουργικά εργοστάσια της Ιταλίας βρίσκονται κατελημμένα και κάτω από τον έλεγχο των εργατών. Οι καταλήψεις εκτείνονται σε όλο το μήκος και το πλάτος της Ιταλίας, όχι μόνο στις παραδοσιακές βιομηχανικές πόλεις του Μιλάνου, του Τορίνο και της Γένοβας, αλλά και στη Ρώμη, τη Νάπολη, τη Φλωρεντία και το Παλέρμο. Τα χαλυβουργεία, τα χυτήρια, τα σιδηρουργεία και οι

²⁷⁴ *Corriere della Serra*, 31/8/1920.

²⁷⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 57.

²⁷⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 58.

αυτοκινητοβιομηχανίες, με λίγα λόγια όλα τα εργοστάσια που ασχολούνταν με την κατεργασία μετάλλων καταλήφθηκαν. Σε αρκετές πόλεις ήταν επίσης κατειλημμένες και μη αμιγώς μεταλλουργικές εγκαταστάσεις.²⁷⁷

Μισό εκατομμύριο εργάτες συμμετέχουν. Στο Τορίνο μόνο, 100.000 εργάτες μπαίνουν αποφασιστικά στη μάχη όταν μαθαίνουν για το λοκ άουτ στο Μιλάνο, κατεβαίνοντας σε διαδηλώσεις. Οι φρουροί πολλών εργοστασίων μπροστά στον όγκο των διαδηλωτών ανοίγουν τις πύλες χωρίς βία και αμέσως οι συγκροτημένες Τομεακές Επιτροπές μοιράζουν τις αρμοδιότητες. Η *“La Stampa”* (Ο Τύπος) αναφέρει πως ένας αριθμός των τεχνικών υπαλλήλων και των στελεχών που ήταν μέσα στο εργοστάσιο κρατείται κλειδωμένος από τους εργαζόμενους σε αίθουσες.²⁷⁸ Αφήνονται σύντομα χωρίς να τους ασκηθεί βία. Η αδυναμία των κρατικών κατασταλτικών αρχών να επέμβουν είναι πασιφανής. Περιορίστηκαν να φυλάνε απολύτως απαραίτητα κυβερνητικά κτίρια και τράπεζες. Μόνο σε λίγες περιπτώσεις όπως στο εργοστάσιο *“Miani-Silvestri”* οι εργάτες συναντούν αντίσταση από ιδιωτικούς κυρίως φρουρούς και υπάρχει σύγκρουση καθώς και στα ναυπηγεία *“Odero”* όπου υπάρχει ένας νεκρός και δύο τραυματίες εργάτες. Κόκκινες και μαύρο-κόκκινες σημαίες υψώνονταν παντού. Στη Ρώμη στη βιομηχανία *“Tabanelli”* το σοβιετικό έμβλημα υψώνεται στην είσοδο του εργοστασίου. Στο εργοστάσιο *“FATME”* επίσης στη Ρώμη, οι εργαζόμενοι είχαν ανοίξει ένα πανό το οποίο έγραφε: *“Όποιος δεν εργάζεται δεν θα φάει· Στόχος μας η τιμιότητα και η εργασία· τις αλυσίδες θα τις σπάσουμε· δεν θέλουμε πλούτο σε χρυσό αλλά ελευθερία”*. Στο Σέστρι Πονέντε σε ένα από τα συγκροτήματα του Ανσάλντο στην είσοδο ήταν γραμμένη η καινούρια *“ιδιοκτησία”*: *“Κομμουνιστικό εργοστάσιο”*.²⁷⁹

Σε ένα από τα πιο καλά οργανωμένα εργοστάσια, σε αυτό της *“FIAT-Centro”*, ο Τζιοβάννι Παρόντι, γραμματέας του Εργοστασιακού Συμβουλίου και σοσιαλιστής οπαδός του Μπορτιγκκα καλεί τους εργάτες ύστερα από απόφαση των Επιτροπών *«να παραμείνουν στις θέσεις τους και να συνεχίσουν τη δουλειά όπως στο παρελθόν με αμοιβαίο σεβασμό»*. Και συνέχισε: *«Εργάτες! Δείξτε ότι μπορείτε να λειτουργήσετε αυτό το εργοστάσιο χωρίς εργοδότες! Οι εσωτερικές σας επιτροπές*

²⁷⁷ Fernando D' Alessandro, ό.π. και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 60-61.

²⁷⁸ Ανυπόγραφο, *“Come le Maestranze Fecero Atto di Possesso”*, *La Stampa*, α.φ. 209, 2/9/1920.

²⁷⁹ Fernando D' Allesandro, ό.π., και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 62, 67-68.

θα εκπροσωπήσουν τα συμφέροντά σας».²⁸⁰ Οποιοδήποτε σαμποτάζ προφανώς στα μέσα παραγωγής απαγορευόταν ρητά. Από τη πρώτη στιγμή ειδικά στο Τορίνο ήταν φανερό μια προσπάθεια όχι απλά να εμποδίσουν τις αρχές να εισέλθουν στο εργοστάσιο και να πάρουν μέτρα να τις αντιμετωπίσουν εγκαθιστώντας μέτρα περιφρούρησης αλλά κυρίως να οργανώσουν την παραγωγή. Να μπορέσουν να διευθύνουν το εργοστάσιο, καταγράφοντας τις πρώτες ύλες και διασφαλίζοντας τη ροή και την κίνηση των προμηθειών μεταξύ των εργοστασίων. Μέσα στην πόλη οι διαφορετικοί χώροι δουλειάς συντόνιζαν τις εργασίες τους. Φορτηγά γεμάτα αναγκαίες πρώτες ύλες και υλικά πηγαινοερχόντουσαν στους δρόμους της πόλης από το ένα κατειλημμένο εργοστάσιο στο άλλο. Για να συνεχιστεί η παραγωγή κάτω από τον έλεγχο των εργαζομένων τα εργοστάσια χρειάζονταν δεξαμενές οξυγόνου. Το παράτημα της FIOM στο Τορίνο διέταξε την κατοχή της εταιρείας “*Oxygen and Other Gases Company*”. Αυτό έγινε αμέσως από τους εργάτες εκεί. Οι εργαζόμενοι έδειχναν αποφασιστικότητα να αγωνιστούν ως στο τέλος.²⁸¹ Η παραγωγή αρχίζει ξανά να μπαίνει σε κίνηση κάτω από τη διεύθυνση των ίδιων των εργατών. Σε πιο αργούς ρυθμούς και με αρκετές αστοχίες καθώς δε λείπουν τα μπερδέματα ή οι ελλείψεις σε πρώτες ύλες και δεν έχει αποκτηθεί από την πρώτη μέρα η απαραίτητη συνεργασία.²⁸²

Η πειθαρχία με την οποία δούλευαν οι εργάτες ήταν πρωτόγνωρη.²⁸³ Πήγαζε από τον ενθουσιασμό τους ότι παρήγαγαν, διέθυναν, κατανάλωναν, οργάνωναν, μόνοι τους για εκείνες τις λίγες μέρες του Σεπτεμβρίου. Χωρίς να περιμένουν στο τέλος της μέρας το μεροκάματο, χωρίς να έχουν από πάνω το διευθυντή και τον επιστάτη. Το Εργοστασιακό Συμβούλιο άρχισε να γίνεται πράγματι το “φύτρο” μιας νέας εξουσίας για το οποίο έκαναν λόγο οι Ordinatori. Και αυτό δεν ήταν τώρα ένα θεωρητικό σχήμα σε άρθρο μιας εφημερίδας αλλά ένα υπαρκτό γεγονός στο οποίο βάδιζαν με συνειδητό βήμα οι ένοπλοι καταληψίες.

²⁸⁰ *Avanti* (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24^ο, α.φ. 221, 2/9/1920.

²⁸¹ Fernando D' Alessandro, ό.π.

²⁸² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 62

²⁸³ Σε μια αναφορά του Παρόντι ανέφερε πως το εργοστάσιο της FIAT-Centro στις 3/9 παρήγαγε 35 αυτοκίνητα τη μέρα έναντι 27 που παρήγαγε τις μέρες της κωλυσιεργίας και 67 σε μια κανονική μέρα. Gwyn Williams, ό.π., σελ. 246.

Οι εργάτες έκαναν δυο αλλαγές βάρδιας στο 24ωρο. Και η πρώτη μέρα κύλησε ομαλά. Μόνο στο εργοστάσιο της “FIAT-Lingotto” η αστυνομία επιχειρήσε να εισέλθει μόνο και μόνο για να μαζέψει πολυβόλα τα οποία είχε αφήσει στην υποχώρηση της. Με λύπη της πληροφορήθηκε πως εκείνα είχαν ήδη μοιραστεί στις ένοπλες πολιτοφύλακες των διπλανών εργοστασίων.

Τη δεύτερη μέρα ο ενθουσιασμός είναι το ίδιο ισχυρός και πλέον και ο συντονισμός πολύ καλύτερος. Κανείς δε μπαίνει ούτε βγαίνει από το εργοστάσιο χωρίς άδεια. Στην έξοδο όλοι ελέγχονται για να αποφευχθούν κλοπές ενώ το αλκοόλ απαγορευόταν.²⁸⁴ Ένας Γάλλος επισκέπτης σημειώνει: «*Το θέαμα ήταν εντυπωσιακό, ειδικά το απόγευμα, όταν η κόκκινη φρουρά διέσχισε τον τοίχο, με τα όπλα στο χέρι, με τις σιλουέτες τους να διαγράφονται κάτω από το φώς της νύχτας και τις σειρήνες να ηχούν σε όλη την έκταση της Άντα και το βουητό τους να φθάνει μέχρι το Ρεζεγκόν.*»²⁸⁵ Οι κόκκινοι φρουροί έκαναν και περιπολίες μέσα στο εργοστάσιο για να αποφευχθούν τυχόν προβοκάτσιες και σαμποτάζ.²⁸⁶ Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Γκράμσι την πρώτη βδομάδα των καταλήψεων: «*Αν η βία δεν είναι ακόμα άμεσα αναγκαία εντούτοις η μελέτη και η οργάνωση της βίας γίνεται μια άμεση ανάγκη.*»²⁸⁷ Ο στρατός σε πολλά κεντρικά σημεία και πλατείες στήνει οδοφράγματα ελέγχου και τοποθετούνται πολυβόλα.²⁸⁸ Τον Απρίλη αντίστοιχα μέτρα είχαν οδηγήσει τους εργάτες να τερματίσουν την απεργία τους. Τώρα δεν υπάρχει τέτοια διάθεση. Στο εργοστάσιο της “FIAT-Centro” κάποιοι τύποι είπαν στη φρουρά πως ήθελαν να δουν πως δούλευε το εργοστάσιο. Μετά τον έλεγχο των εργατών-φρουρών πιάστηκαν να οπλοφορούν. Τότε οι εργάτες τους ανάγκασαν να δουλέψουν μαζί τους λέγοντας τους: «*αφού ήρθατε να δείτε πως δουλεύει το εργοστάσιο δουλέψτε με τους εργάτες. Εμείς καιγόμαστε σε όλη μας τη ζωή. Εσείς θα καείτε μόνο απόψε το βράδυ.*». Έτσι κατέληξαν να δουλεύουν εκείνη τη μέρα με τους εργάτες στους φούρνους του εργοστασίου.²⁸⁹ Μια νέα μορφή δικαιοσύνης, ένας νέος εργατικός έλεγχος και μια ιδιότυπη μορφή

²⁸⁴ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 64-65.

²⁸⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 54.

²⁸⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 65.

²⁸⁷ Αντόνιο Γκράμσι, “Κόκκινη Κυριακή”, Avanti (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 224, 5/9/1920, Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης, ό.π., σελ. 272.

²⁸⁸ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 77.

²⁸⁹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 66.

κοινωνικοποίησης είχε ξεκινήσει από την προηγούμενη μέρα. Οι Εργοστασιακές Επιτροπές λειτουργούν οργανώνοντας τη ζωή μέσα στους χώρους. Καθόρισαν συγκεκριμένα σημεία για να κοιμηθούν οι εργάτες ώστε να μη βρίσκονται εκτεθειμένοι σε πυρά, τις βάρδιες της περιφρούρησης και της δουλειάς. Οδηγίες επίσης δίνονταν για την προσωπική υγιεινή, και σχέδιο για διάβασμα το βράδυ. Σε πολλά εργοστάσια οι εργάτες έδειξαν απίστευτη ωριμότητα και λειτουργούσαν πραγματικά το εργοστάσιο με την ίδια ομαλότητα και ρυθμό που το λειτουργούσαν οι καπιταλιστές. Σε άλλα η έλλειψη πρώτων υλών δημιουργούσε πολλά προβλήματα παρά τις ενθουσιώδεις διαθέσεις των εργατών ενώ σε άλλα η έλλειψη σε αναγκαία εργατικά χέρια ή σε τεχνικούς οδήγησε εργάτες άλλων βιομηχανιών να πηγαίνουν σε δυο εργοστάσια για να τα κρατήσουν σε λειτουργία.²⁹⁰

Εκείνες τις μέρες οι σοσιαλιστές του Τορίνο είχαν πάρει φωτιά. Ο Γκράμσι αν και δεν ήταν μεγάλος δημόσιος αγορητής έβγαζε ακόμα και τρεις περιοδείες την ημέρα σε εργοστάσια αντιλαμβανόμενος την κρισιμότητα της κατάστασης συν τη σύνταξη της εφημερίδας.²⁹¹ Την Κυριακή ο πυρήνας διέταξε τα κορυφαία του στελέχη να περιοδεύσουν σε εργοστασιακούς χώρους. Ο Τάσκα, ο Γκράμσι, ο Τολιάτι, ο Τερατσίνι, Παγγέλα και ο Παστόρε, ο Μοντανάνα και ο Μποέρο καθώς και άλλα στελέχη πηγαίνουν από το ένα εργοστάσιο στο άλλο. Εκείνη τη μέρα στην έκδοση του Πεδεμοντίου του Avanti ο Γκράμσι αναφέρει:

«Οι κοινωνικές ιεραρχίες έγιναν κομμάτια κι αναποδογυρίστηκαν οι ιστορικές αξίες. Οι “εκτελεστικές” τάξεις, οι τάξεις “εργαλεία” μεταβληθήκανε σε “διευθύνουσες” τάξεις, μπήκαν επικεφαλής του ίδιου του εαυτού τους, βρήκανε μέσα στους κόλπους τους ανθρώπους για εκπροσώπους, ανθρώπους για να αναλάβουν όλες τις λειτουργίες που μπορούν να κάνουν ένα στοιχειώδες και μηχανικό σύνολο να μεταβληθεί σε μια οργανική δομή, να γίνει μια ζωντανή δημιουργία. [...] Μια μέρα σαν κι αυτή πρέπει να λογαριάζεται για τους εργάτες όσο δέκα χρόνια κανονικής δράσης, κανονικής προπαγάνδας και κανονικής τροφοδότησης με επαναστατικές

²⁹⁰ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 242 και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 62.

²⁹¹ Chris Harman, ό.π.

γνώσεις και ιδέες. [...]Σήμερα, την Κόκκινη Κυριακή των μεταλλεργατών, πρέπει να συγκροτηθεί από τους ίδιους τους εργάτες το πρώτο ιστορικό κύτταρο της προλεταριακής επανάστασης, που αναβλύζει από τη γενική κατάσταση με την ακαταγώνιστη δύναμη των φυσικών φαινομένων».²⁹²

Σε πολλά εργοστάσια οι εργάτες αποφασίζουν να συνεχίσουν τη δουλειά εκείνη την ημέρα ώστε να μην σταματήσει η παραγωγή τους ούτε την Κυριακή.

Ωστόσο μετά από εκείνη την Κυριακή άρχισαν να εμφανίζονται και τα πρώτα σύννεφα. Παρά τον ενθουσιασμό των εργατών ο βιοπορισμός τους ήταν κάτι που τους πίεζε. Αλλά αυτό δεν ήταν το μεγαλύτερο πρόβλημα, καθώς η έκρηξη αλληλεγγύης είτε ανοργάνωτα είτε μέσω των οργανωμένων ACT και των Camere del Lavoro τους έδινε μια ανάσα.²⁹³ Όμως η συντονισμένη επίθεση από τον τύπο και από τους εργοδότες και η χλιαρή “στήριξη” από την κεντρική συνδικαλιστική ηγεσία άρχισαν να δημιουργούν δεύτερες σκέψεις σε κάποιους εργάτες και τεχνικούς, ειδικά μια μερίδα που ήταν πιο καλοπληρωμένη και η οποία ήταν και πιο ειδικευμένη σε κάποιους τομείς της παραγωγής. Κομμάτι αυτής άρχισε να εγκαταλείπει τα κατελημμένα εργοστάσια.²⁹⁴ Αυτό είχε ως αποτέλεσμα τα προβλήματα στην παραγωγή και στο συντονισμό των εργασιών να αυξηθούν.

Εν πολλοίς η ομάδα του Τορίνο κατάφερε λόγω της απόλυτης επιρροής της στην πόλη να καθοδηγεί επιτυχώς και να κατευθύνει τους Τομεακούς Επιτρόπους, ένα μεγάλο μέρος των οποίων ήταν πια κομμουνιστές. Ο πυρήνας του Κόμματος στην πόλη δημιουργεί μια επιτροπή για το συντονισμό της δράσης των κατελημμένων εργοστασίων και τέσσερις υπό-επιτροπές για την καλύτερη οργάνωση των Συμβουλίων. Μια υπό-επιτροπή για τον εφοδιασμό, μία για την προπαγάνδα, μία για το τεχνικό κομμάτι της δουλειάς και μια για το νομικό. Οι ανταλλαγές που γίνονταν μεταξύ διαφορετικών τομέων του ίδιου εργοστασίου δεν

²⁹² Αντόνιο Γκράμισι, “Κόκκινη Κυριακή”, *Avanti* (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24^ο, α.φ. 224, 5/9/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 271-272, 276-277.

²⁹³ Επίσης λεφτά που βρέθηκαν σε εργοστάσια όπως 250.000 λιρέτες στο εργοστάσιο της FIAT-Centro και 60.000 στο Brevetti μοιράστηκαν στις οικογένειες των εργατών. Ακόμα ενώσεις μικροεμπόρων ήρθαν σε συμφωνία με τις οργανώσεις να δείξουν σεβασμό και να βοηθήσουν στις επί πιστώσει αγορές βασικών αγαθών. Gwyn Williams, ό.π., σελ. 248.

²⁹⁴ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 243, 245, Paolo Spriano, ό.π., σελ. 83-84.

απαιτούσαν άδεια της επιτροπής. Μεταξύ διαφορετικών εργοστασίων όμως ήταν απαραίτητη. Η παραγωγή είχε έναν σταθερό ρυθμό και η τοπική Camera del Lavoro προσπάθησε να οργανώσει μια περιορισμένη μάλιστα πώληση των παραγόμενων προϊόντων χωρίς ιδιαίτερη επιτυχία.²⁹⁵ Όμως από μόνο του το Τορίνο δε μπορούσε να επιβιώσει με αυτούς τους ρυθμούς παρά το γεγονός ότι περίπου 150.000 άνθρωποι στην πόλη ήταν άμεσα εμπλεκόμενοι στις καταλήψεις. Πόσο μάλλον δε μπορούσαν να επιβιώσουν οι υπόλοιπες πόλεις στις οποίες δεν υπήρχε αντίστοιχη οργάνωση και οι περισσότεροι εργάτες δεν ήταν καν οργανωμένοι στα συνδικάτα.

Η USI με τις δυνάμεις της στηρίζει τις καταλήψεις, αδύναμη βέβαια να επιβάλει τη δική της γραμμή ή να προτείνει ένα μακροπρόθεσμο σχεδιασμό. Παρόλα αυτά οι αναρχικοί συμμετείχαν και αυτοί με μεγάλο ενθουσιασμό. Βέβαια, με διαφορετικό προσανατολισμό από τους Ordinovisti. Όλη την προσοχή τους την είχαν συγκεντρώσει στο ότι αυτές οι ομάδες καταληψιών πρώτα και κύρια ήταν ένοπλες επαναστατικές ομάδες κρούσης. Δεν έβλεπαν τα Εργοστασιακά Συμβούλια σαν δομές δημιουργίας του καινούριου αλλά σαν δομές καταστολής του παλιού. Σωστά ωστόσο αναζητούσαν την γενίκευση του φαινομένου ως κριτήριο για την επιτυχία του αγώνα.

Οι Ordinovisti από την άλλη άρχισαν να συνειδητοποιούν πως το πρόβλημα της εξουσίας όχι απλά δεν είχε λυθεί αλλά εκείνη τη στιγμή τα εργοστάσια ήταν σε άμυνα. Η παραγωγή συνεχιζόταν αλλά ένα μικρό κομμάτι των εργατών άρχισε να εγκαταλείπει τα εργοστάσια και το επόμενο βήμα δεν ήταν ξεκάθαρο. Έπρεπε να δοθεί ένας εκ νέου προσανατολισμός όσο γινόταν πιο γρήγορα πριν εξαντληθεί η αντοχή των εργατών. Ακριβώς αυτό το θέμα άνοιξε και το “Avanti” του Πεδεμοντίου στις 3/9:

«Μια μόνιμη εγκατάσταση των εργατών στα εργοστάσια όχι σαν μισθωτοί αλλά σαν αυτό-κυβερνούμενοι παραγωγοί δεν είναι εφικτή αν και άλλες δυνάμεις δεν μπουν στη μάχη, δυνάμεις που αυτή τη στιγμή είναι εντελώς εκτός, οι οποίες θα μεταφέρουν το μέτωπο σε άλλους τομείς, όπου θα αναμετρηθεί η δύναμη των εργατών εναντίων των πραγματικών κέντρων

²⁹⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 8, 117-118 και Gwyn Williams, ό.π., σελ. 248.

*εξουσίας του καπιταλιστικού συστήματος: τα μέσα της επικοινωνίας, τις τράπεζες, τις ένοπλες δυνάμεις, το κράτος».*²⁹⁶

Στο ίδιο συμπέρασμα είχε καταλήξει και ο Μπορτίγκα ήδη από το Φλεβάρη.²⁹⁷

Το ίδιο άρχισαν να συνειδητοποιούν και οι δυο πλευρές. Και τα συνδικάτα, και οι αστοί και οι απλοί εργάτες. Οι εργαζόμενοι ήξεραν ότι δεν θα μπορούσαν να διατηρήσουν τον ίδιο ρυθμό του αγώνα και να συντηρήσουν επ' αόριστον την κατάληψη. Έπρεπε να ζήσουν και να ντύσουν τον εαυτό τους και τις οικογένειές τους. Οι προμήθειες τροφίμων έπρεπε να διατηρηθούν. Η παραγωγή έπρεπε να οργανωθεί σε όλη τη χερσόνησο σε όλους τους κλάδους. Και εδώ το πιο ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι για άλλη μια φορά έχουν τη διάθεση να τραβήξουν μπροστά παρά πίσω. Ενστικτωδώς θέτουν το ζήτημα της σοσιαλιστικής εξουσίας. Οι εργάτες του "FIAT-Centro" στέλνουν τηλεγράφημα στο Μιλάνο, στα κεντρικά της CGL στο οποίο αναφέρουν: «οι εργάτες της "FIAT-Centro" προτίθενται να διαπραγματευτούν μόνο με όρους κατάργησης της κυρίαρχης και εκμεταλλεύτριας τάξης. Διαφορετικά, ολοκληρωτικός πόλεμος αμέσως».²⁹⁸ Σε μια συνδικαλιστική διάσκεψη οι εργαζόμενοι της περιφέρειας της Λιγουρίας ζήτησαν την κατοχή των εργοστασίων σε κάθε τομέα της βιομηχανίας. Ήξεραν ότι το κίνημα είτε έπρεπε να εξαπλωθεί σε ολόκληρη την εργατική τάξη είτε θα αντιμετώπιζε την ήττα.

Στις 4/9 ενώ η CGL πηγαίνει να διαπραγματευτεί με την κυβέρνηση την κατάσταση. Η USI καταγγέλλει κάθε διαπραγμάτευση και καλεί σε επαναστατικό ξεσηκωμό.²⁹⁹ Και η Εκτελεστική Επιτροπή του Κόμματος πιέζεται από τις εξελίξεις. Αν εξαιρέσουμε από τη μία την ξεκάθαρη θέληση της τάσης του Μπορτίγκα, και των κομμουνιστών του Τορίνο, και την επίσης ξεκάθαρη γραμμή της ομάδα του Τουράτι από την άλλη, η μεγάλη πλειοψηφία του Κόμματος βρίσκεται σε μια γιγαντιαία αντίφαση. Προσπαθώντας να κρίνουμε προθέσεις φαίνεται πως ενώ θέλει την επανάσταση την θεωρεί καταδικασμένη και έτσι προσπαθεί να την αποφύγει. Αυτό που δε μπορεί να αποφύγει όμως είναι τη θέληση των μαζών.

²⁹⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 72.

²⁹⁷ Amadeo Bordiga, "Κατάληψη της Εξουσίας ή Κατάληψη του Εργοστασίου", *Il Soviet*, α.φ. 7, 22/2/1920.

²⁹⁸ *Avanti* (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 229, 10/9/1920.

²⁹⁹ Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 396.

Έτσι ακολουθώντας την τακτική της επαναστατικής ρητορείας και της λεκτικής σκληρής γραμμής δημοσιοποιεί μια ανακοίνωση στις 6/9 για τους στρατιώτες, τους «εργάτες με στολή» όπως χαρακτηριστικά τους αναφέρει και τους καλεί να μην υπακούσουν στις εντολές των ανωτέρων τους και να μην χτυπήσουν τους εργάτες αλλά να ενισχύσουν και αυτοί τον αγώνα των μεταλλεργατών. Καλεί επίσης τους αγρότες να «πάρουν τον έλεγχο των κοινοτήτων τους και της γης, να αφοπλίσουν τους καραμπινιέρους και ενωμένοι με τους εργάτες να προελάσουν προς τις μεγάλες πόλεις εναντίον των ληστών της μπουρζουαζίας».³⁰⁰

Μετά και από αυτήν την ανακοίνωση η ανησυχία των βιομηχάνων έχει γίνει πια ανοικτός φόβος ότι η Ιταλία θα γίνει μια δεύτερη Ρωσία. Στις 9 του μήνα οι 300 πιο μεγάλοι βιομήχανοι καταγγέλλουν στο νομάρχη του Τορίνο την ανοχή της κυβέρνησης και απειλούν να πάρουν οι ίδιοι σκληρά μέτρα καταστολής.³⁰¹ Σε ένα διάλογο ο Ανιέλι ζητά από την κυβέρνηση να επέμβει δυναμικά. Ο Τζιολίτι απαντάει ότι στο Τορίνο το 7ο τάγμα ορεινού πυροβολικού είναι έτοιμο και ότι το επόμενο πρωί η FIAT θα βομβαρδιστεί για να εκκενωθεί από τους καταληψίες. Ο Ανιέλι σαστίζει.³⁰² Ο Τζιολίτι πίστευε πως μια αιματοχυσία το μόνο που θα κατάφερνε ήταν να μετατρέψει τους νεκρούς εργάτες σε μάρτυρες και να αλλάξει την παθητική κατάληψη σε ενεργητική. Η στάση του ήταν ξεκάθαρη. Ήταν με το μέρος των εργοδοτών, ήθελε να τελειώνει με τις καταλήψεις παραχωρώντας στους εργαζόμενους όσο το δυνατόν λιγότερα. Πίστευε όμως πως ο καλύτερος τρόπος για αυτό δεν ήταν η μετωπική σύγκρουση. Και αποδείχτηκε πως είχε δίκιο. Ο Τζιολίτι περιμένει το συνέδριο της Συνομοσπονδίας των εργατών την επόμενη μέρα έχοντας ψυχολογήσει σωστά τις προθέσεις της ηγεσίας του Κόμματος και του συνδικάτου. Ωστόσο διακριτική προετοιμασία υπάρχει. 25.000 βασιλικοί φρουροί και 60.000 καραμπινιέροι είναι επί ποδός έτοιμοι να επέμβουν. Ο βασιλιάς και ο Τζιολίτι έχουν υπογράψει ήδη τρεις μέρες πριν έκτακτα μέτρα και την ανάληψη του ελέγχου

³⁰⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 75.

³⁰¹ Gwyn Williams, ό.π., σελ. 252 και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 83.

³⁰² Paolo Spriano, ό.π., σελ. 56 όπως αποτυπώθηκε στο Alfredo Frassati, *Giolitti*, Parenti: Φλωρεντία 1959, σελ. 30 και Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 396.

των σιδηρόδρομων από το στρατό για να εξασφαλιστεί η απρόσκοπτη μεταφορά εμπορευμάτων και στρατού στη χώρα.³⁰³

Η Δημοκρατία ως αναίρεση της. Το ρήγμα

Στην κρίσιμη φάση του Σεπτεμβρη οι ρεφορμιστές σοσιαλιστές που έλεγχαν τα συνδικάτα έσπευσαν σε βοήθεια των εργοδοτών που κινδύνευαν. Ήθελαν και οι δύο να “μαζέψουν” το κίνημα προς όφελος τους πριν αυτό εξαπλωθεί τελείως πέρα από τον έλεγχο τους. Η FIOM και η CGL συμβιβαζόντουσαν με επαναφορά των διαπραγματεύσεων για αυξήσεις στους μισθούς και μάλιστα δέχονταν να μειώσουν ακόμα και τις απαιτήσεις τους για να επέλθει η λύση. Φοβόντουσαν μη γίνουν οι καταλήψεις εκτεταμένο φαινόμενο σε όλους τους κλάδους και χάσουν κάθε έλεγχο της κατάστασης. Ο νομάρχης του Μιλάνο Αλφρέντο Λουζινιόλι με μήνυμα στο υπουργό εσωτερικών ανέφερε: *«Κάλεσα τον Μπουότζι να προβάλει αντιστάσεις στην πίεση. Ο Τουράτι ύστερα από αίτημα μου θα κάνει ότι καλύτερο μπορεί για να επιλύσει την κατάσταση»*.³⁰⁴

Στις 4 και 5 Σεπτεμβρη συγκεντρώθηκαν οι ηγέτες του PSI, της CGL και των τοπικών Camere del Lavoro στο Μιλάνο. Οι ηγετικές ομάδες των Τουράτι, Ντ' Αραγκόνα, Σερράτι στην ενιαία σύσκεψη των αντιπροσώπων PSI-CGL αντιτάχτηκαν σε μια προοπτική το κίνημα να πάρει τη μορφή αγώνα για την εξουσία και κινήθηκαν με μια λογική διευθέτησης ζητημάτων πάνω σε συνδικαλιστική βάση.³⁰⁵ Κατανοώντας ωστόσο την κρισιμότητα της κατάστασης και τις διαθέσεις των εργατών αποφάσισαν να παρθεί ο έλεγχος της παραγωγής, να κοινωνικοποιηθούν τα εργοστάσια και τα μέσα παραγωγής και να ασκηθεί εργατική διοίκηση σε αυτά σε περίπτωση που η κυβέρνηση προχωρήσει σε εργατική καταστολή ή σε περίπτωση που συνεχίζουν οι εργοστασιάρχες να είναι αδιάλλακτοι και να μη δέχονται την επιστροφή στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Αποφάσισαν επίσης να συγκληθεί στις 10 του μήνα Εθνικό Συνέδριο της CGL με τη συμμετοχή του

³⁰³ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 80.

³⁰⁴ ACS, Υπουργείο Εσωτερικών, Ufficio Cifra, τηλεγράφημα, Υπογραφή Λουζινιόλι, 4/9/1920, 22:00.

³⁰⁵ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Β)*, Εταιρεία Ελληνικού Βιβλίου: Αθήνα 1978, σελ. 35.

Κόμματος όπου θα καθοριζόταν περαιτέρω η στάση τους, η κατεύθυνση της πάλης και τα μέσα της.³⁰⁶

Με βάση την τακτική όλων των προηγούμενων μηνών και των απόψεων ανθρώπων όπως ο Ντ' Αραγκόνα και ο Μπουότζι μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση ότι η απόφαση της συνάντησης για κοινωνικοποίηση και εργατική εξουσία ήταν περισσότερο μια απειλή, ένας εκβιασμός, απέναντι στους εργοδότες ότι σε περίπτωση που δε γίνουν δεκτά τα αιτήματά τους θα αφήσουν τους εργάτες να αλωνίζουν μέσα στις επιχειρήσεις τους παρά πρόθεση να υλοποιήσουν τις αποφάσεις τους.

Στις 10 Σεπτεμβρίου συγκαλείται το Εθνικό Συμβούλιο της CGL με καλεσμένη και την Εθνική Εκτελεστική Επιτροπή του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Μια μέρα νωρίτερα τέθηκε ερώτημα στους εκπροσώπους του πυρήνα του PSI του Τορίνο αν είναι σε θέση να ξεκινήσουν την πρώτη επίθεση, την έναρξη δηλαδή, μιας ένοπλης εξέγερσης. Ο Τολιάτι ως εκπρόσωπός τους απάντησε με φρόνηση: *«Δεν μπορούμε να επιτεθούμε μόνοι μας: για να συμβεί αυτό, θα χρειαζόμασταν μια ταυτόχρονη δράση που θα αφορούσε την ύπαιθρο και πάνω απ' όλα θα έπρεπε να οργανωθεί σε εθνικό επίπεδο»*.³⁰⁷ Στη συνέχεια του Συνεδρίου ακολούθησε ένα λεκτικό παιχνίδι από τους ηγέτες των συνδικάτων. Δικαιολογούσαν τη δική τους αδράνεια για την ανάληψη πανιταλικής δράσης με το γεγονός ότι οι εκπρόσωποι των εργατών του Τορίνο υποστήριξαν ότι δεν θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν την κρατική δύναμη από μόνοι τους. Η λογική αυτών των ηγετών των συνδικαλιστικών οργανώσεων ήταν ότι εάν η εργατική τάξη του Τορίνο, η πιο καλά οργανωμένη, δεν μπορούσε να το κάνει, τότε ολόκληρη η ιταλική εργατική τάξη δεν θα μπορούσε να το κάνει. Ο Ντ' Αλεσσάντρο διαφωνεί με αυτήν την άποψη θεωρώντας πως τα υπόλοιπα τμήματα της εργατικής τάξης που δεν είχαν μπει από την αρχή στον αγώνα των μεταλλουργών *«θα είχαν βγει προς υποστήριξη των καταληψιών, αν*

³⁰⁶ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 73.

³⁰⁷ Fernando D' Alessandro και Paolo Spriano, ό.π., σελ. 86. Εδώ χρειάζεται να σκεφτούμε για να κατανοήσουμε όλο το βάθος της σκέψης του Τολιάτι την πείρα του από τη στάση της CGL και του κόμματος στην προηγούμενη μάχη τους τον Απρίλιο.

τους είχαν καλέσει μόνο οι ηγέτες τους». Το ίδιο πίστευε και για τους αγρότες που επί μήνες κινητοποιούνταν και καταλάμβαναν εκτάσεις γης.³⁰⁸

Έτσι η ρεφορμιστική πλειοψηφία της CGL την επόμενη μέρα ξεδιπλώνει τη γραμμή της. Χωρίς καμία διάθεση να συντονίσει τις καταλήψεις τονίζει ότι ο στόχος αυτού του αγώνα πρέπει να είναι οι εργοδότες να αναγνωρίσουν την αρχή του συνδικαλιστικού ελέγχου στα εργοστάσια. Όχι λοιπόν επανάσταση, αλλά έλεγχος, κάτω από την εποπτεία των συνδικάτων. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια δεν αναφέρονταν καν. Το βράδυ της ίδιας μέρας το Εθνικό Συμβούλιο της Συνομοσπονδίας πραγματοποίησε κοινή συνάντηση με την Εθνική Εκτελεστική Επιτροπή του PSI. Οι ηγέτες της CGL εκεί κάνουν έναν εκπληκτικό ελιγμό που ήταν καθοριστικός. Παραχωρούν πλήρη δικαιοδοσία στη κεντρική ηγεσία του PSI, των Τζενάρρι και Σερράτι, να αναλάβει ακόμα και την έναρξη της επανάστασης και μάλιστα, δηλώνουν, πως αν η ηγεσία του Κόμματος πάρει αυτήν την απόφαση, θα παραχωρήσουν στους μηχανισμούς του και την ίδια την καθοδήγηση της CGL για το σκοπό αυτό, αφού οι ίδιοι δε θέλουν να επωμιστούν μια τέτοια ευθύνη και τις συνέπειες της. Παρά την πρότερη επαναστατική φλυαρία των ηγετών του Κόμματος η Εκτελεστική Επιτροπή αρνήθηκε να αποδεχθεί αυτήν την προσφορά. Ίσως επειδή και η ίδια δεν ήθελε να επωμιστεί την ευθύνη. Ίσως γιατί γνώριζε ότι άνθρωποι όπως ο Ντ' Αραγκόνα, ο Μπαλντέζι και ο Μπουότζι ήταν πραγματικοί ηγέτες μαζών. Κινητοποιούσαν μεγάλους αριθμούς, πολύ μεγαλύτερους από αυτούς του Κόμματος. Με εκείνους στην άκρη δύσκολα οι εργαζόμενες μάζες θα ακολουθούσαν με την ίδια θέληση τους αντικαταστάτες τους.³⁰⁹ Η Εκτελεστική Επιτροπή επέμεινε παρόλα αυτά ότι πρέπει να αποφασιστεί το ζήτημα της επανάστασης στο Συνέδριο και κατέβασε πρόταση προς ψήφιση για αυτήν.

Στις 11 Σεπτεμβρίου συμβαίνει μια παγκόσμια πρωτοτυπία. Το ζήτημα της επανάστασης που πρότεινε το PSI ή ο έλεγχος των συνδικάτων στα εργοστάσια που πρότεινε η CGL, τέθηκαν σε ψηφοφορία στην οποία ψήφησαν περίπου 1.000.000

³⁰⁸ Fernando D' Alessandro, ό.π.

³⁰⁹ Ο Τζενάρρι αργότερα, στο συνέριο του Λιβόρνο (που θα γίνει και η διάσπαση) θα δηλώσει απολογητικά «τα στελέχη του Κόμματος δε μπορούσαν να δεχτούν την προσφορά να αναλάβουν την ηγεσία κάτω από οποιοδήποτε κόστος» για να του απαντήσουν φωνές από κάτω «Γιατί; Φοβόσασταν;». Απάντηση: «τα στελέχη του κόμματος δεν μπορούσαν να δεχτούν μια πρόταση που συνεπαγόταν μια τόσο σοβαρή ευθύνη»: Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 397-398.

αντιπρόσωποι. Η πρόταση της CGL κέρδισε με 591.245 ψήφους έναντι 409.569 ενώ απείχαν και 93.624 αντιπρόσωποι.³¹⁰ Μετά την απόφαση ο γραμματέας του Κόμματος Τζενάρρι δηλώνει πως ακόμα και αν η συμφωνία CGL-PSI επέτρεπε στο Κόμμα να αναλάβει την ηγεσία των καταλήψεων αυτό δε θα το έκανε.³¹¹ Η βιβλιογραφία δίνει τη ψηφοφορία ως αντιπαράθεση ψηφισμάτων Συνδικάτου-Κόμματος. Αυτό κατά την προσωπική μου γνώμη δεν είναι ορθό. Τυπικά εκφράστηκαν από τις δύο διαφορετικές οργανώσεις. Αλλά έχουμε δυο διαφορετικές απόψεις μέσα και στις δύο δομές. Το δίπολο δεν είναι Κόμμα-Συνδικάτο αλλά μεταρρυθμιστές-επαναστάτες. Όπως δήλωσε ο Νένι, ένας μελλοντικός ηγέτης του PSI για εκείνη τη συνάντηση: Η CGL «είχε εκκαθαρίσει την πολιτική λύση [δηλαδή την επανάσταση] με τη συνεργασία της Εκτελεστικής Επιτροπής του κόμματος, που ήθελε να χάσει».³¹²

Ο Ντ' Αλεσσάντρο θεωρεί πως: «Αυτή ήταν μια απίστευτη προδοσία εκ μέρους των ηγετών του PSI. Η ίδια η ψηφοφορία ήταν ένας γραφειοκρατικός ελιγμός[...] Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, όπως οι σιδηροδρομικοί εργάτες, οι ναυτικοί και οι λιμενεργάτες (και τα μέλη της USI) [οι οποίοι προφανώς θα στήριζαν στην ψηφοφορία την επαναστατική λύση] δεν είχαν δικαίωμα συμμετοχής στην ψηφοφορία, καθώς δεν αποτελούσαν μέρος της συνομοσπονδίας CGL, αλλά ανεξάρτητα συνδικάτα».³¹³ Εδώ ο Ντ' Αλεσσάντρο εντοπίζει τον πυρήνα του προβλήματος στο ποιοί ρωτήθηκαν. Αλλά αν συμφωνήσουμε ότι υπήρξε προδοσία αυτή δε συνίσταται στη μη καθολική ερώτηση των εργαζομένων αλλά στη μη οργάνωση της επανάστασης αυτής καθ' αυτής από ανθρώπους που κρύφτηκαν πίσω από δήθεν δημοκρατικές διαδικασίες. Το θέμα τέθηκε σε ψηφοφορία όχι για λόγους δημοκρατίας αλλά ακριβώς για την αναίρεση της. Η CGL υπολόγιζε ότι με αυτόν τον τρόπο θα απέφευγε να υλοποιήσει τη θέληση της μεγάλης μάζας των εργατών για εξέγερση. Στην πραγματικότητα η ψηφοφορία και το αποτέλεσμα της χρησιμοποιήθηκε ως δικαιολογία για την γραμμή των ρεφορμιστών. Ο Τάσκα περιγράφει με μεστό τρόπο την ατμόσφαιρα: «Όταν η θέση της CGL κατέκτησε την

³¹⁰ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 92.

³¹¹ Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 398.

³¹² Fernando D' Alessandro, ό.π. Η υπογράμμιση δική μου.

³¹³ Fernando D' Alessandro, ό.π.

πλειοψηφία, οι ηγέτες του κόμματος ένωσαν ανακούφιση. Βγάζοντας από πάνω τους κάθε ευθύνη τώρα φωνάζουν για την προδοσία της CGL. Ταυτόχρονα παρουσιάζονται σαν να μπορούσαν να προσφέρουν κάτι στις μάζες που είχαν προδώσει την αποφασιστική στιγμή, ευχαριστημένοι από τη σκέψη ότι είχαν σώσει τα άτομα τους».³¹⁴

Η ήττα και το τέλος των καταλήψεων

Η τελική συμφωνία μεταξύ κυβέρνησης-συνδικάτων προέβλεπε αύξηση μισθών 4 λιρετών τη μέρα και βελτίωση του κατώτατου μισθού καθώς και 6 μέρες άδειας διακοπών με απολαβές.³¹⁵ Ο εργατικός έλεγχος που συμφωνήθηκε δεν εφαρμόστηκε πρακτικά ποτέ. Εν μέρει λόγω των αντιστάσεων των βιομηχάνων, εν μέρει λόγω του ότι και οι ίδιοι οι εργάτες δεν ήταν σε θέση να ασκήσουν τέτοιο έλεγχο μετά το Σεπτέμβρη. Τον Οκτώβριο η κυβέρνηση προχώρησε και στη νομιμοποίηση της κατοχής κατειλημμένων κομματιών γης σε πολλές επαρχίες για να εκτονώσει και τα τελευταία σπέρματα αντίδρασης που υπήρχαν. Παρόλα αυτά αυτός ο τελικός συμβιβασμός με τους εργάτες ήταν και ο καθοριστικός παράγοντας που απομόνωσε τον Τζιολίττι από τους βιομηχάνους, οι σχέσεις των οποίων είχαν από καιρό ψυχρανθεί, όπως είδαμε, και ένας ακόμα λόγος που έδωσαν στήριξη στο φασιστικό κίνημα αφού δεν μπορούσαν να δεχτούν ούτε αυτόν το συμβιβασμό τον οποίο ο Τζιολίττι κατέκτησε για λογαριασμό τους.

«Το διάταγμα για τον εργατικό έλεγχο στα εργοστάσια είναι ένας επιδέξιος ελιγμός της αστικής τάξης. Είχε την ξεκάθαρη πολιτική στόχευση να διατηρήσει το βασίλειο. Οι βιομήχανοι που δίστασαν, για λόγους διοικητικούς ή τεχνικούς, βλέπουν βραχυπρόθεσμα. Ο Τζιολίττι έσωσε το παλιό σαπιοκάραβο γεμίζοντας το με όσο περισσότερη έρμα μπορούσε»³¹⁶ γράφει για το συμβιβασμό ο κύκλος των Ordiovisti. Ο Τζιολίττι καταφέρνει να διασπάσει την εύθραυστη αντοχή των τάσεων μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα. Η δεξιά τάση μιλάει για πραγματική νίκη που κατακτήθηκε με τη συμφωνία για τον εργατικό έλεγχο.

³¹⁴ Angelo Tasca, *Nascita e Avvento del Fascismo*, La Nuova Italia: Φλωρεντία 1951, σελ. 117.

³¹⁵ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 106.

³¹⁶ «Una Nuova Posizione di Conquista», *Avanti (Έκδοση Ρώμης)*, 20/9/1920.

Στις 19 Σεπτεμβρίου υπογράφεται και επίσημα το διάταγμα στο οποίο είχαν συμφωνήσει κυβέρνηση, βιομήχανοι και συνδικάτα. Οι εργάτες που συμμετείχαν για δύο και τρεις βδομάδες στις καταλήψεις ήταν όλο αυτό το διάστημα χωρίς μισθό και ζούσαν από την αλληλεγγύη των κατοίκων των πόλεων. Αλλά αυτό για εκείνους ήταν το λιγότερο. Την ελπίδα και την πίστη για την επανάσταση την αντικατέστησε η λύπη για τη διάψευση της που ανταλλάχτηκε με τέσσερις λιρέτες το μήνα. Η σύγχυση για τα επόμενα βήματα τους ήταν τεράστια. Δεν ήθελαν να σταματήσουν αλλά τώρα δεν τους έμεινε τίποτε άλλο. Ο ηγέτης των αναρχικών Ερρίκο Μαλατέστα επισημαίνει πως τώρα πλέον *«κάθε εργοστάσιο φοβόταν μη μείνει απομονωμένο στον αγώνα. Εξαιτίας αυτού του φόβου και της δυσκολίας σίτισης της κάθε φρουράς, όλοι παραδόθηκαν, παρά την αντίθετη γνώμη μεμονωμένων αναρχικών. Το κίνημα απλά δε μπορούσε να αντέξει αν δεν πλάταινε και δεν γενικευόταν»*.³¹⁷ Στις 20/9 επιστρέφει ο αναρχοσυνδικαλιστής ηγέτης Μπόργκι από τη Σοβιετική Ένωση και προτείνει να μη δεχτούν οι μεταλλεργάτες καμία συνεργασία αλλά να καταλάβουν οριστικά τα εργοστάσια.³¹⁸ Σε αυτό το χρονικό σημείο έχει γίνει πέρα για πέρα ένας ουτοπικός μαξιμαλιστής. Καμία τέτοια διάθεση δεν υπάρχει.

Το ένα εργοστάσιο μετά το άλλο αποφασίζει να τερματίσει τις καταλήψεις. Με κατεβασμένο το κεφάλι οι εργάτες γυρίζουν στις δουλειές τους. Στο εργοστάσιο της *“FIAT-Centro”* την 30^η του Σεπτεμβρη οι εργάτες υποδέχονται τους διευθυντές του εργοστασίου σε παράταξη με μια κραυγή *«Ennina i Soviet»* (*Ζήτω τα Σοβιέτ*) και ύστερα επιστρέφουν στα πόστα τους.³¹⁹ Ο Μπρίκα Μπενίνο ένας σοσιαλιστής του Μιλάνο αναφέρει για εκείνες τις κρίσιμες μέρες: *«Το 1920 όταν μετά από 20 μέρες κατάληψης των εργοστασίων, οι σύντροφοι του Ordine Nuovo πήγαν στην ηγεσία του Κόμματος στο Μιλάνο οι σύντροφοι, οι σοσιαλιστές σύντροφοι, γελούσαν στη μούρη τους»*.³²⁰ Η δήλωση αυτή δείχνει πως η δεξιά μερίδα του Κόμματος θεωρούσε επιτυχία την ευθύνη που είχε για την ματαίωση των καταλήψεων. Όμως αυτή η ενέργεια θα της γυρίσει μπούμερανγκ. Η CGL της οποίας τα μέλη είχαν

³¹⁷ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 120 από *“Umanita Nova”*, 28/6/1920 .

³¹⁸ Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 401.

³¹⁹ Paolo Spriano, ό.π., σελ. 123.

³²⁰ Louisa Paserini, ό.π., σελ. 40.

αυξηθεί από 248.039 το 1918 σε 2.320.163 στο τέλος του 1920 είχε τεράστιες διαρροές μελών και η δράση της ελαττώθηκε σημαντικά. Αντίστοιχη εικόνα παρουσίασαν και οι υπόλοιπες συνδικαλιστικές οργανώσεις όπως, η USI και η CIL.³²¹

Η διάσπαση του Σοσιαλιστικού Κόμματος και η άνοδος των Φασιστών

Μετά την ήττα ο Γκράμσι θα αναζητήσει τις αιτίες της. Θα αρχίσει να επεξεργάζεται την έννοια της “ηγεμονίας” και του “πόλεμου των θέσεων” κατανοώντας την πολυπλοκότητα και τη δύναμη των μηχανισμών ταξικής εξουσίας και υποταγής στη Δυτική Ευρώπη και τη δυνατότητα της να ενσωματώνει πολύ πιο ουσιαστικά στις ανεπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες όπου σε αντίθεση με την περίπτωση της Ρωσίας είναι πολύ μεγαλύτερος ο βαθμός συγκατάθεσης των λαϊκών μαζών στην καταπίεση τους με πολύ λιγότερη ανάγκη μηχανισμών βίαιων καταναγκασμών.

Στις 24/9 ο Λένιν θα γράψει για την Ιταλία:

*«Τα γεγονότα στην Ιταλία πρέπει να ανοίξουν τα μάτια ακόμα και στους πιο ισχυρογνώμονες οι οποίοι δε βλέπουν πως είναι επιζήμια η **ενότητα** και η **ειρήνη** με τους Κρίσπιν και τους Ντίττμανν.³²² Οι Ιταλοί Κρίσπιν και Ντίττμανν (Τουράτι, Πραμπολίνι, Ντ' Αραγκόνα) άρχισαν να **βάζουν εμπόδια** στην επανάσταση της Ιταλίας αμέσως μόλις η υπόθεση **έφτασε ως την πραγματική επανάσταση**. Και προς τα εκεί τραβούν τα πράγματα – περισσότερο ή λιγότερο δύσκολα και βασανιστικά- σε όλη την Ευρώπη, σε όλο τον κόσμο. [...] Είναι καιρός όλοι οι επαναστάτες εργάτες να ξεκαθαρίσουν τα κόμματά τους απ' αυτούς και να δημιουργήσουν **πραγματικά ενιαία κομμουνιστικά κόμματα του προλεταριάτου**».³²³*

Λίγους μήνες αργότερα το Γενάρη του 1921 στο συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στο Λιβόρνο αυτό θα διασπαστεί και μια μερίδα του ανάμεσα τους ο

³²¹ William Foster, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Β)*, σελ. 35 και Charles L. Bertrand, ό.π., σελ. 401.

³²² Γερμανοί σοσιαλιστές, μέλη του Ανεξάρτητου Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος εκείνη την περίοδο. Ήρθαν σε σύγκρουση με τον Λένιν για την ανάγκη της πάλης για τη “δικτατορία του προλεταριάτου” ως απαραίτητος όρος για να είναι κάποιο κόμμα μέλος της Γ Διεθνούς.

³²³ Οι υπογραμμίσεις στο πρωτότυπο. Β.Ι. Λένιν, “Γράμμα προς τους Γερμανούς και Γάλλους Εργάτες” *Άπαντα (Τόμος 41)*, 24/9/1920, ό.π., σελ. 297.

Γκράμσι και ο Μπορτίγκα θα φύγουν από το συνέδριο και θα πραγματοποιήσουν στην ίδια πόλη σε άλλο μέρος το πρώτο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος. Στις εκλογές όμως των Τομεακών Επιτροπών των εργοστασίων, που είχαν τυπικά διατηρηθεί μετά τις εξελίξεις, το Δεκέμβρη μόλις το 15% των εργατών θα ψηφίσει ενώ οι βιομήχανοι έχουν ήδη προσεγγίσει το Μουσολίνι ως την πιο καλή εναλλακτική στο επίπεδο της πολιτικής διακυβέρνησης, που είχε αποδείξει ότι μπορούσε με τα τάγματα εφόδου του, που ξεκινάνε πια συστηματικά τις επιθέσεις τους, να αντιμετωπίσει οποιαδήποτε απειλή.

Ο Μουσολίνι θα στελεχώσει τις Squadre του στηριζόμενος οικονομικά στους μεγάλους ιδιοκτήτες που ζητούσαν λύση στο πρόβλημα των καταλήψεων των γαιών τους. Επίσης από μεσαία στρώματα της πόλης και της υπαίθρου που έβλεπαν μεγαλύτερο πρόβλημα την κοινωνικοποίηση των μέσων παραγωγής από την καπιταλιστική συσσώρευση τους.³²⁴ Ο εθνικισμός δε μπορούσε να εμπνεύσει ευρύτερα λαϊκά στρώματα σε εποχές μη πολεμικές απλά και μόνο με τα επεκτατικά του συνθήματα. Έτσι ο Μουσολίνι οικειοποιήθηκε ένα είδος τρόπον τινά “σοσιαλιστικής διαχείρισης”, η οποία να μην αμφισβητεί την οικονομική ελίτ, να μην τρομάζει τα μικροαστικά στρώματα και τους μικρούς ιδιοκτήτες και να προσελκύει αυτούς που οι σοσιαλιστές είχαν κερδίσει το προηγούμενο διάστημα. Το νεοϊδρυθέν Κομμουνιστικό Κόμμα (Partito Comunista Italiano –PCI) το Γενάρη του 1921 ήταν ανίκανο να αντιδράσει. Το Μάιο του 1921 το Εθνικό Φασιστικό Κόμμα (Partito Nazionale Fascista - PNF) του Μουσολίνι μπαίνει στο κοινοβούλιο με 35 έδρες συμμαχώντας με τον κυβερνητικό σχηματισμό.

Απέναντι στη βία των ένοπλων ταγμάτων του Μουσολίνι³²⁵ οι εργατικές και μικροαστικές μάζες που αντιτάχθηκαν στο φασισμό δημιούργησαν δικά τους

³²⁴ Joseph Beglieri, “Italian Fascism and the Crisis of Liberal Hegemony”, *Who Were the Fascists* (Eds. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust), Columbia University Press: Νέα Υόρκη 1980, σελ. 326-328.

³²⁵ Συγκεκριμένα για το θέμα: Σωτήρης Κόκκορης, *Από τον Σορέλ στη Φλωρεντινή Avant Garde: Η Βία στην Ιδεολογία και τις Πρακτικές του Πρώιμου Ιταλικού Φασισμού* (Διδακτορική Διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Αθήνα 2017 και συγκεκριμένα το υποκεφάλαιο “Η Βία από τη Θεωρητική Μορφή στην Πρακτική της Εφαρμογή. Το Φαινόμενο των Squadristi”, σελ. 384-496.

ένοπλα τμήματα, τα γνωστά ως “*Arditi del Popolo*”.³²⁶ Στο Βιτέρμπο του Λατίου, στη Σαρζάνα της Λιγουρίας, στην Πάρμα και το Μπάρι έγιναν πραγματικές μάχες στην πόλη μεταξύ των *Arditi* και των *Squadristi* του Μουσολίνι με αρκετούς νεκρούς και τραυματίες.³²⁷ Το καλοκαίρι του 1921 είχαν συγκροτηθεί 144 αντιφασιστικά τμήματα με 20.000 μέλη σε όλη την Ιταλία.³²⁸ Για μια σειρά από λόγους όμως δεν έλαβαν τη στήριξη του επίσημου εργατικού κινήματος και με την επίθεση κυβέρνησης και δικαστικών θεσμών που εξαπολύθηκε³²⁹ σε λίγους μήνες μειώθηκαν σημαντικά. Επιβίωσαν μόνο σε συνθήκες παρανομίας στην Πάρμα, στην Ανκόνα, το Μπάρι, τη Τσιβιταβέκια και το Λιβόρνο. Το καλοκαίρι του 1922 τα τμήματα είχαν μειωθεί σε 50 και τα μέλη σε λίγο πάνω από 6.000.³³⁰ Το Κομμουνιστικό Κόμμα παρότι στην αρχή δεν τάχθηκε ενάντια στη δράση των *Arditi del Popolo* και μάλιστα πολλοί κομμουνιστές στους τόπους τους ήταν από τους πρώτους που οργανώθηκαν σε αυτά. Ωστόσο ύστερα από την κατεύθυνση της Διεθνούς να σχηματιστούν αποκλειστικά κομμουνιστικές ένοπλες ομάδες το ΚΚ καταδικάζει τη δράση των *Arditi*. Το Σοσιαλιστικό Κόμμα από την πρώτη στιγμή τάχθηκε ενάντια τους. Παρά τις προσπάθειες των εργατών και των οργανωμένων αντιφασιστικών δομών να αποτρέψουν τη φασιστική απειλή τα γεγονότα είχαν δρομολογηθεί και γρήγορα η Ιταλία με αποδυναμωμένο, σχεδόν διαλυμένο το εργατικό κίνημα θα άνοιγε μια καινούρια, μαύρη σελίδα στην ιστορία της, με την ανάδειξη του Ντούτσε σε κυρίαρχη φιγούρα της πολιτικής ζωής το αμέσως επόμενο διάστημα.

³²⁶ Για πιο αναλυτικά βλέπε: Andrea Staid, *Arditi del Popolo ο Πρώτος Ένοπλος Αγώνας Ενάντια στο Φασισμό 1921-1922*, Ευτοπία: Αθήνα 2014 και Tom Behan, *Arditi del Popolo: Η Ιστορία της Πρώτης Αντιφασιστικής Οργάνωσης και η Αποτρέψιμη Άνοδος του Μπενίτο Μουσολίνι*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο: Αθήνα 2003.

³²⁷ Andrea Staid, *ό.π.*, σελ. 42-43.

³²⁸ Andrea Staid, *ό.π.*, σελ. 41.

³²⁹ Νομοθετικό διάταγμα για τον αφοπλισμό των πολιτών: 3/10/1921 και νέα μέτρα 21/12 στην ουσία η καταστολή στρέφονταν ενάντια σε *Arditi del Popolo* και κομμουνιστές με φυλακίσεις και δίκες. Αντίθετα όχι απλά δεν ακούμπησαν τους φασίστες αλλά τους δόθηκε και υλική υποστήριξη σε ορισμένες περιπτώσεις.

³³⁰ Andrea Staid, *ό.π.*, σελ. 43.

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τη διαμόρφωση του ιταλικού εργατικού κινήματος στην “Κόκκινη Διετία”

Η Ιταλία αναπτύσσει τη βιομηχανία της με σχετική καθυστέρηση. Η ολοκλήρωση της ενοποίησης της μόλις το 1871, το αντιπαραγωγικό αγροτικό μοντέλο του Νότου και η έλλειψη σε βασικές ενεργειακές και βιομηχανικές πρώτες ύλες όπως ο άνθρακας και ο σίδηρος οφείλονται εν πολλοίς για αυτήν την κατάσταση. Ωστόσο από την τελευταία δεκαετία του 1890 και ιδιαίτερα την πρώτη δεκαετία του 1900 ειδικά στον κλάδο της μεταλλουργίας, της μηχανικής και της χημικής βιομηχανίας δημιουργούνται γιγαντιαία μονοπώλια και όμιλοι που ελέγχουν την παραγωγή και σχηματίζουν τράστ και καρτέλ. Πολύτιμος αρωγός σε αυτήν την προσπάθεια θα είναι το Κράτος από το οποίο οι Ιταλοί βιομήχανοι θα είναι άμεσα εξαρτημένοι, πολιτικά και οικονομικά, μέχρι και λίγο πριν τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Παράλληλα το ίδιο διάστημα έχουμε τη συγκρότηση των πρώτων εργατικών θεσμών και οργανώσεων. Το ιταλικό εργατικό και αγροτικό κίνημα το οποίο στα τέλη του 19^{ου} αιώνα έκανε για πρώτη φορά αισθητή την παρουσία του κάτω από την επιρροή του Μαντσίνι, του Γκαριμπάλντι και του Μπακούνιν μπαίνοντας στον 20^ο αιώνα ωριμάζει, δημιουργεί πανεθνικά συνδικαλιστικά όργανα και οργανώνει αγώνες στους οποίους συμμετέχει μεγάλος αριθμός εργατών και αγροτών.

Στον πόλεμο με την ραγδαία άνοδο της παραγωγής και την αύξηση του κύκλου εργασιών σε μια σειρά από κομβικούς κλάδους, με κύριο της μεταλλουργίας, θα ισχυροποιηθεί η θέση των Ιταλών βιομηχάνων που θα είναι σε θέση να απαγκιστρωθούν πλέον από το Κράτος και θα υπάρξει η μεταβίβαση της ουσιαστικής καπιταλιστικής εξουσίας από μια πολιτικά-μεσολαβούμενη διαδικασία στη βιομηχανική επιχείρηση. Τη ραγδαία ανάπτυξη θα την ακολουθήσει μια ύφεση το 1918. Ο μεγάλος πληθωρισμός, η μείωση του κύκλου εργασιών και η ανάγκη να αλλάξει η παραγωγή και από πολεμική να ξαναγυρίσει σε φυσιολογικούς ρυθμούς είχε σαν αποτέλεσμα να ασκηθεί πίεση για να συμπιεστούν οι όροι εργασίας προς τα κάτω. Όμως αυτό βρήκε εμπόδιο στην ισχυρή αντίσταση των εργαζομένων. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις είχαν γνωρίσει μέσα στον πόλεμο τεράστια

οργανωτική αύξηση με την είσοδο μεγάλου αριθμού νέων εργατών στη βιομηχανία για την κάλυψη των αναγκών. Εκείνοι, όχι απλά αντέδρασαν στις επιδιώξεις των βιομηχάνων αλλά διεκδίκησαν και καλύτερους όρους εργασίας και καλύτερες αμοιβές αφού η άνοδος των τιμών σε συνδυασμό με τον αυξημένο πληθωρισμό πίεζε και τους ίδιους φτάνοντας τους στα όρια της ανέχειας.

Επιπλέον, ο αντίκτυπος της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν αρκετά αισθητός όχι μόνο στην Ιταλία αλλά και σε όλη την Ευρώπη. Στη Γερμανία και στην Ουγγαρία θα επιχειρηθούν εκείνη την περίοδο ανάλογες εξεγέρσεις με αυτή τη Ρωσίας. Το παράδειγμα των μπολσεβίκων θα αρχίζει να κερδίζει έδαφος στις ιταλικές μάζες οι οποίες άρχισαν να στρέφονται προς το Σοσιαλιστικό Κόμμα το οποίο διακήρυττε τη θέληση του να δημιουργήσει στην Ιταλία μια νέα Σοβιετική Σοσιαλιστική Δημοκρατία. Απόδειξη αυτού ήταν οι εκλογές του 1919 και οι δημοτικές του 1920. Η προοπτική εκείνη άρχισε να φαίνεται πιθανή σταδιακά. Αυτό δεν το πίστευε μόνο μια μερίδα των σοσιαλιστών. Το πίστευαν και οι αντίπαλοι τους. Το πίστευαν, και μάλλον το επιζητούσαν, και ως δικλείδα ασφαλείας για τη δικιά τους επανάσταση και οι Ρώσοι. Αλλά πάνω από όλα το πίστευαν πλατιές μάζες ανθρώπων, κυρίως στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Το πάθος αυτό των ανθρώπων υπερέβαινε την ικανότητα, πολλές φορές και τη θέληση, εκείνων των οργανωμένων φορέων, που θεωρητικά, είχαν τους μηχανισμούς και την κατάρτιση να τους οδηγήσουν στη νίκη. Στο συνέδριο της Διεθνούς τον Ιούλη του 1920 οι ιταλοί αντιπρόσωποι μιλούσαν για την «*επικείμενη επανάσταση*». Σχέδια για ιταλικά σοβιέτ γέμιζαν τον εργατικό τύπο. Η εφημερίδα «*Avanti*», η επίσημη εφημερίδα του Σοσιαλιστικού Κόμματος, που ελεγχόταν από τον Σερράτι και τους κεντριστές παίρνει θέση υπέρ της νέας επανάστασης στη Ρωσία. Όμως πέρα από τη θεωρητική συμφωνία αυτή, η μερίδα του Κόμματος στερούνταν συνεπούς πολιτικής πρακτικής και στρατηγικής για να την πραγματοποιήσει. Ποιο ήταν το κρίσιμο και ταυτόχρονα ανορθόδοξο; Το κομμάτι εκείνο των μαζών που ήταν αποφασισμένο να γίνει ο πολιορκητικός κριός, η πιο δυνατή μάζα που μπορούσε να κάνει πράξη όλα αυτά τα οποία ευαγγελιζόταν, καθοδηγούνταν από ανθρώπους όπως ο Μπουότζι και ο Ντ' Αραγκόνα,

«αμετανόητους», δηλαδή, «εχθρούς του κομμουνισμού»³³¹ όπως αναφέρει και ο Πάλμε Ντάτ. Εκείνοι δεν ήθελαν την επανάσταση. Οι κεντριστές είχαν αγαθές προθέσεις αλλά φοβόντουσαν να ρισκάρουν τα πάντα και να χάσουν και θεωρούσαν πως δεν ήταν η κατάλληλη στιγμή για να προχωρήσουν σε αυτή, βάζοντας και οι ίδιοι τελικά εμπόδια. Η αριστερή-κομμουνιστική μερίδα από την άλλη δεν ήταν αρκετά δυνατή για να επιβληθεί.

Μπαίνει ένα ερώτημα. Είναι περίεργο πώς σε μια χώρα όπως η Ιταλία καταφέρνει να κυριαρχήσει τόσο πολύ ο ρεφορμισμός και η λογική του “κοινωνικού διαλόγου” και της “κοινωνικής ειρήνης” στις συνδικαλιστικές ηγεσίες. Σε μια χώρα μάλιστα με έντονη την επαναστατική παράδοση, τις εξεγέρσεις της προηγούμενης ακριβώς γενιάς και την επιρροή της αναρχικής ιδεολογίας. Νομίζω ότι αυτό πρέπει να αναζητηθεί στην κοινωνική θέση και την ταξική καταγωγή των συνδικαλιστικών ηγετών. Στην ηγεσία της CGL και της FIOM δύο εκ των ισχυρότερων και μαζικότερων συνδικαλιστικών οργανώσεων αναδείχτηκαν προπολεμικά εργαζόμενοι με εμπειρία στους εργοστασιακούς χώρους οι οποίοι άνηκαν σε αυτό που λέμε ειδικευμένο εργατικό προσωπικό. Οι ειδικευμένοι εργάτες, που ήταν καλύτερα αμειβόμενοι, ήταν αρχικά και οι πρώτοι που ανέπτυξαν συνδικαλιστική δράση, όταν ακόμα πριν τον πόλεμο συνδικαλιζόνταν λιγότερο από 1.000.000 άτομα σε μια χώρα που οι μισθωτοί εργαζόμενοι προσέγγιζαν τα 7.000.000. Αυτοί οι ηγέτες οι οποίοι σταδιακά απέκτησαν τεράστια επιρροή στις μάζες για τους αγώνες που είχαν δώσει και αυτά που είχαν κατακτήσει παρέμειναν στις συνδικαλιστικές κορυφές όταν μετά τον πόλεμο οι συνδικαλιστικές οργανώσεις γνώρισαν μεγάλη αύξηση στα μέλη τους. Ο νέος εργάτης πολύ πιο κακοπληρωμένος, πρώην αγρότης κυρίως και ανειδίκευτος ευνοούσαν τις πιο δυναμικές μορφές πάλης την ώρα που οι ηγεσίες είχαν πλέον γραφειοκρατικοποιηθεί. Επίσης άλλος παράγοντας που συντέλεσε στη δημιουργία αυτών των συσχετισμών είναι και η αποχώρηση μιας σειράς μαχητικών συνδικαλιστών από τη CGL και το PSI που τάχθηκαν υπέρ του Λιβυκού και του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου παρεκκλίνοντας από τη φιλειρηνική πολιτική του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Έτσι οι ρεφορμιστές ενδυναμώνονται στη συνδικαλιστική ηγεσία, σε συνδυασμό και με την αδυναμία συγκρότησης της κομμουνιστικής τάσης

³³¹ Ρατζάνι Πάλμε Ντάτ, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2013, σελ. 148.

που υποτιμούσε τη διάσταση της οικονομικής πάλης και έδινε βάρος στα κομματικά επαναστατικά χαρακτηριστικά. Αυτοί οι συσχετισμοί λοιπόν δε θα αλλάξουν τα επόμενα πέντε χρόνια.

Τι ήταν τα Εργοστασιακά Συμβούλια

Στο πλαίσιο αυτού του δίχρονου αγώνα των εργατών συγκροτήθηκαν τα Εργοστασιακά Συμβούλια. Αυτά ήταν όπως και τα ρωσικά Σοβιέτ εν πολλοίς αυθόρμητα.³³² Ταυτόχρονα όμως δεν ήταν και αυθόρμητα ή ακαθοδήγητα. Πρώτον, γιατί ήδη υπήρχε το ιστορικό προηγούμενο. Δεύτερον, γιατί απ' όταν στόχευσε η ομάδα του "*L' Ordine Nuovo*" να εντάξει σε ένα επαναστατικό πλαίσιο τα πρώτα Εργοστασιακά Συμβούλια τα κατάφερε και με το παραπάνω. Η καθαίρεση της εσωτερικής επιτροπής και οι εκλογές στα εργοστάσια της "*FIAT-Centro*" και "*Brevetti*" δεν ήταν σχεδιασμένη από τους σοσιαλιστές του Τορίνο. Όμως οι σοσιαλιστές, που είχαν ήδη αρχίσει να προσανατολίζονται στο ότι οι εσωτερικές επιτροπές ήταν ό,τι πιο κοντά στα ρωσικά Σοβιέτ, τις στήριξαν και τους έδωσαν από εκεί και πέρα νέο περιεχόμενο και προσανατολισμό, από συντεχνιακά όργανα σε όργανα ελέγχου και διεύθυνσης. Το πρόγραμμα που ψηφίστηκε το φθινόπωρο του 1919 από τη συνάντηση των Επιτρόπων και αναδεικνύει ακριβώς αυτό το περιεχόμενο ήταν σχεδιασμένο καθαρά από τους *Ordinovisti*. Οι κομμουνιστικές ομάδες το 1920 κυριάρχησαν γρήγορα μέσα στα Συμβούλια. Τα Συμβούλια κυριάρχησαν με τη σειρά τους μέσα στα εργοστάσια σαν πολιτικοί οργανισμοί, σαν πρώιμες μορφές εργατικής αυτοδιακυβέρνησης.

Η απόφαση των *Ordinovisti* για στήριξη των Εργοστασιακών Συμβουλίων είχε να κάνει και με τη χρεοκοπία του ρόλου των συνδικάτων όπως αυτοί το αντιλαμβάνονταν. Η κατανόηση ότι τα συνδικάτα δεν ήθελαν να τραβήξουν μέχρι την εξέγερση και τη σοσιαλιστική επανάσταση παρά το γεγονός ότι ήταν κάτω από την άμεση επιρροή του Σοσιαλιστικού Κόμματος που είχε τέτοιο διακηρυγμένο

³³² Όπως έγραφε ο Γκράμσι: «όταν αποφασίσαμε να τυπώνουμε αυτή την επιθεώρηση του "*Ordine Nuovo*" κανείς από μας (κατά πάσα πιθανότητα κανείς..) δεν είχε κατά νου να αλλάξει την όψη του κόσμου ή να αλλάξει τα μυαλά και τις καρδιές του πλήθους των ανθρώπων ή τέλος να ανοίξει έναν καινούριο κύκλο στην ιστορία.[...] το μοναδικό αίσθημα που μας ένωνε σ' εκείνες τις συνελεύσεις ήταν το αίσθημα που μας προκαλούσε ένα ακαθόριστο πάθος για μια ασαφή προλεταριακή κουλτούρα. Θέλαμε να δράσουμε, να δράσουμε, να δράσουμε»: Αντόνιο Γκράμσι, "Το Πρόγραμμα του *Ordine Nuovo*", *L' Ordine Nuovo*, Έτος 2^ο, α.φ. 14, 14/8/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, Στοχαστής: Αθήνα 2002, σελ. 245-246.

στόχο τους ώθησε να αναπτύξουν μια τακτική επιχειρηματολογία για τη μη εκπλήρωση της ιστορικής αποστολής των συνδικάτων και την ανάγκη αντικατάστασής τους από το Εργοστασιακό Συμβούλιο. Ανέπτυξαν λοιπόν μια θεωρία σύμφωνα με την οποία το συνδικάτο είναι η μορφή που παίρνει το εμπόρευμα “εργατική δύναμη” όταν οργανώνεται με σκοπό να κυριαρχήσει στην καπιταλιστική αγορά και να πετύχει καλύτερους όρους στην πώληση του εμπορεύματος “εργατική δύναμη”. Μέσα στην εξέλιξη του οι κορυφές του εργατικού κινήματος, αυτοί που αναλαμβάνουν να διαπραγματευτούν τους όρους της πώλησης, γραφειοκρατικοποιούνται, εγκαταλείπουν την ιδέα του να ανατρέψουν αυτήν την ίδια την πώληση. Αυτά τα άτομα πλέον κάνουν τα πάντα για τη διατήρηση της βιομηχανικής νομιμότητας ακόμα και όταν η εργατική τάξη έχει τη δύναμη να την καταργήσει και να την αντικαταστήσει με τη δική της. Ο αρχικός προσωρινός συμβιβασμός μετατρέπεται για τους συνδικαλιστικούς ηγέτες σε μόνιμος και αναλλοίωτος. Άρα εκείνοι οι άνθρωποι, και κατ’ επέκταση οι δομές τους, εμπόδιζαν πλέον τον τελικό στόχο αντί να τον προωθούν.

Αντίθετα, σύμφωνα πάντα με τους Ordinovisti, το Εργοστασιακό Συμβούλιο βγαίνει από αυτή τη νομιμότητα ανά πάσα στιγμή αφού δεν έχει να κερδίσει τίποτα από αυτήν. Ωστόσο οι τορινέζοι κομμουνιστές θεωρούσαν αναγκαία την ύπαρξη των συνδικάτων και δεν επιζητούσαν την κατάργησή τους. Ήθελαν όσο περισσότεροι εργάτες γίνεται να είναι εγγεγραμμένοι ταυτόχρονα στα συνδικάτα τους ώστε να υπάρχει σύνδεση των δύο θεσμών γιατί καταλάβαιναν πως το συνδικάτο παρέμενε ισχυρό μέσο άμυνας απέναντι στην επιθετικότητα των εργοδοτών στον οικονομικό τομέα.

Τα Εργοστασιακά Συμβούλια ήταν για τους Ordinovisti ο θεσμός με τον οποίο παρότι ήταν μειοψηφία θα κατάφερναν να αναλάβουν την πρωτοβουλία των κινήσεων. Ήθελαν να επιτύχουν τα Συμβούλια αυτά εφόσον άρχισαν να σχηματίζονται σε όλη την πόλη να καθοδηγούνται από τις οργανωμένες κομμουνιστικές ομάδες του PSI. Και η αλήθεια είναι πως το κατάφεραν σε σύντομο χρονικό διάστημα ήδη από τις αρχές του 1920.

Με λίγα λόγια τα Εργοστασιακά Συμβούλια δεν ήταν πουθενά πραγματικά ακαθοδήγητα (ούτε θα μπορούσαν να είναι), ακόμα και αν στο Τορίνο ξεκίνησαν ως

τέτοια. Η μεγάλη αντίφαση που διαμορφώθηκε από τα γεγονότα είναι ότι στο Τορίνο τον έλεγχο τους τον είχε η ομάδα του Γκράμι και του “*L’Ordine Nuovo*” από την αρχή μέχρι το τέλος. Η επιρροή τους όμως έξω από το Τορίνο ήταν ανύπαρκτη μέχρι το Σεπτέμβρη του 1920. Όμως, όταν το πείραμά τους αγκάλιασε και άλλες πόλεις της Ιταλίας με τις καταλήψεις, εκείνα, “ακούμπησαν” πάνω στις υπάρχουσες συνδικαλιστικές δομές και ηγεσίες και περίμεναν από αυτές εντολές. Αυτές τις ηγεσίες τις οποίες η ομάδα του “*L’Ordine Nuovo*” προσπάθησε να προσπεράσει και να υπερφαλαγγίσει ακριβώς με τη δημιουργία των Συμβουλίων.

Τα Συμβούλια είχαν μια σειρά από ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Δεν ήταν μια μειοψηφία όπως οι οργανωμένοι στο συνδικάτο. Σε αυτό ήταν όλοι ανεξαιρέτως οι εργαζόμενοι του εργοστάσιου με μόνο κριτήριο τη θέση τους στην παραγωγή. Επίσης σε αντίθεση με το συνδικάτο, ήταν οργανωμένα με βάση το χώρο δουλειάς και το εκάστοτε εργοστάσιο και συνένωνε τους διαφορετικούς τομείς ακόμα και διαφορετικούς κλάδους μέσα στο ίδιο το εργοστάσιο. Ακριβώς επειδή δεν ήταν μια γενική δομή αλλά βρίσκονταν μέσα στο χώρο δουλειάς των εργατών η πειθαρχία στις αποφάσεις του ήταν πολύ πιο συνειδητή σε αντίθεση με την πολύ πιο γραφειοκρατική πειθαρχία του συνδικάτου, ακριβώς γιατί το είχαν αποδεχτεί οι εργάτες εκεί. Ένα άλλο από τα πιο ουσιαστικά χαρακτηριστικά ήταν η άμεση δημοκρατία με την οποία παίρνονταν οι αποφάσεις και κυρίως η ανά πάσα στιγμή ανακλητότητα των Επιτρόπων. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια διέλυσαν τον ανταγωνισμό μεταξύ των εργατών που έφτιαχναν οι διαφορές ανόμοιων τομέων. Στήνονται κατά τομέα εργασίας αλλά λειτουργούν ως όργανο όλου του εργοστασίου.

Προσπαθώντας να βγάλουμε ένα τολμηρό συμπέρασμα είναι ίσως σωστό να θεωρήσουμε πως τα Εργοστασιακά Συμβούλια μπορούσαν να είναι επαναστατικά μόνο σε μια στιγμή σαν και εκείνη της Ιταλίας τότε. Ήταν εν πολλοίς η κατάσταση που έδινε τον ανατρεπτικό ρόλο στα Συμβούλια και στις Τομεακές Επιτροπές. Στη Ρωσία ένα μέρος των μπολσεβίκων ήταν ενάντια στα Σοβιέτ με τον τρόπο που συγκροτούνταν στις αρχές του 1917 γιατί θεωρούσαν ότι μπορεί να γίνουν εργαλεία για να ξεπεράσουν οι βιομήχανοι τη δυσκολία που είχαν στη διεύθυνση του εργοστασίου. Αυτό ήταν ακόμα πιο πιθανό στην Ιταλία που οι εργοστασιάρχες

επεδίωκαν να μετατρέψουν την παραγωγή από πολεμική σε παραγωγή καιρού ειρήνης εκείνη την περίοδο. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια αν δεν είχαν τον προσανατολισμό του “*L’Ordine Nuovo*” θα μπορούσαν κάλλιστα να μη διαφέρουν πολύ από τις Επιτροπές Επιστράτευσης που συγκρότησαν κράτος, εργοδότες και συνδικάτα στον καιρό του πολέμου. Αυτή η θέληση για επανάσταση και η κρατική αποδιοργάνωση έδινε τον διαφορετικό προσανατολισμό στα Συμβούλια.

Τον Απρίλιο του 1920 στο Τορίνο υπήρξε ο αγώνας για τη de facto αναγνώριση των Εργοστασιακών Συμβουλίων. Αυτός ο αγώνας, υπό την ηγεσία των Τομεακών Επιτρόπων και την καθοδήγηση των Σοσιαλιστών του Τορίνο διήρκεσε ένα μήνα. Για δέκα ημέρες ολόκληρη η εργατική τάξη βγήκε προς υποστήριξη των απεργών. Η στρατιωτική περικύκλωση και η απομόνωση της πόλης από το Κόμμα και το επίσημο συνδικάτο οδηγεί στην προσωρινή αναδίπλωση των εργατών. Η αντίδραση των βιομηχάνων τον Απρίλη έδειξε ότι αποτέλεσε αντικείμενο είτε όργης, είτε υπολογισμού, είτε και των δύο. Το βασικό είναι πως σε καμία περίπτωση δε δέχονταν να νομιμοποιήσουν ούτε τη σκέψη για συνδιοίκηση με τους εκλεγμένους των εργατών. Αντιλαμβανόμενοι το ρόλο που μπορούσαν λοιπόν να αποκτήσουν οι νέες εργατικές δομές αποφάσισαν να σηκώσουν οι ίδιοι το γάντι. Η γενική απεργία του Τορίνο τον Απρίλη του 1920 δεν είχε να κάνει με τους μισθούς, τα μεροκάματα ή άλλα οικονομικά αιτήματα όπως το 1919. Ήταν πρώτα και κύρια μια πολιτική απεργία. Όχι μια απεργία που μπορούσε να κρίνει τη σοσιαλιστική επανάσταση σε εκείνη τη φάση. Όμως ήταν μια πολιτική απεργία για την υπεράσπιση ενός εργατικού θεσμού μέσα στο καπιταλιστικό πλαίσιο που μπορούσε να λειτουργήσει ως φύτρο μιας νέας εξουσίας καθώς διεκδικούσε λόγο στον έλεγχο του εργοστασίου και στη διεύθυνση του. Μια εξουσία πλάι στην εξουσία των διευθυντών και των μετόχων. Η υποχώρηση των εργατών λόγω της στρατιωτικής απειλής δεν αποδεικνύει ότι τα κατασταλτικά μέτρα του κράτους λειτουργούσαν σε ικανοποιητικό βαθμό και ότι το κράτος μπορούσε να επιβληθεί. Απλώς το μέτωπο που είχε να αντιμετωπίσει ήταν μονάχα σε μία πόλη οπότε η κυβέρνηση μπορούσε να συγκεντρώσει όλη τη δύναμη κρούσης της σε μια περιοχή και να χτυπήσει. Λίγους μήνες αργότερα δε θα έχει την ίδια πολυτέλεια. Γι’ αυτό και η απειλή το Σεπτέμβρη για την πολιτική εξουσία ήταν ουσιαστικά πολύ πιο μεγάλη.

Το “*L’ Ordine Nuovo*” όμως είχε πολύ περιορισμένη επιρροή έξω από την πρωτεύουσα του Πεδεμοντίου. Η πιθανότητα που είχε το κίνημα να πετύχει όσο περιοριζόταν μόνο στο Τορίνο ήταν μηδαμινή. Αυτό το αντιλαμβάνονταν και τα περισσότερα στελέχη των σοσιαλιστών της πόλης γι αυτό και επικεντρώθηκαν στην προσπάθεια να ανάψουν τη σπίθα σε όλη την Ιταλία. Όμως τα γεγονότα έτρεχαν και δυο δρόμοι ανοίγονταν γι’ αυτούς. Ό ένας που έδειχνε ότι οι πιθανότητες επιτυχίας ήταν απειροελάχιστες με αυτούς τους όρους, οπότε, παρά τη θέληση των μαζών να δημιουργήσουν τη “δικτατορία του προλεταριάτου” έπρεπε να αναδιπλωθούν μέχρι να προκύψει κάποια άλλη ευκαιρία. Ο δεύτερος δρόμος συνοψιζόταν στη λογική του να συνεχίσουν με την προσπάθεια να δοθεί όσο γίνεται καλύτερος προσανατολισμός στις μάζες και με βοήθεια στην οργανωτική στήριξη. Οι Σοσιαλιστές του Τορίνο είχαν μολαταύτα ξεκάθαρο πιο δρόμο θα πάρουν. Διάλεξαν τον δεύτερο και τον υποστήριξαν μέχρι τέλος. Στο “*Avanti*” του Πεδεμοντίου γράφτηκε χαρακτηριστικά: «Στο Τορίνο σήμερα γίνεται μια δοκιμή, για να δούμε αν θα νικήσουμε ή θα νικηθούμε αύριο. Αλλά κι έτσι πάλι κάτι θα μείνει, θα μείνει η πείρα και η ώθηση για να κάνουμε περισσότερα. Ο αγώνας δεν διεξάγεται μονάχα στο Τορίνο, αλλά σ’ ολόκληρη την Ιταλία και σ’ ολόκληρο τον κόσμο».³³³

Μπορούσαν να κερδίσουν οι εργάτες;

Λίγες μέρες πριν τις καταλήψεις του Σεπτεμβρίου και ύστερα από τα γεγονότα της άνοιξης οι ρεφορμιστές προτρέπουν το κίνημα σε αναδίπλωση. Το “*Critica Sociale*”(Κοινωνική Κριτική) στο κεντρικό του άρθρο της σύνταξης τον δεκαπενταύγουστο θα γράψει: «Μειώστε το εύρος» καθώς όπως υποστήριζαν θεωρούσαν ότι υπήρχε μετατόπιση στο συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των δυο τάξεων. Σύμφωνα με το άρθρο παρά τα ηχηρά λόγια της πλειοψηφίας του Κόμματος είκοσι μήνες μετά το τέλος του πολέμου δεν υπήρχε καμία προετοιμασία σε ανθρώπους ή σε πρακτικά μέτρα για μια επανάσταση. Δεν είχε γίνει ούτε ένα βήμα προς αυτήν.³³⁴ Δεν είχαν τελείως άδικο σε αυτό το συμπέρασμα. Πράγματι σχεδόν κανένας μέσα στο Σοσιαλιστικό Κόμμα, με εξαίρεση τον πυρήνα του Τορίνο δεν έπαιρνε πρακτικά μέτρα για να υποστηριχτεί ένα τέτοιο εγχείρημα και οι

³³³ Αντόνιο Γκράμσι, “Τουρίνο και Ιταλία”, *Avanti* (Έκδοση Πεδεμοντίου), Έτος 24°, α.φ. 82, 3/4/1920, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, ό.π., σελ. 185.

³³⁴ “Νοί” (Εμείς), *Critica Sociale*, 1-15/8/1920.

ρεφορμιστές σε αυτό είχαν παίξει καθοριστικό ρόλο. Ούτε βέβαια η κεντρίστικη πλειοψηφία έκανε κάτι σε επίπεδο προετοιμασίας. Ακόμα και ο Μπορτίγκα επέμενε στη θεωρητική διαπάλη και στην ανάγκη διάσπασης και δεν βοηθούσε στην ανάπτυξη σε όλη την Ιταλία των μόνων εκείνη τη στιγμή θεσμών που μπορούσαν να απειλήσουν την καπιταλιστική εξουσία, των Συμβουλίων. Αλλά και στην ύπαιθρο το Σοσιαλιστικό Κόμμα είχε αποδεχτεί την πρωτοκαθεδρία του Λαϊκού Κόμματος και δεν επιδίωξε την ανάπτυξη μιας συμμαχίας μεταξύ εργατών και αγροτών. Αναφέρονταν επίσης στο ίδιο άρθρο:

*«Οι μάζες έχουν μπερδευτεί και απογοητευτεί. Οποιαδήποτε στιγμή ενδέχεται να διασκορπιστούν και να μας εγκαταλείψουν, να φύγουν, να παρασυρθούν από τους αναρχικούς ή από το πνεύμα του ατομικού εγωισμού. Η αστική τάξη ξαναβρίσκει τη δύναμή της. Έχτισε πιο γερές άμυνες, με τους καραμπινιέρους, με τους βασιλικούς φρουρούς. Έχει λευκοφρουρούς εθελοντές ενάντια στους προλετάρους οι οποίοι δεν έχουν αντίστοιχα μια δικιά τους κόκκινη φρουρά».*³³⁵

Εδώ ο Τουράτι και οι σύντροφοί του δεν έχουν δίκιο. Είναι σίγουρα ζήτημα περαιτέρω διερεύνησης κατά πόσο μπορούσε να πραγματοποιηθεί μια επιτυχημένη επανάσταση στην Ιταλία ακόμα και αν οι Σοσιαλιστές ήθελαν να την πραγματοποιήσουν. Όμως υπάρχουν κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που μπορούμε να εντοπίσουμε.

Υπό φυσιολογικές συνθήκες ο στρατός και η αστυνομία θα μπορούσαν να ανακόψουν την ορμή των εργατών. Όχι απαραίτητα με μια ευθεία σύγκρουση (που δεν έδειξαν βέβαια τις προηγούμενες δεκαετίες οι κυβερνήσεις πως είχαν αναστολές να πραγματοποιήσουν). Αλλά τουλάχιστον το Σεπτέμβριο θα μπορούσαν να επέμβουν αρχικά στις μετακινήσεις φορτηγών,³³⁶ στη διανομή πρώτων υλών μεταξύ των εργοστασίων ώστε να σταματήσουν την παραγωγή. Δεν το έκαναν. Σχεδόν πουθενά δεν έχουμε συγκρούσεις. Αυτή η κατάσταση

³³⁵ "Noi", *Critica Sociale*, 1-15/8/1920.

³³⁶ Στις 6/9 για παράδειγμα μόνο από το εργοστάσιο της FIAT-Lingotto 21 φορτηγά μοίρασαν απαραίτητες πρώτες ύλες σε άλλα εργοστάσια βοηθώντας στη συνέχιση της λειτουργίας τους. Gwyn A. Williams *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 244.

αποτυπώνει ενδεχομένως προβλήματα στο στρατό, αποδιοργάνωση. Τα γεγονότα στην Ανκόνα είναι ίσως μια απόδειξη της αποσύνθεσης των μονάδων. Ακόμα και αν δεν υπήρχε ακριβώς τέτοιας έκτασης πρόβλημα η μη αποφασιστική στάση αποδεικνύει στην καλύτερη περίπτωση την αποφασιστικότητα της άλλης πλευράς. Είναι χαρακτηριστικό πως τον Απρίλη μπροστά στα ένοπλα τμήματα οι εργάτες αποφάσισαν να επιστρέψουν στις δουλειές τους, το Σεπτέμβριο όμως όχι. Όταν μετά την πρώτη βδομάδα επίσης, οι εργάτες κατανοούν ότι ο κλοιός σφίγγει και πως μόνο η κατάληψη δεν αρκεί μπαίνει το ερώτημα αν θα κάνουν πίσω ή θα τραβήξουν μέχρι τον τελικό τους στόχο και την κατάληψη της εξουσίας και έξω από το εργοστάσιο. Πάλι δεν παραιτούνται. Προσπαθούν να γενικεύσουν τις καταλήψεις και στους υπόλοιπους κλάδους και να συγκροτηθούν. Όπως εύστοχα έχει συνοψίσει ο Μαντέλ: *«Η διαφορά ανάμεσα στην υποχώρηση μπροστά στην κορύφωση των προκλήσεων και στην επιμονή στην υπεράσπιση των ταξικών συμφερόντων με κάθε αναγκαίο μέσο, είναι η διαφορά ανάμεσα σε μια “κανονική” περίοδο του εργατικού κινήματος και σε μια περίοδο επαναστατικής ανάτασης»*.³³⁷

Από την άλλη μεριά όμως γίνονται ευδιάκριτες και οι αδυναμίες. Όπως σωστά επισήμανε ο Πέρρυ Άντερσον στο έργο του *“Ο Δυτικός Μαρξισμός”*:

«Οι μοιραίες υποχωρήσεις στη Γερμανία, στην Αυστρία, στην Ουγγαρία και στην Ιταλία- στην κλασσική ζώνη επιρροής του προπολεμικού μαρξισμού, μαζί με τη Ρωσία- έγιναν πριν ακόμα η μπολσεβίκικη επανάσταση απελευθερωθεί από την ιμπεριαλιστική επέμβαση, ώστε να είναι σε θέση να ασκήσει άμεση οργανωτική ή θεωρητική επιρροή πάνω στην πορεία της πάλης των τάξεων στις χώρες αυτές. [...] Μόνο αφού οι μάχες αυτές δόθηκαν και χάθηκαν, η Τρίτη Διεθνής απέκτησε γερές βάσεις στις κύριες ευρωπαϊκές χώρες έξω από την ΕΣΣΔ».³³⁸

Οι Ρώσοι κομμουνιστές όχι απλά δεν μπορούσαν να βοηθήσουν υλικά την κατάσταση στην Ιταλία, αλλά ούτε να έχουν ολοκληρωμένη εικόνα για αυτήν για να

³³⁷ David Mandel, *Εργοστασιακές Επιτροπές και Εργατικός έλεγχος στην Πετρούπολη το 1917*, Red Marks: 2007, σελ. 10.

³³⁸ Πέρρυ Άντερσον, *Ο Δυτικός Μαρξισμός*, Κέδρος: Αθήνα 1978, σελ. 39-40.

βοηθήσουν με την πείρα τους. Είναι χαρακτηριστικό ότι ενώ συμβαίνουν οι καταλήψεις το Σεπτέμβριο του 1920 μόλις στις 21 του μήνα η Κομμουνιστική Διεθνής αναθέτει στο Ζηνόβιεφ να γράψει στους ιταλούς εργάτες, όταν δηλαδή οι καταλήψεις είχαν ουσιαστικά λήξει και το ζήτημα της εξέγερσης δεν υφίσταντο πλέον.

Πέρα από τους εξωτερικούς παράγοντες πρέπει να επισημανθεί πως τα εργατικά ένοπλα τμήματα των εργοστασίων ήταν τμήματα περιφρούρησης των χώρων. Ήταν κακά οπλισμένα και εν μέρει η αποφασιστικότητα τους είναι λογικό να προερχόταν από το γεγονός ότι βρίσκονταν πίσω από τις πύλες τους εργοστασίου στο οποίο η κυβέρνηση θα απέφευγε να προξενήσει φθορές. Δεν μπορούσαν όμως να αντιπαρατεθούν έξω από αυτό. Όχι τουλάχιστον αν οι συσχετισμοί δεν άλλαζαν αισθητά, έστω ποσοτικά με πληθυσμό των πόλεων και της υπαίθρου να παίρνει μαζικά μέρος. Ωστόσο τέτοια συμμαχία και προπαγάνδα ώστε να κερδηθούν μικροαστικά στρώματα και να ενωθούν και οι αγρότες σε ένα ενιαίο κίνημα δεν έγινε ποτέ. Παράλληλα το κέντρο της ιταλικής διοίκησης, η Ρώμη, δεν απειλήθηκε ποτέ από τις εργατικές μάζες.

Μέσα στη διετία ποτέ δεν κατάφεραν να συντονιστούν οι διαφορετικοί αγώνες. Αυτό είναι ίσως και το σημαντικότερο στοιχείο που μας κάνει να διαφωνούμε με την άποψη του *Γουίλιαμς* ότι το 1919 αποτέλεσε τη μεγαλύτερη κορύφωση της Διετίας και την πιο απειλητική στιγμή. Τόσο γιατί τα οικονομικά αιτήματα αν και είχαν πολιτική διάσταση ήταν ακόμα ισχυρά οικονομικά κάτι που δεν ισχύει το 1920 (οι εργάτες το Σεπτέμβρη επιστρέφουν στις δουλειές τους με αυξήσεις, αλλά είναι απογοητευμένοι) και διότι δεν υπήρχε κανένας απολύτως συντονισμός. Αυτό είναι που μας κάνει και να θεωρήσουμε πως παρότι τον Απρίλη του 1920 μισό εκατομμύριο άνθρωποι συμμετέχουν στην απεργία του Τορίνο, το βάρος της οποίας έχουν σηκώσει ξεκάθαρα οι Τομεακές Επιτροπές και τα Εργοστασιακά Συμβούλια εκεί, ο Σεπτέμβρης είναι η πιο καθοριστική φάση των δύο χρόνων. Εκεί που πραγματικά όλα μπορούσαν να συμβούν. Τις ημέρες της κορύφωσης του Σεπτέμβρη ήταν η μοναδική φορά που ταυτόχρονα σε όλη την Ιταλία ξεσπά μια προσπάθεια κατάληψης των εργοστασίων και η πρώτη φορά που τα Εργοστασιακά Συμβούλια από την ίδια την ανάγκη των γεγονότων ξεφεύγουν

από τα όρια του Τορίνο. Όμως πάλι δεν υπάρχει ενιαίος, πανελλαδικός συντονισμός. Οι μόνοι ενοποιητικοί παράγοντες CGL-FIOM-PSI είναι ουσιαστικά ενάντια. Τα Εργοστασιακά Συμβούλια χωρίς συνέδριο, χωρίς εκπροσώπους, χωρίς κάποιο κεντρικό όργανο ήταν δύσκολο να προχωρήσουν στο επόμενο βήμα. Δεν μπορούσαν καν να μάθουν άμεσα τι γίνεται στις υπόλοιπες πόλεις πέρα από τη δικιά τους. Στην ουσία περίμεναν κάποιον να τους πει ποιο θα είναι το επόμενο βήμα. Το μόνο που τους είπαν τότε ήταν να γυρίσουν στις δουλειές τους.

Η τελική έκβαση του Σεπτεμβρίου ακύρωσε κάθε σκέψη για επανάσταση στην Ιταλία και έβαλε σύντομα σε βαθιά κρίση το εργατικό κίνημα ενώ επέτρεψε στο φασιστικό να μαζικοποιηθεί και να δομήσει την αντίδραση. Οι εργοστασιάρχες δεν θεωρούσαν το συμβιβασμό του Σεπτεμβρίου ακριβώς επιτυχία τους. Ενδεικτικό της ψυχολογίας τους ήταν η πρόταση του Ανιέλι προς τους εργάτες του για συνεργατική διαχείριση του εργοστασίου με αυτούς δηλώνοντας χαρακτηριστικά: «*Πως μπορείς να χτίσεις το ο,τιδήποτε με 25.000 εχθρούς*».³³⁹ Όπως είδαμε όμως ούτε οι εργαζόμενοι και η αριστερή τάση του PSI αλλά ούτε και οι αναρχικοί είδαν θετικά το αποτέλεσμα. Πέρα από τους ηγέτες της CGL και τη μεγάλη μερίδα του PSI, οι οποίοι φάνηκαν να βάζουν θετικό πρόσημο στην έκβαση, και οι οποίοι θα έρθουν αντιμέτωποι με την αποσυσπείρωση λίγο αργότερα, ο μόνος θεωρητικά κερδισμένος ήταν ο Τζιολίττι. Ο Ιταλός πρωθυπουργός χειρίστηκε την όλη κατάσταση με χειρουργική ακρίβεια αποφεύγοντας την αιματοχυσία. Ακόμα και εκεί που πήρε ρίσκα βγήκε τελικά κερδισμένος. Κερδισμένος ωστόσο βγήκε και αυτός μόνο φαινομενικά.

Οι σχέσεις βιομηχάνων και Τζιολίττι ήταν αγαστές ήδη από τις αρχές του αιώνα καθώς με την πολιτική του και την εφαρμογή της κοινωνικής συνεργασίας που επέβαλλε επέτρεψε την γρήγορη και όσο τον δυνατόν πιο ανεμπόδιστη καπιταλιστική ανάπτυξη και επέκταση. Τον Ιούνιο του 1920 που επιστρέφει οι οικονομικές δυνάμεις και η *Confindustria* βασίζονται πάνω του. Όμως ο Τζιολίττι επιμένει στην ίδια τακτική χειρισμού ενώ οι βιομήχανοι προκρίνουν την ενεργητική καταστολή. Η μετριοπάθεια του και η αποφυγή δυναμικών μέτρων καταστολής

³³⁹ Paolo Spriano, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975, σελ. 123.

ακόμα και στο παρά πέντε της εξέγερσης θορύβησε τους βιομηχάνους που αρχίζουν να έχουν αμφιβολίες για την ικανότητα του να υποστηρίξει τα συμφέροντα τους. Ακόμα και η τελική συμφωνία για εργατικό έλεγχο ήταν για αυτούς υπερβολικά ετεροβαρής, ακόμα και αν τελικά δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Η στήριξη τους στο Τζιολίττι λοιπόν θα αποσυρθεί, ενώ θα μεγαλώσει, τόσο πολιτικά όσο και οικονομικά, προς τα φασιστικά τάγματα του Ντούτσε ως αντίβαρο στην “κομμουνιστική απειλή”.³⁴⁰ Στη φασιστική Ιταλία η βιομηχανική ανάκαμψη των καπιταλιστικών δυνάμεων υπήρξε μεταξύ του διαστήματος 1922-1929 η δυναμικότερη σε όλη την Ευρώπη, που αντικατοπτριζόταν, τόσο στην βιομηχανική επέκταση, όσο και στην τεχνολογική εξέλιξη και στην αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας.³⁴¹

Ο Τζιολίττι ωστόσο πάντα ήταν με την πλευρά των βιομηχάνων. Ποτέ δεν ταλαντεύτηκε σε όλη την πολιτική του σταδιοδρομία. Ταυτόχρονα όμως όλη του η πολιτική ιδιοσυγκρασία ήταν δομημένη πάνω στη λογική της αποφυγής των ακραίων λύσεων. Αντιλαμβανόταν την αμυντική στάση της κατάληψης του Σεπτεμβρίου. Με το να αποφύγει την αιματοχυσία έδειχνε στο PSI και τη CGL τη θέληση για διαπραγματεύσεις (των οποίων ήταν και οι ίδιοι θερμοί υποστηρικτές) και ταυτόχρονα αυτό κρατούσε μακριά τα πιο ριζοσπαστικά και επικίνδυνα στοιχεία. Μπορούσε να ήταν σίγουρος ότι θα πετύχει η πολιτική του; Μάλλον όχι. Θα μπορούσαν να ήταν σίγουρα διαφορετικά τα πράγματα καθώς κανείς, ούτε ο Τζιολίττι, ούτε τα συνδικάτα, ούτε το Σοσιαλιστικό Κόμμα δεν είχε τον πλήρη έλεγχο των μαζών που είχαν βγει μπροστά.

³⁴⁰ Οι φασίστες ήδη από το 1919 εμφανίζονταν με τα ένοπλα τάγματα που είχαν συγκροτήσει, και τα οποία άρχισαν να δρουν- είτε με αντιπορείες και αντιδιαδηλώσεις, είτε με βίαιες επιθέσεις- ως υπερασπιστές της νομιμότητας απέναντι στους σοσιαλιστές και σε εργάτες απεργούς. Στα γεγονότα του Σεπτεμβρίου μέσα από την εφημερίδα τους “L’ Idea Nazionale” επιτίθονταν στο Τζιολίττι για την ανοχή του απέναντι στους καταληψίες. Σωτήρης Κόκκορης, *Από τον Σορέλ στη Φλωρεντινή Avant Garde: Η Βία στην Ιδεολογία και τις Πρακτικές του Πρώιμου Ιταλικού Φασισμού* (Διδακτορική Διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Αθήνα 2017, σελ. 122-123, 402-403, 409-420.

³⁴¹ Νίκος Πουλατζάς, *Fascism and Dictatorship*, London, NLB 1974, σελ. 93, 116, 119 και A.J Gregor, *Mussolini’s Intellectuals. Fascist Social and Political Thought*, Princeton University Press: 2005 σελ. 13-14 όπως αναφέρεται στο: Σωτήρης Κόκκορης, ό.π., σελ. 22.

Το ζήτημα του ενιαίου Κόμματος

Στο Σοσιαλιστικό Κόμμα συνυπήρχαν διαφορετικές αντιλήψεις και τάσεις όπως είδαμε. Αυτές δεν γεννιούνται το 1918 και το 1919 αυτόματα. Ενυπήρχαν ήδη από την ίδρυση του και τα πρώτα του Συνέδρια στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Μέσα στην πρώτη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα οι τάσεις αυτές κρατάνε τις βασικές τους θέσεις, εξελίσσονται, συγκρούονται αλλά συνεχίζουν να συνδιαλέγονται όλες μαζί στους κόλπους του PSI. Από μια καθαρά κοινοβουλευτικό-δημοκρατική τάση μέχρι και την πιο επαναστατική.

Τόσο η τάση του Μπορτίγκα όσο και η ομάδα του Τορίνο αν σε κάτι συμφωνούσαν ήταν η κοινή θέληση τους για την επανάσταση. Ο Μπορτίγκα έδινε προτεραιότητα στη δημιουργία ενός Κομμουνιστικού Κόμματος με χαρακτηριστικά στα πρότυπα της Τρίτης Διεθνούς. Πειθαρχημένο και οργανωμένο με τις κατάλληλες αρχές και στρατηγική ως απαραίτητο όρο για μια επιτυχημένη επανάσταση. Αυτό τον έκανε κριτικό απέναντι στα Συμβούλια. Ακόμα και όταν τα υπερασπίστηκε πάντα θεωρούσε ότι το πρώτιστο καθήκον ήταν η κεντρική πολιτική εξουσία και όχι η εργοστασιακή εξουσία, διαχωρίζοντας το ένα από το άλλο. Ο Γκράμσι και η ομάδα του Τορίνο έδιναν προτεραιότητα στη μαζική βάση και συμμετοχή, ως όχημα. Για αυτούς η πολιτική εξουσία ήταν ο μηχανισμός μιας οικονομικής εξουσίας άρα η επανάσταση πρώτα και κύρια έπρεπε να απελευθερώσει τις κομμουνιστικές δυνάμεις παραγωγής και αυτό μπορούσε να το πετύχει μόνο με το θεσμό των Εργοστασιακών Συμβούλιων τόσο σε επίπεδο οργάνωσης της οικονομίας όσο και στο επίπεδο της πολιτικής. Το Κόμμα θα έπαιζε το ρόλο του “εγκεφάλου” στο εργατικό “σώμα”. Η ΚΕ θα ήταν το «τεχνικό όργανο της επαναστατικής προετοιμασίας». ³⁴² Η επανάσταση μάλλον θα είχε περισσότερες πιθανότητες με τον επιτυχημένο συνδυασμό και των δύο αυτών απόψεων. Καμία από τις δύο θεωρητικές επεξεργασίες είτε του Μπορτίγκα είτε του Γκράμσι πρακτικά δεν υλοποιήθηκε.

³⁴² Βλέπε: Αντόνιο Γκράμσι, “Δύο Επαναστάσεις”, L’ Ordine Nuovo, Έτος 2^ο, α.φ. 8, 3/7/1920, ό.π., σελ. 229-236 και Amadeo Bordiga, “Κατάληψη της Εξουσίας ή Κατάληψη του Εργοστασίου”, *Il Soviet*, α.φ. 7, 22/2/1920.

Το ζήτημα ωστόσο των χαρακτηριστικών του Κόμματος έχει ιδιαίτερο βάθος. Η προσπάθεια της Διεθνούς, του Λένιν και της ομάδας του Μπορτίγκα να διαχωρίσουν τα ρεφορμιστικά στοιχεία δεν γίνεται πράξη. Μετά τα γεγονότα του Απριλίου και την απομόνωση των Εργοστασιακών Συμβουλίων οι Ordinovisti νιώθουν προδομένοι από το PSI και αυτό αναδεικνύεται στην αρθρογραφία τους. Η κριτική που έχουν ασκήσει ήδη από την προηγούμενη χρονιά στα συνδικάτα ασκείται τώρα και στο Κόμμα. Παρόλα αυτά οι Ordinovisti δε σκέφτονται τη διάσπαση. Στόχος τους καθ' όλη τη διάρκεια της Κόκκινης Διετίας είναι να αποκτήσουν οι “κομμουνιστογενείς” δυνάμεις τους συσχετισμούς χωρίς διάσπαση. Όπως θα δηλώσει κάνοντας την αυτοκριτική του το 1924 ο Γκράμσι:

*«Κατά τη διάρκεια του 1919-1920 διαπράξαμε πολύ σοβαρά λάθη τα οποία τώρα τα πληρώνουμε σε όλη την έκταση τους. Από φόβο μήπως αποκαλεστούμε αριβίστες και καριερίστες, δεν δημιουργήσαμε μια φράξια και δεν οργανωθήκαμε σε όλη την Ιταλία με αυτή τη λογική. Δε θέλαμε να μετατρέψουμε τα εργοστασιακά συμβούλια του Τορίνο σε ένα αυτόνομο κέντρο εξουσίας, το οποίο να ασκούσε την απόλυτη επιρροή σε όλη τη χώρα, από φόβο μήπως διασπάσουμε τα συνδικάτα και αποβληθούμε πρόωρα από το Σοσιαλιστικό Κόμμα».*³⁴³

Ενάντια στη διάσπαση όμως δεν είναι μόνο η αριστερή ομάδα του Τορίνο και το πλειοψηφικό ρεύμα του Σερράτι. Και ο Τουράτι ήταν ενάντια σε μια διάσπαση. Όταν ένα από τα ιδρυτικά στελέχη του PSI, η Άννα Κουλισιόφ, και στενά συνεργαζόμενη με τον Τουράτι, επεξεργαζόταν ένα δημοκρατικό οικονομικό πρόγραμμα και επιζητούσε να μετατρέψει το PSI σε κόμμα που να υποστηρίζει κριτικά τις θέσεις της κυβέρνησης, την ώρα που το κίνημα μάλιστα ήταν στην πιο μαχητική του στιγμή, εκείνη ζητούσε από τον Τουράτι επίμονα τη διάσπαση. Ο Τουράτι απέρριπτε κατηγορηματικά τις θέσεις της.³⁴⁴ Φοβόταν να μπει σε μια λογική υποστήριξης αντιδημοφιλών προς τη μάζα θέσεων που θα τους αποξένωνε

³⁴³ Αλληλογραφία Γκράμσι-Λεονέτι, 28/1/1924, *La Formazione del Gruppo Dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923-1924* (Ed. Palmiro Togliatti), Riuniti: 1962, σελ. 183.

³⁴⁴ Angelo Ventoura, “Anna Kuliscioff, Filippo Turati and Italian Socialism During the Postwar Crisis (1919-1925)”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, No. 1, (Άνοιξη) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία σελ. 57-58, 64-65.

από τους συνδικαλιστικούς ηγέτες της φράξιας τους. Έλεγε χαρακτηριστικά πως «*το να παίξουμε το ρόλο του Νόσκε ή ακόμα χειρότερα, του Μπέλα Κούν, ώστε να σώσουμε το πρόσωπο της αστικής τάξης, και μετά να πάρουμε στις πλάτες μας την αποτυχία της σου φαίνεται θελκτικό; Δεν μπορεί να είναι ούτε θελκτικό, ούτε τίμιο*».³⁴⁵ Και απέναντι στις επιθέσεις που δέχθηκε από τη Διεθνή και τον Μπορτίγκα θα υπεραμυνθεί των επιλογών του και της θέλησης του να παραμείνει στο Κόμμα.

Η διάσπαση τελικά στην οποία τόσο πολύ αντιτασσόντουσαν τόσο οι Ordínovisti όσο και ο Τουράτι δε θα αποφευχθεί. Η επίπλαστη ενότητα που με πάση θυσία προσπάθησαν να διαφυλάξουν στελέχη όπως ο Σερράτι και ο Λατσάρι, ακόμα και ο Γκράμσι, απέδειξε ότι την κρίσιμη στιγμή λειτούργησε σε βάρος όλων αυτών που πάλευαν προγραμματικά να υλοποιήσουν. Το 1922 τόσο οι κομμουνιστές όσο και η μερίδα του Τουράτι, ο καθένας για διαφορετικούς λόγους, θα ομολογήσουν ότι η διάσπαση έγινε τελικά καθυστερημένα.³⁴⁶

Η εξήγηση της αποτυχίας ή επιτυχίας όμως μόνο από τη σκοπιά της ανάλυσης της ιδεολογικής καθαρότητας και επιτελικής ετοιμότητας της κομματικής πρωτοπορίας, όπως την αντιλαμβάνονταν ο Μπορτίγκα, υποβιβάζει τον τρόπο της σκέψης, της δράσης και της αντίληψης των μαζών στη διαχρονία και είναι προβληματική αν μείνει μόνο σε αυτό. Από την άλλη μεριά βέβαια θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι δεν έπαιξε σημαντικό ρόλο. Όπως και στη Ρωσία η νίκη της επανάστασης δεν οφειλόταν μόνο στη θέληση των μαζών αλλά και στην ικανότητα των μπολσεβίκων να τη μετατρέψουν σε νίκη και στην ανικανότητα φυσικά της αντίπαλης πλευράς να απαντήσει εξίσου αποτελεσματικά. Έτσι και στην Ιταλία η πίστη στην εργατική τάξη από τον Γκράμσι που από τη θέση της στην παραγωγή μπορεί να γίνει ο τροχός στις εξελίξεις ως ο μοναδικός καθοριστικός παράγοντας για τη νίκη φάνηκε ότι δεν έφτανε.

Ως τελικό συμπέρασμα λοιπόν αυτής της εργασίας νομίζω ότι πρέπει να κρατήσουμε τα λόγια του ανθρώπου που κατάφερε να κάνει αυτό που δεν κατάφεραν οι Ιταλοί σύντροφοί του: *«Χωρίς επαναστατική θεωρία δε μπορεί να*

³⁴⁵ Angelo Ventoura, ό.π., σελ. 65.

³⁴⁶ Angelo Ventoura, ό.π., σελ. 58.

υπάρξει επαναστατικό κίνημα» αλλά και «κάθε σωστή επαναστατική θεωρία διαμορφώνεται (και επιβεβαιώνεται) τελικά μόνο σε στενή σύνδεση με την πρακτική δράση ενός πραγματικά μαζικού και πραγματικά επαναστατικού κινήματος». ³⁴⁷

³⁴⁷ Β.Ι Λένιν, Ο "Αριστερισμός" Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2005, σελ. 11.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλία, Συλλογικοί Τόμοι, Επιστημονικά Περιοδικά:

- Adler, Franklin Hugh, *Italian Industrialists from Liberalism to Fascism, The Political Development of the Industrial Bourgeoisie, 1906-1934*, Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 1995.
- Beglieri, Joseph, "Italian Fascism and the Crisis of Liberal Hegemony", *Who Were the Fascists?* (Eds. Stein Ugelvik Larsen, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust), Columbia University Press: Νέα Υόρκη 1980.
- Behan, Tom, *Arditi del Popolo: Η Ιστορία της Πρώτης Αντιφασιστικής Οργάνωσης και η Αποτρέψιμη Άνοδος του Μπενίτο Μουσολίνι*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο: Αθήνα 2003.
- Bernstein, Eduard, *Evolutionary Socialism*, Marxists Internet Archive.
- Berta, Giuseppe, "The Interregnum: Turin, Fiat and Industrial Conflict Between War and Fascism", *The Challenges of Labour: Central and Western Europe 1917-1920* (Ed. Chris Wrigley), Λονδίνο 2002, σελ 105-124.
- Bertrand, Charles L., "The Biennio Rosso: Anarchists and Revolutionary Syndicalists in Italy, 1919-1920", *Historical Reflections / Réflexions Historiques*, Vol. 9, No. 3, (Φθινόπωρο) 1982, σελ 383-402.
- Bordiga, Amadeo, *Αλληλογραφία προς την Κεντρική Επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς*, Marxists Internet Archive.
- Bordiga, Amadeo, *Οι Θέσεις της Κομμουνιστικής Ομάδας της Αποχής του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ιταλίας*, (Μάιος) 1920, Marxists Internet Archive
- Cardoza, Anthony L., *Aristocrats in Bourgeois Italy, The Piedmontese Nobility, 1861-1930*, Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 1997.
- Ciocca, P., *Ricchi per sempre? Una storia economica d'Italia (1796–2005)*, Bollati Boringhieri: Τορίνο 2007.

- Chiurco, Giorgio Alberto, *Storia della Rivoluzione Fascista*, (Τόμος 4), Vallecchi: Φλωρεντία.
- Clark, Martin, *The Failure of Revolution in Italy*, University of Reading: 1973.
- D'Alessandro, Fernando, *Italy September 1920: The Occupation of the Factories The Lost Revolution*, Marxists Internet Archive.
- Davidson, Alastair, "Gramsci and the Factory Councils", *Australian Left Review*, No. 46, (Μάρτιος-Απρίλιος), 1975, σελ 35-44.
- Davis, John A., "Economy, Society and the State", *Italy in the 19th Century 1796-1900* (Ed. John A. Davis), Oxford University Press: Οξφόρδη 2000, σελ 234-263.
- De Grand, Alexander J., *Italian Fascism. Its Origins and Development*, University of Nebraska Press: 2000.
- Di Maio, Tiziana, "Between the Crisis of the Liberal State, Fascism and a Democratic Perspective: The Popular Party in Italy", *Political Catholicism in Europe 1918-1945* (Ed. Wolfram Kaiser-Helmut Wahnout), Routledge: Λονδίνο 2004, σελ 136-149.
- Di Scala, Spencer M., *Italy From Revolution to Republic, 1700 to the Present*, Westview Press: 2008.
- Drake, Richard, *Apostles and Agitators, Italy's Marxist Revolutionary Tradition*, Harvard University Press: 2003
- Eley, Geoff, *Σφυρηλατώντας τη Δημοκρατία (Τόμος Α)*, Σαββάλας: Αθήνα 2010.
- Foster, William, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Α)*, Εταιρεία Ελληνικού Βιβλίου: Αθήνα 1978
- Foster, William, *Ιστορία του Παγκόσμιου Συνδικαλιστικού Κινήματος (Τόμος Β)*, Εταιρεία Ελληνικού Βιβλίου: Αθήνα 1978.
- Galassi, Francesco – Harisson, Mark, "Italy at War, 1915-1918", *The Economics of World War I* (Ed. Stephen Broadberry-Mark Harrison), Cambridge University Press: Κέιμπριτζ 2009, σελ 276-309.
- Geary, Dick, *Το Ευρωπαϊκό Εργατικό Κίνημα (1848-1939)*, Παρατηρητής: Θεσσαλονίκη 1988.

- Gramsci, Antonio, *Selections from the Political Writings 1910-1920*, International Publishers: Νέα Υόρκη 1977.
- Guerin, Daniel, *Καταλήψεις και Συμβούλια στην Ιταλία*, 2007.
- Hobsbawm, E. J., "From Social History to the History of Society", *Daedalus*, Τεύχος 100, No. 1, (Χειμώνας) 1971, σελ 20-45.
- Howard, Michael, *Ο Ρόλος του Πολέμου στη Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Ποιότητα: Αθήνα 2000.
- Levy, Carl, *Gramsci and the Anarchists*, Berg: Νέα Υόρκη 1999.
- Malanima, Paolo-Zamagni, Vera, "150 Years of the Italian Economy, 1861–2010", *Journal of Modern Italian Studies*, Τεύχος 15, No. 1, 2010, Routledge, σελ 1–20.
- Mandel, David, *Εργοστασιακές Επιτροπές και Εργατικός Έλεγχος στην Πετρούπολη το 1917*, Red Marks: 2017.
- Maylander, Alfred, "Industrial Restions and Labor Conditions", *Monthly Labour Review*, Τεύχος 12, No 6, (Ιούνιος) 1921, σελ 133-161.
- Passerini, Luisa, *Fascism in Popular Memory, The Cultural Experience of the Turin Working Class*, Cambridge University Press: Κέμπριτζ 2009.
- Procacci, Giovanna, *Popular Protest and Labour Conflict in Italy, 1915-1918*, *Social History*, Vol. 14, No. 1, (Ιανουάριος) 1989, σελ 31-58.
- Romeo, Rosario, *Breve Storia della Grande Industria in Italia*, Capelli: Μπολόνια 1961.
- Seton-Watson, Christopher, *Italy from Liberalism to Fascism, 1870-1925*, Routledge: 1979.
- Staid, Andrea, *Arditi del Popolo ο Πρώτος Ένοπλος Αγώνας Ενάντια στο Φασισμό 1921-1922*, Ευτοπία: Αθήνα 2014.
- Spriano, Paolo, *The Occupation of the Factories, Italy 1920*, Pluto Press: Λονδίνο 1975.
- Tasca, Angelo, *Nascita e Avvento del Fascismo*, La Nuova Italia: Φλωρεντία 1951.
- Tilly, Louise A., "Gramsci and Factory Councils", *International Labor and Working-Class History*, No. 14/15, (Άνοιξη) 1979, σελ 33-41.

- Togliatti, Palmiro (Ed.), *La Formazione del Gruppo Dirigente del Partito Comunista Italiano nel 1923-1924*, Riuniti 1962.
- Turati, Filippo, *Socialismo e Massimalismo*, Ομιλία στο XVI Συνέδριο του PSI, 5-7/10/1919.
- Ventura, Angelo, “Anna Kuliscioff, Filippo Tourati and Italian Socialism During the Postwar Crisis (1919-1925)”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, No. 1, (Άνοιξη) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία, σελ 50-73.
- Vivarelli, Roberto, “Revolution and Reaction in Italy 1918-1922”, *Journal of Italian History*, Τεύχος 1, No. 2, (Φθινόπωρο) 1978, Vallecchi: Φλωρεντία σελ 235-263.
- Williams, Gwyn A., *Proletarian Order, Antonio Gramsci, Factory Councils and the Origins of Communism in Italy, 1911-1921*, Pluto Press: Λονδίνο 1975.
- Zamagni, Vera, “*Salari e Profitti nell'Industria Italiana tra Decollo Industriale e Anni '30*”, *Il Lavoro Come Fattore Produttivo e Come Risorsa Nella Storia Economica Italiana. Atti del Convegno di Studi, Ρώμη, 24/11/2000* (Eds. Sergio Zaninelli, Mario Taccolini), Vita e Pensiero: Μιλάνο 2002, σελ. 243–254.
- Αβδελά, Έφη, “Η Κοινωνική Τάξη στη Σύγχρονη Ιστοριογραφία: Από το Οικονομικό Δεδομένο στην Πολιτισμική Κατασκευή”, *Τα Ιστορικά*, Τεύχος 22, 1995, σελ 173-204
- Άντερσον, Πέρρυ, *Ο Δυτικός Μαρξισμός*, Κέδρος: Αθήνα 1978.
- Γκράμσι, Αντόνιο, *Τα Εργοστασιακά Συμβούλια και το Κράτος της Εργατικής Τάξης*, Στοχαστής: Αθήνα 2002.
- Γκράμσι, Αντόνιο, *Οι Θέσεις της Λυών*, Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο: Αθήνα 2011.
- Κόκκορης, Σωτήρης, *Από τον Σορέλ στη Φλωρεντινή Avant Garde: Η Βία στην Ιδεολογία και τις Πρακτικές του Πρώιμου Ιταλικού Φασισμού* (Διδακτορική Διατριβή), Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών: Αθήνα 2017.
- Λένιν, Β.Ι., *Άπαντα (Τόμος 26)*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1980.
- Λένιν, Β.Ι., *Άπαντα (Τόμος 27)*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1980.
- Λένιν, Β.Ι., *Άπαντα (Τόμος 39)*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1982.

- Λένιν, Β.Ι., *Άπαντα (Τόμος 41)*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 1983.
- Λένιν, Β.Ι., *Ο “Αριστερισμός” Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2005.
- Μάρξ, Κάρλ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2010.
- Ντάτ, Ρατζάνι Πάλμε, *Φασισμός και Κοινωνική Επανάσταση*, Σύγχρονη Εποχή: Αθήνα 2013.
- Πέιν, Στάνλεϋ, *Η Ιστορία του Φασισμού 1914-1945*, Φιλίστωρ: Αθήνα 2000.
- Πουλατζάς, Νίκος, *Fascism and Dictatorship*, London, NLB 1974.
- Ρίτσι, Γκουίντο-Λομπάρντο, Αλμπέρτο, “Το Ιταλικό Εργατικό Κίνημα την Εποχή του Κόκκινου Οκτώβρη”, *Διεθνής Κομμουνιστική Επιθεώρηση*, Τεύχος 7, (Ιούνης) 2017, σελ 169-190.
- Σασούν, Ντόναλντ, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα: Α’ Ανάπτυξη και Σταθεροποίηση*, Καστανιώτη: Αθήνα 2001.
- Σασούν, Ντόναλντ, *Εκατό Χρόνια Σοσιαλισμού, Η Δυτικοευρωπαϊκή Αριστερά στον 20^ο Αιώνα: Β’ Κρίση και Προοπτικές*, Καστανιώτη: Αθήνα 2001.
- Φόστερ, Ουίλιαμ, *Ιστορία των Τριών Διεθνών (Τόμος Α)*, Αθήνα 1975.

Χρησιμοποιήθηκαν άρθρα και αλληλογραφία από:

- ACS - *Archivio Centrale dello Stato* (Γενικά Αρχεία Κράτους της Ιταλίας)
- *Εφημερίδες και Περιοδικά*
 - *Corriere della Sera* (Απογευματινός Ταχυδρόμος)
 - *Critica Sociale* (Κοινωνική Κριτική)
 - *Il Soviet* (Το Σοβιέτ)
 - *L’ Ordine Nuovo* (Η Νέα Τάξη)
 - *La Stampa* (Ο Τύπος)
 - *Socialist Worker* (Σοσιαλιστής Εργάτης)

Χρησιμοποιήθηκαν οι Ιστότοποι:

<https://encyclopedia.1914-1918-online.net> (International Encyclopedia of the First World War)

<https://www.marxists.org> (Marxists Internet Archive)

<http://www.gruppoilva.com>

<https://www.pirelli.com/global/en-ww/homepage>

L'ORDINE NUOVO

Rassegna settimanale di cultura socialista

Istruitevi, perchè avremo bisogno
di tutta la nostra intelligenza
Agitatevi, perchè avremo bisogno
di tutto il nostro entusiasmo
Organizzatevi, perchè avremo bisogno
di tutta la nostra forza

Segretario di redazione:

ANTONIO GRAMSCI

1° MAGGIO 1919

Redazione e Amministrazione: Via XX Settembre, 19 - TORINO

Abbonamenti: Annuale L. 10; Semestrale L. 5,
trimestrale L. 3; Abbonamento straordinario dal maggio
a tutto dicembre 1919 L. 6

Abbonamento semestrale in L. 20, esenti; L. 10, semestrale

ANNO I. - N. 1.

Un numero: Cent. 70

Conto corrente con la Post

SOMMARIO

Editoriali: Battute di prebodio. La situazione italiana.
- Programma di lavoro. - Max Eastman: Uno
statista dell'Ordine Nuovo. - Romain Rolland:
La via che sale a spirale. - Fantasio: Luigi Bianco
- l'organizzazione del lavoro. - La distacca di
Agustino Lanzillo. - A. Bonaccorsi: Albino. -
Palmiro Togliatti: Parole oneste sulla Russia. -
A. Gramsci: Vita Politica Internazionale. - La
Battaglia delle Idee: La politica d'un filosofo. Un
libro del prof. Vaccaro, I « segreti » della moda.

Occorre alla propaganda parolina, che ri-
pete stancamente, con fiducia mal celata dalla
monotonia e dall'audacia tutta esteriore delle
frasi, sostituire la propaganda del programma
socialista, di quel complesso cioè di soluzioni ai
grandi problemi sociali che solo possono conciliarsi e vivificarsi in un tutto armonico e com-
patto nell'ideologia socialista. Vogliamo che in
tutta la propaganda socialista cioè si faccia
sempre la critica della società capitali-
critica, del falso ordine borghese col' ordine
nuovo comunista.

fecondare l'opera fattiva della ricostruzione
sono oggi i soli e veri « pratici ».

I soli e veri « pratici », se pratica è unita
e adeguata del fine coi mezzi: se è vero che
gli ideali sono i mezzi più potenti di trasforma-
zione sociale. Ai socialisti poi il dovere che que-
sto magnifico slancio non si perda in vani
logomachie, e giunga, rapido, consapevole,
col minor numero possibile di vittime, all'
meta.

Rispondo nell'aula nostro, monito e lue-
tamento, le parole d'un socialista russo, Myek